

П. А. ТРАЧУК

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

П. А. Трачук

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

НБ ПНУС

779443

«Дитяча книга»

Чернівці, 2007

67.9(4Укр)3

ББК 67.9(4УКР)300.66Я7

Т658

УДК 342.553(075,8)

Рецензенти:

В. Ф. Погорілко, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,

О. В. Батанов, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 14/18. 2-477 від 2.03.2005 р.)*

Трачук П. А.

Т658 Державне будівництво та місцеве самоврядування: Навчальний посібник. – Чернівці: Наші книги, 2007. – 280 с.

ISBN 966-407-001-7

У посібнику розглядаються поняття, предмет, метод і джерела місцевого самоврядування, розкриваються форми безпосередньої демократії, система, основні функції та повноваження місцевого самоврядування, механізм їх реалізації. Висвітлюються гарантії місцевого самоврядування та відповідальність у системі місцевого самоврядування. Робиться спроба висвітлити особливості функціонування і взаємодії органів виконавчої влади та органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Узагальнені діюче законодавство та юридична практика.

Розраховано на студентів і викладачів вищих та середніх юридичних навчальних закладів, працівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, широке коло читачів, які цікавляться питаннями державного будівництва та місцевого самоврядування.

ББК 67.9(4УКР)300.66Я7

КОР 02125286
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ISBN 966-407-001-7

Інв. №

77 94 43

© «Наші книги», 2007

© П. А. Трачук, 2007

Тема 1

Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні як галузь права

1. Поняття державного будівництва та місцевого самоврядування в Україні
2. Предмет і метод місцевого самоврядування. Принципи, завдання та функції місцевого самоврядування
3. Муніципально-правові норми та муніципально-правові інститути, їх особливості. Система муніципального права
4. Муніципально-правові відносини. Джерела муніципального права як галузі права України
5. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні в системі наукових знань про місцеве самоврядування

1. Поняття **державного будівництва та місцевого самоврядування** виникло після проголошення Україною незалежності на основі радянського будівництва як організації та діяльності системи рад. Радянське будівництво в умовах соціалістичного періоду розвитку Української РСР вчені трактували по-різному. Існували два основні підходи до розуміння радянського будівництва. Так, Г. В. Барабашев і К. Ф. Шеремет вважали радянське будівництво галузю державного будівництва. Інший підхід представлений поглядами авторів підручника «Советское строительство» за редакцією професора А. О. Безуглова, які визнавали державне будівництво галуззю **соціального управління**.

Щоб дати визначення **державному будівництву та місцевому самоврядуванню** як галузі державного чи соціального управління або підгалузі іншої галузі права, необхідно з'ясувати суспільні відносини в досліджуваній нами сфері, а також з'ясувати, чи регулюються вони нормами права (конституційного й адміністративного), чи всією системою соціальних норм. З цією метою необхідно зрозуміти сутнісну природу найважливішого суб'єкта місцевого самоврядування – **територіальної громади** та характер влади, яка реалізується місцевим самоврядуванням безпосередньо і через систему органів. Треба відповісти на питання, чи здійснює територіальна громада та її органи публічну владу, відмінну від державної, чи її повноваження та функції перебувають у межах державних? Однозначної відповіді на це питання у теорії місцевого самоврядування поки що немає.

Є два розуміння місцевого самоврядування – державницьке і громадянське. В основі **державницької теорії** лежить ідея децентралізації державної виконавчої влади, що полягає у делегуванні певної частини державних повноважень територіальним громадам. З цих позицій місцеве самоврядування розглядається як здійснення державних функцій за допомогою недержавних суб'єктів. Такі органи місцевого самоврядування повинні діяти за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом». Ця теорія, започаткована в Магдебурзькому праві, поширилася в Європі та була втілена у Європейській хартії про місцеве самоврядування.

Прихильники **громадянської теорії** місцевого значення розглядають громади як самостійне джерело публічної влади. Влада, згідно з такою теорією, належить не державі, а громадам як «муниципальна». Ви-

рішуючи питання місцевого значення, органи місцевого самоврядування мають діяти за принципом «дозволено все, що не заборонено законом». В Україні громадянська теорія втілюється на базовому рівні (село, селище, місто). На регіональному рівні поєднується громадянська і державницька теорії місцевого самоврядування. Водночас повноваження місцевого самоврядування на базовому і регіональному рівнях регулюються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Отже, організація структур державного будівництва та місцевого самоврядування регулюється конституційним правом і може бути охарактеризована як підгалузь конституційного процесуального права.

Існує два розуміння державного будівництва – широке і вузьке. Широке охоплює управлінську діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, прокуратури, Президента України, інших конституційних органів. У вузькому значенні державне будівництво – це діяльність органів виконавчої влади.

Тобто державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні можна розглядати як:

- загальну організацію державного будівництва і місцевого самоврядування;
- підгалузь конституційного процесуального права України, що регулює внутрішні організаційні структури, форми та методи діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування;
- юридичну науку;
- навчальну дисципліну, що її викладають у юридичних навчальних закладах.

У першому значенні державне будівництво і місцеве самоврядування виступає як галузь соціального чи державного управління у широкому розумінні. У другому значенні – це система правових норм, які закріплюють і регулюють комплекс політичних, соціально-культурних, економічних, правових та організаційних структур, форм, методів діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування.

Основними ознаками державного будівництва та місцевого самоврядування у другому значенні є такі складові:

- система правових норм, що закріплюють і регулюють організацію та діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування;

- здійснення визначених завдань і функцій;
- реалізація функцій за допомогою певних форм і методів;
- метою є керівництво державою та місцевим економічним, політичним і соціально-культурним будівництвом;
- здійснення правосуддя, контролю й нагляду за реалізацією законодавства на загальнодержавному, центральному та місцевому рівнях.

Державне будівництво та місцеве самоврядування як підгалузь конституційного процесуального права містить конституційні правові норми, що регулюють порядок організації та діяльності системи таких державних органів і органів місцевого самоврядування, як:

- Верховна Рада України;
- Рахункова палата;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Президент України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Кабінет Міністрів України;
- Вища рада юстиції;
- Конституційний Суд України;
- суди загальної юрисдикції;
- прокуратура України;
- центральні та місцеві органи виконавчої влади;
- Верховна Рада; Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- органи місцевого самоврядування.

Кожен з цих органів здійснює свої функції. Розрізняють функції держави, органів держави, органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб.

Верховна Рада України розглядає і вирішує питання державного та суспільного життя, які потребують урегулювання законами України, а також виконує установчу, координаційну, контрольну та інші функції, передбачені Конституцією України.

Президент України здійснює представницькі, установчі, контрольні, нормотворчі, міжнародні та інші напрями діяльності.

Органи виконавчої влади мають дві основні функції:

- а) виконавчу;
- б) розпорядчу.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що є у державі. Народові України забезпечується можливість брати участь у виконанні правосуддя через запровадження інститутів народних засідателів і присяжних.

Функції прокуратури – це здійснення загального нагляду, розслідування злочинів (ці функції тимчасово залишаються у прокуратури), підтримка державного обвинувачення в судах, нагляд за додержанням законів органами досудового слідства, дізнання та тими, що проводять оперативно-розшукову діяльність, а також у місцях утримання затриманих, попередньо ув'язнених, при виконанні покарань та застосування інших заходів примусового характеру, які призначаються судом, нагляд за додержанням законів у Збройних силах та органах Служби безпеки України.

Міське самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Воно здійснюється територіальною громадою у порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, є районні та обласні ради.

Діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування з реалізації своїх функцій здійснюється за допомогою специфічних форм і методів, як правових, так і неправових.

Правові форми – це такі види виконання функцій, які тягнуть за собою правові наслідки. До них належать:

- нормотворча;
- управлінська;
- правоохоронна;
- правозахисна.

Організаційні форми, на відміну від правових, не тягнуть за собою правових наслідків. До них відносять:

- регламентуючу;
- матеріально-технічну;
- ідеологічну;
- виховну.

Методи діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування – це способи, норми й засоби, що їх застосовуються у межах визначених форм з метою здійснення завдань і функцій цих органів, що зумовлені їхньою компетенцією. Як і форми, методи названої діяльності поділяються на правові та організаційні. **Правовими методами** називають такі способи, прийоми й засоби, за допомогою яких здійснюються нормотворча, правоохоронна та правозахисна форми діяльності органів держави і місцевого самоврядування. **Організаційними методами** є способи, прийоми й засоби, за допомогою яких здійснюються відповідні форми організаційної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні можна охарактеризувати як підгалузь конституційного процесуального права України, що закріплює, регулює й охороняє порядок організації та діяльності системи державних органів, територіальних громад і їх представницьких органів з метою керівництва державним, господарським та соціально-культурним життям, здійснення правосуддя, контролю і нагляду, вирішення питань місцевого значення у межах Конституції та законів України специфічними формами й методами у процесі вирішення завдань і функцій державного та місцевого значення.

2. Сьогодні муніципальне право можна розглядати як самостійну галузь національного права України.

На користь такого висновку свідчать, насамперед, положення Конституції України, де міститься значна кількість норм, викладених більш як у двадцяти статтях, у яких закріплюються основні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування.

Зокрема, це стаття 7, в якій Конституція України фіксує принципи визнання та гарантування місцевого самоврядування.

Стаття 19 визначає підзаконність місцевого самоврядування.

Статтею 5 визначається статус органів місцевого самоврядування як самостійного виду органів публічної влади.

Стаття 38 дає визначення місцевого самоврядування як права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Крім того, 21 травня 1997 року прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Цей закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу та відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Розділ I – Загальні положення (має 24 статті).

Розділ II – Організаційно-правова основа місцевого самоврядування.

Глава 1 – Повноваження сільських, селищних, міських рад.

Глава 2 – Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

Глава 3 – Сільський, селищний, міський голова.

Глава 4 – Повноваження районних і обласних рад.

Глава 5 – Порядок формування, організація органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Розділ III – Матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування.

Розділ IV – Гарантії місцевого самоврядування. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Розділ V – Прикінцеві та перехідні положення.

Розглянемо **предмет муніципального права**. Він досить специфічний, адже його складають суспільні відносини, що виникають не в окремій сфері суспільних відносин, а в різних сферах життєдіяльності суспільства – політичній, економічній, соціальній, духовній, тобто там, де реалізують свої повноваження територіальні громади та інші суб'єкти місцевого самоврядування.

Для визначення кола цих відносин принципове значення мають положення **статті 140** Конституції України, згідно з якою до відання місцевого самоврядування віднесене **вирішення питань місцевого значення**.

Безперечно, це конституційне формулювання досить розпливчате і невизначене. Можна навести багато прикладів таких питань, що мають місцеве значення, але згідно з чинним законодавством не віднесені до компетенції територіальної громади чи її органів (наприклад, несвоєчасна виплата заробітної плати на державних підприємствах, розташованих на території громади).

I, навпаки, є багато питань, що мають як місцеве, так і загальнодержавне значення.

Така ситуація не дає можливості науці чітко і вичерпно дати визначення предмета муніципального права. Проте можна схематично окреслити групи однорідних відносин, що становлять предмет муніципального права.

Запропонована структура предмета муніципального права має загальний характер і охоплює великі масиви суспільних відносин, на які регулюючий вплив справляє місцеве самоврядування. А вони можуть бути деталізовані.

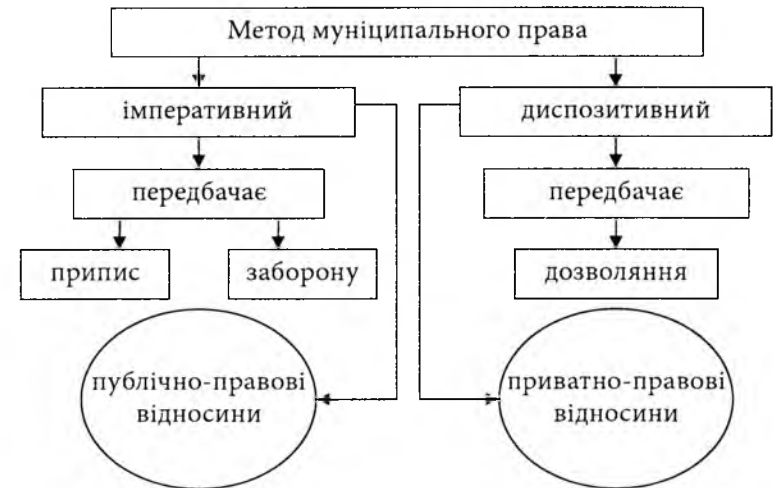
Наприклад, відносини, що виникають у зв'язку з організацією та функціонуванням системи місцевого самоврядування, становлять таку систему:

- відносини, пов'язані з безпосереднім здійсненням територіальною громадою місцевого самоврядування (місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори);
- відносини, пов'язані з участю громадян у здійсненні місцевого самоврядування (місцеві ініціативи, громадські слухання, громадські роботи тощо);
- відносини, пов'язані з організацією та діяльністю органів місцевого самоврядування й органів самоорганізації населення (домові, вуличні комітети, комітети самоврядування мікрорайонів);
- відносини, пов'язані з розподілом повноважень у системі місцевого самоврядування та їх реалізацією.

Як комплексна галузь права муніципальне право регулює суспільні відносини, що становлять його предмет, **із застосуванням відповідних методів.**

Методи правового регулювання – це способи впливу правових норм на суспільні відносини.

Схематично метод муніципального права виглядає так.

Імперативний (публічно-правовий) метод передбачає владний вплив на учасників суспільних відносин, заснований на переважному застосуванні **припису** і включає такі способи регулювання суспільних відносин:

- 1) дозволення – надання учасникові права на здійснення певних дій;
- 2) заборона – покладання на учасника обов'язку утримуватися від здійснення певних дій;
- 3) зобов'язання – покладання на учасника обов'язку здійснити певні дії.

Диспозитивний (приватно-правовий) метод – це спосіб регулювання відносин між такими учасниками муніципально-правових відносин, які є рівноправними сторонами.

Диспозитивні методи пов'язані з дозволенням і включають такі способи регулювання суспільних відносин:

- 1) надання дозволу здійснити певні дії, що мають правовий характер;
- 2) надання учасникам певних прав;
- 3) надання учасникам можливості вільного обрання варіанта поведінки.

З урахуванням викладеного вище можна сформулювати визначення муніципального права.

Муніципальне право України – це комплексна галузь національного права України, яку становлять правові норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та здійсненням місцевого самоврядування, організацію та форми його здійснення, компетенцію та гарантії місцевого самоврядування, відповідальність органів, посадових осіб місцевого самоврядування.

3. Муніципально-правові норми – це встановлені державою, територіальною громадою або органами місцевого самоврядування правила поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері організації та здійснення місцевого самоврядування і виконання яких забезпечується примусовою силою держави.

У своїй сукупності муніципально-правові норми становлять галузь муніципального права. Їм притаманні загальні риси, що характерні для всіх правових норм.

За функціональною спрямованістю муніципально-правові норми поділяються на:

- регулятивні (правоустановчі) – спрямовані на регулювання муніципально-правових відносин шляхом надання їх учасникам прав і покладання обов'язків;
- охоронні – які регламентують засоби юридичної відповідальності та порядок застосування санкцій.

За функціональним призначенням можна виокремити такі дві групи муніципально-правових норм:

- 1) спеціалізовані – норми, що мають найбільш загальний харак-

тер, найвищу форму абстрагування і містять вихідні начала, основи правового регулювання муніципально-правових відносин та які, у свою чергу, поділяються на:

- дефінітивні – містять визначення правових категорій та понять муніципального права (наприклад, нормативне визначення місцевого самоврядування міститься в ст. 140 Конституції України);
- декларативні – закріплюють вихідні принципи муніципального права (наприклад, у ст. 7 Конституції України закріплено принцип визначення та гарантованості місцевого самоврядування);
- оперативні – норми, які відмінюють дію інших норм, поширюють їх дію на нові сфери суспільних відносин або пролонгують дію цих норм (наприклад, норми, що містяться в п. 8 Перехідних положень Конституції України).

2) правила поведінки – норми, що безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів муніципально-правових відносин.

Муніципально-правові норми систематизуються за муніципально-правовими інститутами – відповідними сукупностями норм, що регулюють певну групу взаємопов'язаних однорідних суспільних відносин у межах галузі муніципального права.

У сучасній літературі, з позиції систематичного підходу, розрізняють три різновиди правових інститутів: загальні, головні та початкові, що може бути використано й у систематизації муніципально-правових інститутів.

Так, **загальні муніципально-правові інститути** мають комплексний характер і складають значні масиви правових норм, що регулюють великі сфери (або кілька сфер) суспільних відносин. Загальні інститути об'єднують норми, що можуть суттєво відрізнитися між собою як за предметом, так і за характером впливу на суспільні відносини. До них, наприклад, можна віднести інститут основ місцевого самоврядування.

Головні муніципально-правові інститути в межах загальних інститутів об'єднують правові норми, що регулюють певні групи однорідних суспільних відносин і характеризуються більш вузькою предметною й функціональною спеціалізацією. Наприклад, до загального муніципально-правового інституту основ місцевого самоврядування

належать такі головні інститути: правові основи місцевого самоврядування, матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування, територіальна основа місцевого самоврядування.

Початкові муніципально-правові інститути у межах головних інститутів об'єднують невелику кількість муніципально-правових норм, що регулюють окрему групу суспільних відносин. Наприклад, до головного інституту матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування належить початковий інститут позабюджетних коштів місцевого самоврядування.

Муніципально-правові норми та муніципально-правові інститути одночасно виступають структурними елементами **системи галузі муніципального права** – внутрішньої організації цієї галузі права, яка обумовлена, з одного боку, основами муніципального права, що закріплені Конституцією та законодавством України про місцеве самоврядування, з другого – потребами практики розвитку місцевого самоврядування, яка впливає на формування інститутів муніципального права, уточнює їх роль та значення у здійсненні місцевого самоврядування.

Первинним елементом системи муніципального права є муніципально-правові норми, що визначають місце та роль місцевого самоврядування в системі народовладдя, закріплюють його принципи, основи, компетенцію, форми здійснення, гарантії тощо.

Наступними елементами в ієрархії системи муніципального права виступають інститути муніципального права – початкові, головні та загальні.

У зарубіжній літературі обґрунтовуються пропозиції щодо виділення в системі муніципального права двох основних частин – Загальної та Особливої. При цьому до Загальної частини відносять приписи, що стосуються територіальної громади в цілому, а до Особливої – приписи, що стосуються компетенції органів та посадових осіб місцевого самоврядування, процедури їх діяльності, статусу та порядку діяльності інших суб'єктів місцевого самоврядування тощо.

Згідно з цією концепцією, до Загальної частини муніципального права можна було б долучити такі загальні муніципально-правові інститути:

- принципи місцевого самоврядування;
- організаційно-правова основа місцевого самоврядування;

- матеріальна і фінансова основи місцевого самоврядування;
- гарантії місцевого самоврядування;
- відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Відповідно, до Особливої частини віднесено муніципально-правові інститути, що регулюють повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування, організаційні та правові форми їх діяльності тощо.

4. Муніципально-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані муніципально-правовими нормами, тобто відносини, юридичні права та обов'язки учасників яких визначені згідно з приписами норм муніципального права.

За змістом муніципально-правові відносини можна поділити на такі групи (див. схему):

Муніципально-правові відносини мають єдину для всіх правовідносин структуру – об'єкт, суб'єкт і зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки).

Об'єкт муніципально-правових відносин – це матеріальна чи нематеріальна (духовна) реальність, із приводу якої виникають суспільні відносини, що регулюються муніципально-правовою нормою.

Наприклад, Конституція України до цього переліку відносить: питання місцевого значення, комунальну власність, місцевий бюджет тощо.

Специфічним об'єктом муніципально-правових відносин є публічна влада.

Суб'єкти муніципально-правових відносин – це особи, спільноти людей (територіальні громади та їх підрозділи), підприємства, органи, установи, організації тощо, які згідно з приписами муніципально-правових норм є носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Однак треба знати, що суб'єктами муніципально-правових відносин зазначені особи, організації тощо можуть стати лише за умови їх **муніципальної правосуб'єктності**, яка включає **муніципальну правоздатність і дієздатність**.

Муніципальна правоздатність – це обумовлена муніципально-правовою нормою здатність суб'єкта муніципально-правових відносин мати суб'єктивні юридичні права та обов'язки.

Зокрема, правоздатність фізичної особи в муніципально-правовій сфері настає після того, коли вона стає членом територіальної громади, і припиняється після її смерті або припинення членства в територіальній громаді (виїзду на постійне місце проживання за межі відповідного населеного пункту).

Муніципальна дієздатність – це обумовлена муніципально-правовою нормою здатність суб'єкта муніципально-правових відносин своїми діями набувати та здійснювати суб'єктивні юридичні права й обов'язки.

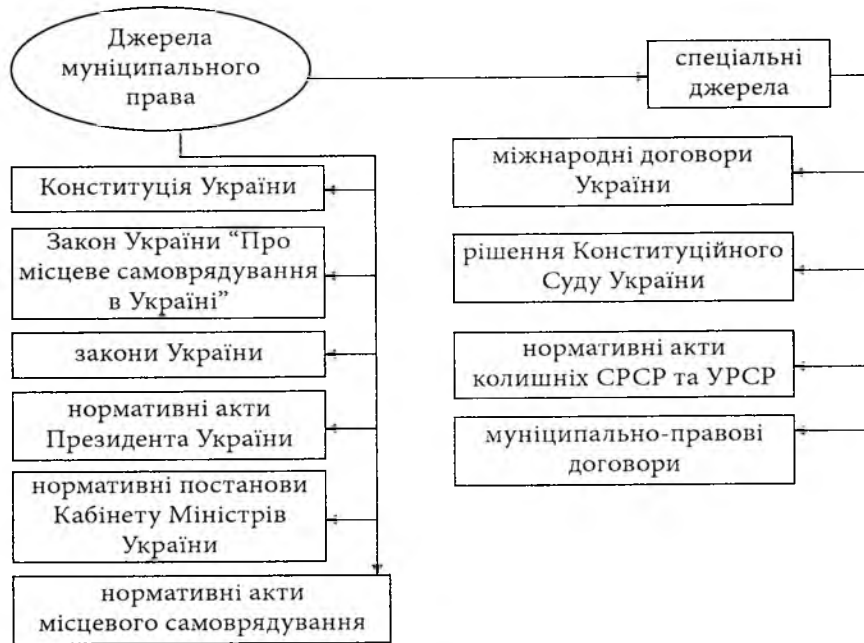
У повному обсязі муніципальна дієздатність фізичної особи виникає за умови її належності до громадянства України та при досягненні віку 18 років.

Суб'єктами муніципально-правових відносин є:

- фізичні особи – громадяни, іноземці, особи без громадянства, біженці (біпатриди, апатриди) – члени територіальної громади;

- спільноти (колективи) людей – територіальні громади (жителі сіл, селищ, міст);
- органи місцевого самоврядування та їх посадові особи;
- кандидати в депутати місцевих рад та на посади сільських, селищних, міських голів;
- депутати місцевих рад;
- збори виборців;
- сільські, селищні, міські голови;
- територіальні, окружні та дільничні виборчі комісії;
- об'єднання громадян – політичні партії, громадські організації, профспілки, релігійні об'єднання;
- загальні збори громадян за місцем проживання;
- органи державної влади та їх посадові особи;
- асоціації органів місцевого самоврядування тощо.

Норми муніципального права відображаються в різних зовнішніх формах, які іменуються **джерелами муніципального права**.

Отже, основним джерелом муніципального права України є **нормативні акти**, ієрархією яких за юридичною силою становлять: Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші закони України, нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти місцевого самоврядування.

5. Державне будівництво і місцеве самоврядування може бути охарактеризоване як юридична наука та навчальна дисципліна.

Як юридична наука – це підгалузь українського державознавства і самоврядування, що охоплює систему знань про порядок організації та діяльності всієї системи державних органів і органів місцевого самоврядування в Україні, яка включає форми та методи здійснення завдань і функцій цих органів з керівництва державним, господарським, соціально-культурним будівництвом та реалізації правосуддя, контролю та нагляду за виконанням законодавства і місцевого самоврядування. Тобто предметом науки державного будівництва і місцевого самоврядування є дослідження організації та діяльності органів держави й органів місцевого самоврядування. Це означає, що ця юридична наука вивчає: порядок утворення державних органів і органів місцевого самоврядування; завдання та мету кожного з утворених державних органів і органів місцевого самоврядування; порядок діяльності органів держави та органів місцевого самоврядування; функції діяльності названих органів; форми та методи діяльності органів держави і місцевого самоврядування; взаємозв'язок державних органів і органів місцевого самоврядування з політичними партіями, рухами, фондами, громадськими організаціями та трудовими колективами; нормативне закріплення та регулювання зазначених відносин тощо.

Методологічну основу науки державного будівництва і місцевого самоврядування становлять загальнонаукові та конкретні методи дослідження їх предмета. Серед загальнонаукових методів можна виділити методи матеріальної діалектики і насамперед застосування до пізнання предмета даної науки таких законів діалектики, як боротьба протилежностей, перехід певної кількості нагромаджених знань у нову якість, заперечення таких категорій, як постійний розвиток системи органів та єдність форми і змісту органів влади й органів місцевого са-

моврядкування, наявність багатьох можливих повноважень і чинність цих повноважень та ін.

Конкретними методами вивчення науки державного будівництва і місцевого самоврядування є конкретні способи, прийоми й засоби, які забезпечують ефективне пізнання і вивчення предмета аналізованої науки. Серед них можна назвати такі методи: системного підходу до вивчення предмета науки; історичного підходу; формально-логічний; нормативно-логічного аналізу; статистичний; соціологічних досліджень; порівняння; моделювання; експерименту; прогнозування та ін.

Системний підхід при вивченні державного будівництва і місцевого самоврядування передбачає, що самі органи держави та органи місцевого самоврядування становлять певну систему знань. Порядок їх організації складається із законодавчо закріплених процедур утворення державних органів та органів місцевого самоврядування. Діяльність цих органів включає систему компетенцій, повноважень, прав та обов'язків, форми і методи, завдання та функції для досягнення певної мети.

Сутність **історичного методу** полягає в тому, що, опановуючи і досліджуючи знання про організацію та діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування, дослідник підходить до розуміння сучасних явищ через такі прийоми, що характеризують пізнання предмета з моменту його виникнення у процесі розвитку до сучасного функціонування.

Формально-логічний метод передбачає вивчення державних органів і органів місцевого самоврядування за допомогою основних законів формальної логіки. Вивчаючи предмет науки державного будівництва і місцевого самоврядування, дослідник використовує поняття, судження, висновки, аналіз та синтез, індукцію і дедукцію та деякі інші засоби формальної логіки.

Нормативно-логічний аналіз полягає у виявленні реальних наслідків впливу правових норм на процес утворення та функціонування державних органів і органів місцевого самоврядування. Разом з тим цей метод не можна вважати головним у галузевих науках. Дослідженню підлягають не лише юридичні сторони організації та діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, а й політична, соціальна, економічна, психологічна, напрями їх функціонування, за-

вдання, повноваження, форми й методи посадових і службових осіб цих органів.

Статистичний метод є засобом вивчення кількісних змін у державному будівництві та самоврядних місцевих громадах і використовується як спосіб обробки одержаних результатів для застосування їх у наукових дослідженнях та практичній діяльності.

Метод соціологічних досліджень поділяють на загальносоціологічний і конкретно-соціологічний. Загальносоціологічний метод характеризується широким застосуванням способів, прийомів і засобів матеріалістичної діалектики. Конкретно-соціологічний метод тісно пов'язаний із вивченням причин та обставин впливу державного будівництва і місцевого самоврядування на соціальні явища.

Порівняльний метод використовують для порівняння державного будівництва і самоврядування у різні періоди розвитку української держави.

Моделювання у державному будівництві та місцевому самоврядуванні полягає в утворенні теоретичної моделі певного державного органу чи самоврядної структури, вивченні можливого функціонування такої моделі, наслідків, що можуть виникнути у процесі функціонування, та врахуванні їх у процесі організації й подальшої діяльності створеного інституту.

Прогнозування як метод у пізнанні предмета науки державного будівництва і самоврядування має на меті передбачити можливі ситуації розвитку завдань, функцій, компетенції, форм і методів організації та діяльності органів держави й органів місцевого самоврядування.

Експеримент у науці державного будівництва та місцевого самоврядування передбачає можливість перевірки обґрунтованості доцільності будь-яких змін щодо державних органів чи органів місцевого самоврядування.

Усі методи, що використовуються наукою державного будівництва і місцевого самоврядування, між собою тісно взаємопов'язані й утворюють методологію дослідження предмета цієї науки.

Наука державного будівництва і місцевого самоврядування передбачає відповідний навчальний курс. Навчальний курс (навчальна дисципліна) «Державне будівництво і місцеве самоврядування» – це система перевірених практикою наукових ідей, уявлень та знань про

порядок утворення та функціонування державних органів і органів місцевого самоврядування, про їх завдання та функції, компетенцію, форми й методи діяльності. Як наука і навчальна дисципліна поняття державного будівництва та місцевого самоврядування не тотожні. Наука висуває певні гіпотези і досліджує такі сторони державного будівництва та місцевого самоврядування, які можуть не дістати підтвердження на практиці й відпадуть як ненаукові. Навчальна дисципліна включає лише апробовані і доведені наукою та закріплені на практиці положення. Метою навчального курсу є прищеплення досліджених наукою і перевірених практикою юридичних знань. Зміст навчального курсу та його система залежать від навчальних планів і програм навчального закладу, в якому їх вивчають.

Пропонується така система навчального курсу:

1. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні як галузь права України.
2. Поняття і суть місцевого самоврядування.
3. Конституційно-правові принципи місцевого самоврядування.
4. Конституційні засади місцевої демократії та порядок формування виборчих органів місцевого самоврядування.
5. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування.
6. Система функцій і повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
7. Правове регулювання матеріальної основи місцевого самоврядування.
8. Фінансово-правова основа місцевого самоврядування.
9. Правові гарантії у системі місцевого самоврядування. Перспективи розвитку муніципального права.
10. Основи публічно-правової відповідальності в системі місцевого самоврядування.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що державне будівництво та місцеве самоврядування як наука і навчальна дисципліна мають свій предмет дослідження та вивчення, використовують як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання предмета, характеризуються певною системою.

Тема 2

Поняття і суть місцевого самоврядування

1. Основна періодизація історії місцевого самоврядування
2. Класичні та перехідні теорії місцевого самоврядування
3. Місцеве самоврядування за Конституцією України 1996 року
4. Актуальні проблеми формування місцевого самоврядування в Україні

1. Хронологічно початок становлення існуючої в Україні системи територіальної організації влади можна пов'язати з 16 липня 1990 року – днем прийняття Декларації про державний суверенітет України. В цьому документі вперше за сімдесят років було проголошено відмову від «радянської» системи організації влади, декларувався намір запровадити демократичні засади та принципи організації влади.

І, як результат, уже 7 грудня 1990 року з прийняттям Закону «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» місцеве самоврядування було визнане на законодавчому рівні, хоча й зводилося за своїм змістом лише до «територіальної самоорганізації громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через державні і громадські органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя, виходячи з інтересів населення, на основі законів Української РСР та власної фінансово-економічної бази».

Зрозуміло, що зазначений закон був перехідним актом, своєрідним компромісом між «радянською» і децентралізованою моделями організації влади. Водночас його прийняття, безумовно, мало вирішальне значення як перший крок до відновлення в Україні елементів місцевого самоврядування, дало змогу законодавчо закріпити чимало його основоположних принципів, пов'язаних з правовою і фінансовою автономією місцевих органів влади.

Коли йдеться про відновлення елементів місцевого самоврядування, мається на увазі, що його витoki сягають громадівського та племінного самоврядування в додержавницький період.

Так, за часів Київської Русі набуває розвитку громадівське самоврядування, в основу якого було покладено виробничу і територіальну ознаки (тобто громади купців, ремісників тощо, або сільська, міська та регіональна громади).

Важливе значення для подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні мало Магдебурзьке право, яке починає поширюватися на українські міста, починаючи з середини XIV століття. Магдебурзьке право передбачало надання міській громаді права запровадити модель місцевого самоврядування на зразок управління німецьким містом Магдебургом.

Юридичними наслідками надання місту Магдебурзького права були відміна звичаєвих норм, виведення міста з-під юрисдикції міс-

цевої адміністрації (феодалів, воевод, намісників тощо) та запровадження власного органу місцевого самоврядування – магістрату, який складався з двох колегій – ради (адміністративний орган) та лави (судовий орган).

Після підписання 1654 року Договору між Україною та Росією починається процес поступової ліквідації українських форм місцевого самоврядування.

Якщо простежити історію місцевого самоврядування далі (реформи і Катерини II, і імператора Павла I – 1797 рік, і Олександра II – 1864 рік, і під час організації системи влади в Австрійській імперії, і навіть організація місцевого управління в УРСР), то стає очевидним, що всі ці спроби реформувати місцеве самоврядування мали стрибкоподібний характер, але, як правило, не на користь місцевому самоврядуванню.

Варто згадати також, що з поваленням Директорії в 1920 році та встановленням комуністичного режиму почалася чергова трагічна сторінка в історії місцевого самоврядування – всі органи місцевого самоврядування в Україні були ліквідовані та замінені органами «пролетарської диктатури».

І тільки, як уже було сказано вище, з прийняттям Декларації про державний суверенітет України в 1990 році розпочався новий етап становлення інституту місцевого самоврядування в нашій державі.

Наступним кроком на шляху до подальшої децентралізації територіальної організації влади і становлення місцевого самоврядування в Україні стало прийняття 26 березня 1992 року нової редакції Закону України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», в якому місцеве та регіональне самоврядування вже закріплюється як основа демократичного устрою влади в Україні.

З прийняттям Конституції України 1996 року місцеве самоврядування набуло конституційного статусу, стало однією із засад конституційного ладу України.

21 травня 1997 року був прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який, відповідно до положень Конституції України, визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в країні, засади і принципи організації, діяльності та відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Важливе значення для становлення місцевого самоврядування в Україні мало також те, що 6 листопада 1996 року в м. Страсбурзі від

імені України була підписана Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Верховною Радою України 15 липня 1997 року.

У наступні роки було прийнято низку законів з питань організації та функціонування місцевого самоврядування, зокрема, «Про органи самоорганізації населення», «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Бюджетний кодекс, Земельний кодекс тощо.

Низка законопроектів перебуває на розгляді у Верховній Раді України.

Отже, був закладений законодавчий фундамент для становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні відповідно до вимог статті 2 Європейської хартії місцевого самоврядування і на основі положень Конституції України.

2. Серед теорій місцевого самоврядування найбільш відомими та обґрунтованими є теорії природних прав вільної громади, громадська, державницька та муніципального дуалізму. Як похідні від цих теорій або від відомих теорій походження держави і права розглядаються господарська, теорія самоврядних одиниць як юридичних осіб (корпоративна), соціологічна, органічна, теорія соціального обслуговування тощо.

Спробуємо проаналізувати основні муніципальні теорії в розрізі «людського виміру» в аксіологічному плані.

Першою зі сформульованих цілісних ідей муніципальної демократії була **теорія природних прав вільної громади**, яка виникла на початку XIX ст. як реакція на чиновницьке управління з усіма негативними сторонами, коли увага теоретиків філософії держави та права перемістилася з конституційної монархії на представницьку демократію як більш прогресивне втілення ідей правової держави, коли в політичній та філософсько-правовій думці відбулися суттєві зміни поглядів на проблеми демократії, суспільної свободи та природних прав людини. По суті, у цьому випадку йшлося про суверенітет територіальної громади.

Прихильники **громадської теорії місцевого самоврядування** (В. Лешков, О. Васильчиков) розглядали його первинні суб'єкти – громади – як самостійне джерело такої публічної влади, яка належить

не державі, а є самостійною, так званою «муніципальною». Ця теорія ґрунтується на протиставленні характеру державної влади та місцевого самоврядування з тих міркувань, що місцеве самоврядування має громадський, а не публічно-правовий характер.

Певною модифікацією громадської теорії місцевого самоврядування стала **громадсько-господарська теорія** (Р. Моль, О. Васильчиков). Тут спостерігається намагання обґрунтувати статус самоврядної громади як відмінного від держави суб'єкта права та акцентування на змісті комунальної діяльності. Територіальна громада розглядається як елемент громадянського суспільства, а тому місцеве самоврядування має особливу цінність – воно недержавне за своєю природою, має власну компетенцію у неполітичній сфері, тобто місцевих громадських та господарських справах, у здійсненні яких держава не втручається.

У середині XIX століття набуває поширення **державницька теорія місцевого самоврядування**, основні положення якої розроблені німецькими вченими Л. Штейном (Штайном) та Р. Гнейстом (Гнайстом). Державницька теорія трактує місцеве самоврядування не як автономну форму публічної влади, природне право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення, а як одну з форм організації місцевого управління, тобто як один із способів децентралізації державної влади на місцевому рівні.

Значний вплив у XIX столітті мала **теорія самоврядних одиниць як юридичних осіб** (О. Градовський, Г. Еллінек, О. Лабанд), що виникла на базі державницької теорії місцевого самоврядування. Її прибічники зводили суть місцевого самоврядування до однієї основної ознаки – самоврядні одиниці є відокремленими від держави публічно-правовими особами. Вони вважали, що права органів місцевого самоврядування є невід'ємними і недоторканими для держави. Органи самоврядування, на їхню думку, здійснюють волю не держави, а місцевих співтовариств. У спільноти є особлива мета й інтереси, які відрізняються від мети та інтересів держави.

Спробою поєднання сильних сторін громадської та державницької теорій виступає **теорія муніципального дуалізму**. Ця теорія впливає з подвійного характеру муніципальної діяльності – самостійного вирішення місцевих справ і здійснення на місцевому рівні певних державних функцій.

Панівна на Заході, зокрема в США, теорія соціального обслуговування тлумачить функції муніципалітетів як один із проявів надкласової природи держави загального добробуту. В її основі робиться наголос на здійсненні муніципалітетами одного із основних своїх завдань – пропонування послуг мешканцям, організація обслуговування населення.

Юридичною наукою поняття місцевого самоврядування активно розробляється вже понад двісті років.

Саме в кінці XVIII – першій половині XIX століть виникають дві класичні теорії місцевого самоврядування, що базуються на двох суттєво відмінних один від одного концептуальних підходах:

- теорія вільної громади (громадівська);
- державницька.

Тобто в **основі державницької теорії** лежить ідея децентралізації державної влади, що полягає в делегуванні певної частини державних повноважень територіальним громадам. У цьому разі органи місцевого самоврядування повинні діяти за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом» (ніякої автономії, жодної самодіяльності у вирішенні питань місцевого значення).

Прихильники **громадівської теорії** місцевого самоврядування вбачають у громадах самостійне джерело публічної влади. Влада, згідно з цією теорією, належить не державі, а громадам як «муніципальна влада». І тут уже вирішуючи питання місцевого значення, органи місцевого самоврядування мають діяти за принципом «дозволено все, що не заборонено законом».

Як правило, в Україні громадівська теорія втілюється на базовому рівні (тобто село, селище, місто), а на регіональному рівні (район, область, АРК) поєднуються громадівська і державницька теорії місцевого самоврядування.

Якщо розвивати далі цю думку, то місцеве самоврядування як форма народовладдя набуло закріплення в статті 5 Конституції України, згідно з якою народ здійснює владу безпосередньо і через органи місцевого самоврядування.

Отже, Конституція України визначає, що органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади і посідають окреме місце в політичній системі.

Разом з тим, у «чистому вигляді» ні громадівська, ні державницька теорії місцевого самоврядування не відтворені ні в Європейській хартії місцевого самоврядування, ні в Конституції України.

Разом з тим, Конституція України регулює питання місцевого самоврядування, виходячи переважно з концептуальних положень громадівської теорії, хоча і з використанням окремих позицій державницької теорії.

Отже, **місцеве самоврядування** – це специфічне соціальне явище, воно тісно пов'язане з державою, державною владою, але **відрізняється** від останньої **низкою ознак**:

- по-перше, місцеве самоврядування – це особлива форма публічної влади, яка має принципово інший характер, ніж влада державна;

- по-друге, місцеве самоврядування має особливий об'єкт управління, сфера його компетенції порівняно з державною владою суттєво обмежена;
- по-третє, місцеве самоврядування – це публічна влада територіальної громади, тобто жителів села чи кількох сіл, селища, міста, вона має локально-просторовий характер, здійснюється в інтересах територіальної громади і функціонує лише в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, тоді як державна влада, це влада всього народу, яка поширюється на всю державу.

Водночас слід зазначити, що конституційне положення, згідно з яким органи місцевого самоврядування не належать до механізму державної влади, не означає і не може означати їх цілковитої автономності в державі й стосовно державної влади.

Цей взаємозв'язок місцевого самоврядування з державною владою закріплений у тій же статті 5 Конституції України, відповідно до якої і місцеве самоврядування, і державна влада мають **єдине джерело – народ**.

Більш детально нормативне визначення місцевого самоврядування дається в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні»:

«Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України».

3. Згідно з преамбулою Конституції України, метою функціонування українського суспільства та держави є забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її існування, зміцнення громадянської злагоди. Одним із принципів конституційної державності є принцип демократії, відповідно до якого тільки народ виступає єдиним носієм суверенної влади. Так, згідно зі статтею 5 Конституції України, право визначати та змінювати конституційний лад належить виключно українському народові і не може бути узурповане державою. Український народ як сукупність громадян України всіх національностей здійснює свою суверенну владу безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Тому публічна влада, на яку сфокусована діяльність усіх суб'єктів політичних відносин, обмежена основними правами та свободами людини і громадянина. Держава пов'язана з правами та свободами людини і відповідальна перед нею за свою діяльність (ст. 3 Конституції). Правовий порядок в Україні будується за дозвільним принципом, відповідно до якого межею реалізації особою своїх прав є визначені в Конституції та законах України обмеження, а для органів публічної влади та їх посадових осіб – повноваження й способи діяльності, визначені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції).

У такий спосіб Конституція України визначає єдиний правовий порядок, єдність публічної (як державної, так і муніципальної) влади та її похідний органічний зв'язок з правами й свободами людини. Незалежно від статусу окремої особи чи її належності до певного колективу (корпорації) – територіальної громади, об'єднання громадян, трудового колективу, національної чи соціальної спільноти – така влада має однаковий статус. Тому права територіальних громад вирішувати публічні справи місцевого значення необхідно тлумачити у контексті принципу суверенної влади українського народу.

Розглянуті нами, хоча й у конспективному плані, теорії місцевого самоврядування мали суттєвий вплив на муніципальне будівництво нашої країни. Вони істотно позначились і на змісті відповідних положень Конституції України 1996 року. Так, за статтею 7 Конституції в Україні «визнається» місцеве самоврядування, що зводить даний інститут у ранг природного права людини та її асоціацій – територіальних громад, а якщо взяти за основу статтю 140 Основного закону України, в якій ідеться про територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, то можна дійти висновку, що вибір у нашій країні зроблено на користь громадянської теорії. Про це свідчить і той факт, що місцеве самоврядування здебільшого самостійно вирішує питання місцевого значення та зосереджується лише в селах, селищах і містах як «природних» населених пунктах, а населення районів та областей не визнається самостійним суб'єктом місцевого самоврядування.

На основі аналізу положень Конституції України В. В. Кравченко та М. В. Пітцик зробили абсолютно правильний висновок про те, що в Основному законі питання місцевого самоврядування регулюються виходячи переважно з концептуальних положень громадянської тео-

рії, хоча і з використанням окремих позицій державницької теорії. На підтвердження цього висновку вони наводять такі положення Конституції України: а) органи місцевого самоврядування не включені до системи органів державної влади (статті 5, 19, 38, 47, 55, 56, 71); б) місцеve самоврядування в Україні визначається, а не надається (ст. 7); в) місцеve самоврядування гарантується державою (ст. 7); г) служба в органах місцевого самоврядування розглядається як самостійний вид публічної служби (ст. 38); д) місцеve самоврядування визначається як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення (ст. 140).

Водночас чимало важливих положень Конституції написано в дусі державницької теорії. В них послідовно проведено ідею, що корені місцевого самоврядування лежать у тій владі, джерелом якої є весь народ, а не його частина (громада), а обсяг повноважень – у законі, тобто за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом». На державницьку теорію «працює» і збереження місцевого самоврядування на регіональному рівні, районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Державницький підхід проводиться також і в Законі про місцеve самоврядування. Якщо в Конституції територіальна громада фіксується як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, то в Законі закріплюється фактична конкуренція суб'єктів локальної демократії – якщо територіальна громада буде нездатною здійснювати своє право на місцеve самоврядування (а хто це буде визначати, залишається невідомим), то воно буде здійснюватися на відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Така законодавча можливість фактично нівелює конституційне право людини та територіальної громади на самостійне здійснення місцевого самоврядування, практично усуває їх на другий план у вирішенні питань місцевого значення. Такі тенденції свідчать про те, що держава потенційно не довіряє людині і територіальній громаді та в будь-який час може повернутися до централізованого управління, тим більше, що цим законом виконавчі органи рад наділені не тільки самоврядними повноваженнями, а й делегованими повноваженнями державної виконавчої влади, в межах реалізації яких вони фактично трансформуються в одержавлені структури. Крім того, за статтею 143 Конституції України з питань здійснення

ними повноважень органів державної виконавчої влади вони підконтрольні відповідним органам державної виконавчої влади. До того ж колосальний обсяг делегованих повноважень фактично унеможливує виконання справ громадських.

Отже, обрана в Україні модель місцевого самоврядування не усуває з порядку денного необхідності подальшого осмислення цього явища, а відтак і пошуку більш досконалого варіанта місцевого самоврядування з урахуванням аналізу практики його функціонування в нашій країні та за її межами.

Упродовж тривалого історичного відтинку часу реальна дійсність та наука змінювали акценти й аксіологічні орієнтації в підходах до проблем прав людини та місцевого самоврядування територіальних громад, прямої та представницької демократії. Однак, незважаючи на всі політичні, соціальні та економічні перетворення, домінуючою цінністю є розуміння того, що люди, які живуть в одному місці та потребують певних послуг, повинні мати демократичні інституції, через які вони мали б змогу виражати свої інтереси. І це зрозуміло, оскільки територіальна громада – самоврядна спільнота людей, арена, де відбувається зіткнення інтересів з будь-яких земних проблем: політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних тощо.

Тому, на наше глибоке переконання, вихідною теоретико-методологічною основою формування публічно-самоврядної влади в Україні є громадівська та природно-правова доктрина місцевого самоврядування і прав людини. Ці ідеї мають непересічне аксіологічне значення. Вони «олюднюють», «гуманізують» публічну владу, роблять її більш наближеною до громадян, їхня реалізація суттєво розширює сферу свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний «сегмент» його соціальної взаємодії з державою, в результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні та колективні права особистості.

4.

9 листопада 2001 року Конгресом місцевих і регіональних влад Європи (КМРВЕ) прийнято Резолюцію 123 (2001) та Рекомендацію 102 (2001) щодо місцевої і регіональної демократії в Україні. Їхня загальна мета – сприяти імплементації та більш ретельному дотриманню Україною положень Європейської хартії місцевого самоврядування (ЄХМС), ратифікованої Верховною Радою України 15 липня 1997 року.

Порівняно з Резолюцією 68 та Рекомендацією 48, які були ухвалені Конгресом щодо України у 1998 році й концентрувалися на розв'язанні окремих проблемних питань сфери місцевого самоврядування, зазначені вище документи мають більш загальний характер та містять досить критичну оцінку стану місцевого самоврядування в Україні.

Зміст резолютивної частини Резолюції та Рекомендації є стислим викладом вимог Європейській хартії місцевого самоврядування. На думку Конгресу, виконання цих вимог мінімально необхідне для того, щоб не вступати у протиріччя з вимогами Європейської хартії місцевого самоврядування.

У резолютивній частині сформульовані пропозиції владним структурам України щодо розвитку місцевої та регіональної демократії. Пропозиції згруповані за окремими напрямками:

- реформування адміністративно-територіального поділу країни та запровадження системи регіонального самоврядування;
- вирішення питання щодо надання обласним і районним радам, а також містам Києву та Севастополю своїх власних адміністративних органів (виконкомів);
- чітке розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;
- забезпечення органів місцевого самоврядування необхідними ресурсами для ефективного виконання ними своїх повноважень;
- удосконалення систем судового захисту прав та інтересів місцевого самоврядування і впорядкування питань щодо конфліктних ситуацій між місцевими виборними органами та посадовими особами і представниками органів виконавчої влади;
- вдосконалення правового статусу міського голови;
- забезпечення регулярного інформування Інституційного комітету Конгресу щодо виконання Програми державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні;
- проведення з асоціаціями органів місцевого самоврядування та їх об'єднаннями консультацій з питань формування делегації України в КМРВЕ;
- вдосконалення системи місцевих виборів.

У доповідях Конгресу місцевих і регіональних влад Європи по Україні під час останніх візитів у 2001 році зазначено такі головні проблеми, які заважають розвитку місцевої та регіональної демократії:

- дефіцит законодавства щодо місцевого самоврядування, особливо щодо чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- велика кількість так званих делегованих повноважень, що позбавляє суб'єкти місцевого самоврядування організаційно-правової самостійності;
- недосконалий статус органів місцевого самоврядування регіонального рівня;
- невизначеність фінансово-економічних та інших основ місцевого самоврядування;
- брак «політичної волі» щодо здійснення адміністративної реформи на місцевому і регіональному рівнях на засадах децентралізації державного управління, деконцентрації владних повноважень, субсидіарності;
- відсутність прозорих процедур розв'язання так званих компетенційних спорів і конфліктних ситуацій на місцевому та регіональному рівнях, найперше у судовому порядку;
- слабка обізнаність представників місцевого самоврядування, державних службовців, громадськості зі змістом ЄХМС та її вимог.

На сучасному етапі суттєвим недоліком законотворчого процесу є відсутність комплексного, системного підходу до розвитку законодавства про місцеве самоврядування. Цей факт зафіксовано в Концепції Програми законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування, схваленої Кабінетом Міністрів України 25.07.2002 р., № 416-р. Зміна підходу є позитивним моментом Програми, яка має забезпечити прогрес на шляху розвитку законодавства із врахуванням стратегічного планування взаємопов'язаних процесів реформування. У Програмі міститься перелік найбільш важливих сфер життєдіяльності територіальних громад, які потребують законодавчого врегулювання; в ній задекларовано відмову від практики внесення незначних змін до базового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

На сьогодні продовжується робота з доопрацювання проектів законів:

- «Про адміністративно-територіальний устрій України»;
- «Про місцеві податки і збори»;
- «Про право комунальної власності»;
- «Про комунальний кредит та місцеві запозичення»;
- «Про державний земельний кадастр»;
- «Про охорону земель»;
- «Про місто-герой Севастополь»;
- «Про порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання»;
- «Про статус сільського, селищного, міського голови»;
- «Про внесення змін до Закону України «Про основи містобудування»»;
- «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим»;
- «Про референдуми Автономної Республіки Крим, місцеві референдуми та інші форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади» (з пропозиціями Президента України до другого читання);
- «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації»»;
- «Про делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування»;
- «Про засади стимулювання розвитку регіонів»;
- «Про асоціації та інші добровільні об'єднання органів місцевого самоврядування»;
- «Про місцеве самоврядування в Україні» (нова редакція).

Це неповний список необхідних законодавчих актів, оскільки ефективна система публічної влади на центральному і місцевому рівнях потребує також прийняття законів України «Про Кабінет Міністрів України», «Про нормотворчу діяльність органів виконавчої влади», «Про нормотворчу діяльність органів місцевого самоврядування», «Про державний контроль у сфері виконавчої влади», «Про нормативно-правові акти в Україні». Для проведення адміністративної реформи необхідним є прийняття Кодексу про адміністративні процедури, Адміністративно-процесуального кодексу, нової редакції Кодексу про адміністративні правопорушення, а в подальшому – Адміністративно-

го кодексу України. Це надасть змогу закінчити кодифікацію правових норм у сфері державно-управлінських відносин. Побудова цілісної системи органів виконавчої влади має передбачити також прийняття принципово нового Закону України «Про організацію виконавчої влади в Україні».

Парламентські слухання, які відбулися 16 квітня 2003 року, обговоривши питання стану та перспектив законодавчого розв'язання нагальних проблем місцевого та регіонального розвитку в контексті державної регіональної політики, проведення адміністративної, адміністративно-територіальної, бюджетної, податкової та муніципальної реформ, відзначають, що за роки незалежності України відбулись кардинальні зміни у всій системі територіальної організації влади.

Разом з тим немає чітко окресленої державної регіональної політики, існує брак законодавства щодо місцевого самоврядування, особливо стосовно чіткого розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, велика кількість так званих делегованих повноважень без відповідальності з боку органів виконавчої влади за матеріально-фінансове забезпечення їх виконання. На демократизації державного управління негативно позначається також брак політичної волі до здійснення адміністративної реформи на місцевому та регіональному рівнях, демократизації владних повноважень, консолідації ресурсного забезпечення і стратегічного планування розвитку територіальних громад.

Тема 3

Конституційно-правові принципи місцевого самоврядування

1. Поняття і система основних принципів місцевого самоврядування
2. Характеристика основних принципів місцевого самоврядування
3. Основні завдання та функції місцевого самоврядування

1. Світовий досвід розвитку місцевого самоврядування свідчить, що в різних країнах його організація та функціонування базуються на різних принципах, що, відповідно, впливає на зміст його завдань та функцій, перелік яких також різний у законодавстві різних країн.

У преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування сформульовані такі основні принципи місцевого самоврядування:

- місцеве самоврядування становить одну із засад будь-якого демократичного ладу;
- право громадян брати участь в управлінні публічними справами є загальним демократичним правом, і воно безпосередньо може бути реалізоване на місцевому рівні;
- з метою забезпечення ефективного і наближеного до громадянина управління мають бути створені органи місцевого самоврядування, наділені реальною владою;
- місцеві органи влади, наділені правом прийняття владних рішень, повинні створюватись демократичним шляхом, мати широку автономію щодо своєї компетенції та порядку її здійснення;
- місцеві органи влади мають володіти ресурсами, достатніми для здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування;
- права територіальних громад і органів місцевого самоврядування мають бути надійно захищені.

Водночас у сучасній юридичній літературі висловлюються різні підходи щодо тлумачення змісту понять «принципи», «завдання», «функції» місцевого самоврядування та визначення їх переліку, у зв'язку з чим необхідно звернути увагу на принципові моменти:

1) Під терміном «принципи» розуміють первоначало; те, що лежить в основі певної наукової теорії; основа устрою; дії певного механізму, системи.

Звідси, принципи місцевого самоврядування – це обумовлені завданнями та функціями місцевого самоврядування вихідні начала, що покладені в основу його організації і функціонування та які визначають властивості, риси й ознаки місцевого самоврядування.

2) Принципи місцевого самоврядування встановлені Конституцією України та Європейською хартією місцевого самоврядування, а їх деталізацію та конкретизацію здійснено в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ці принци-

пи охоплюють усі аспекти організації і функціонування місцевого самоврядування.

За ступенем узагальнення їх можна поділити на дві групи:

- а) загальні принципи організації та здійснення публічної влади в Україні;
- б) принципи місцевого самоврядування як специфічної форми публічної влади.

Перша група принципів визначає загальні засади організації різних форм публічної влади в Україні – державної влади і місцевого самоврядування. Вони отримали закріплення в I розділі Конституції України як засади конституційного ладу, й деякі з них відтворені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». До цієї групи належать принципи:

гуманізму (визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю);

народовладдя (визнання народу єдиним джерелом влади в Україні. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування);

демократизму;

верховенства права;

законності (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України).

Другу групу становлять принципи, що характеризують організацію та функціонування місцевого самоврядування як специфічної самостійної форми публічної влади. Ці принципи закріплені в Конституції України та в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування. Їх, у свою чергу, також можна поділити на дві групи – загальні (основні) та спеціальні.

Загальні принципи справляють визначальний вплив у всіх сферах місцевого самоврядування, тоді як спеціальні притаманні лише окремо взятим сферам місцевого самоврядування. До загальних принципів місцевого самоврядування належать:

- гласність;
- колегіальність;

- поєднання місцевих і загальнодержавних інтересів;
- виборність;
- правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність територіальних громад і їх органів у межах повноважень, визначених законом;
- визнання за місцевим самоврядуванням власної компетенції;
- підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб;
- державна підтримка та гарантії місцевого самоврядування;
- судовий захист прав місцевого самоврядування;
- самостійне вирішення територіальною громадою питань місцевого значення.

Кожен із цих принципів, з одного боку, має самостійне значення, з другого – тісно взаємодіє з іншими принципами. В сукупності вони становлять єдину цілісну систему принципів, які визначають організацію та функціонування місцевого самоврядування в Україні.

Спеціальні принципи місцевого самоврядування мають досить розгалужену систему. Так, наприклад, до спеціальних принципів у сфері місцевих фінансів можна віднести: збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів; фінансування державою витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування наданих законом повноважень органів виконавчої влади; самостійність місцевих бюджетів; фінансову підтримку місцевого самоврядування державою тощо.

2

Зміст поняття компетенції місцевого самоврядування відповідно до Європейської хартії передбачає, що він має визначатися на основі дотримання певних принципів. Принципи місцевого самоврядування поділяються на загальноправові та спеціальні:

- а) за такою класифікацією до загальноновизнаних принципів місцевого самоврядування належать: принципи народовладдя, законності, гуманізму, соціальної справедливості, гласності, демократизму.

Принцип народовладдя, який передбачає формальне визнання народу країни єдиним джерелом влади, зафіксований у статті 5 Конституції України. За цією конституційною нормою носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу різними шляхами: безпосередньо (через всеукраїнський, місцеві референдуми, вибори, народну, законодавчу ініціативу, інші форми безпосередньої демократії), через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, місцеве самоврядування на завершальному етапі конституційного процесу в Україні не тільки визнано провідником волевиявлення народу, а й відокремлено від державної влади як особливу форму організації публічної влади, що має недержавне походження.

Принцип законності є основою верховенства права і правової керованості у суспільстві. Конституція і закони України мають бути єдиною правовою основою, безпосереднім юридичним джерелом усіх актів і дій місцевого самоврядування. Конституція України (ст. 8) прямо передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти прийма-

ються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Принцип захисту прав, свобод і законних інтересів людини вимагає спрямованості безпосередньої діяльності місцевого самоврядування як найближчого до громадян рівня влади передусім на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Слід, однак, зазначити, що на сучасному етапі розвитку суспільства актуальним стає розширення тлумачення цього загальноправового принципу й поступова трансформація його в більш глобальний **принцип гуманізму**, який вимагає не тільки захисту прав, свобод і законних інтересів людини, а й насамперед визнання людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю.

Принцип соціальної справедливості стосовно місцевого самоврядування при системному науковому підході набуває подвійного значення: по-перше, як принцип соціальної рівності і, по-друге, як принцип пріоритетної соціальної спрямованості діяльності місцевого самоврядування.

Принцип гласності означає, що діяльність місцевого самоврядування має бути відкритою. Громадяни, їх об'єднання, засоби масової інформації мають право одержувати будь-яку інформацію стосовно місцевого самоврядування.

Одним із найважливіших аспектів принципу гласності є постійне та всебічне інформування місцевим самоврядуванням територіальних громад про прийняття рішення і наслідки їх виконання. Гласність забезпечується також традиційними елементами демократії: відкритість проведення засідань органів місцевого самоврядування, присутність на них зацікавлених осіб і представників мешканців відповідної території.

У науковій літературі пропонується доповнити перелік загальноправових принципів місцевого самоврядування **принципом демократизму**, який передбачав би широку участь населення відповідної території у місцевому самоврядуванні, в тому числі розширення сфери використання форм безпосередньої демократії (місцевих виборів, місцевих референдумів, зборів (сходів) громадян за місцем проживання), активний громадський контроль за діяльністю місцевого самоврядування. Цей принцип потребує подальшої законодавчої розробки та

встановлення нових прогресивних форм участі населення у вирішенні місцевих справ.

Більшої уваги заслуговують актуальні пропозиції про нормативне закріплення такого загальноправового принципу місцевого самоврядування, **як стабільність та послідовність**. Річ у тім, що прийняття нової Конституції і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» фактично означає проведення п'ятої (з 1990 року) реформи організації місцевої влади. Така нестійкість системи місцевої влади спричиняє не тільки дезорганізацію владних структур на місцях і суттєве зниження рівня ефективності місцевого управління, а й великий рівень втрати довіри населення до місцевих самоврядних інститутів.

б) Нормативне закріплення спеціальних принципів місцевого самоврядування має на меті виділення корінних рис, якостей, обумовлених конституційною природою місцевого самоврядування й іманентних йому як специфічній формі організації місцевої влади.

Спеціальним принципом місцевого самоврядування є **принцип колегіальності**, сутність якого полягає у здійсненні владних повноважень місцевого самоврядування шляхом прийняття колективних рішень органами, що складаються з обраних відповідною територіальною громадою депутатів (п. 2 ст. 2 Всесвітньої декларації місцевого самоврядування, п. 2 ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування, ст. 141 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Принцип поєднання місцевих і державних інтересів (у теорії формулюються як більш широкий принцип оптимального поєднання локальних та загальнодержавних інтересів, інтересів особи і територіальної громади) – вимагає пошуку варіантів оптимального співвідношення суспільних інтересів у діяльності місцевого самоврядування.

У переліку спеціальних принципів місцевого самоврядування не останнє місце займає **принцип виборності**. Цей спеціальний принцип місцевого самоврядування отримав в Україні конституційне закріплення і вимагає здійснення місцевого самоврядування органами, що обираються та періодично переобираються територіальною громадою шляхом вільного, таємного, рівного, прямого і загального голосування. Конституція України (ст. 69) визначає вибори як форму народного волевиявлення, один із способів формування органів місцевого самоврядування.

Принцип організаційної самостійності – принцип, згідно з яким і громади, і відповідні органи місцевого самоврядування мають можливість самостійно визначати свої власні внутрішні та виконавчі структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності ефективної діяльності, а будь-який адміністративний нагляд за діяльністю вказаних суб'єктів місцевого самоврядування здійснюється тільки для забезпечення дотримання закону та конституційних принципів.

Принцип правової самостійності – принцип, згідно з яким повноваження, якими наділяються громади та відповідні органи місцевого самоврядування, є повними і виключними, тобто не належать іншим органам. У межах цих повноважень територіальні громади та органи місцевого самоврядування діють самостійно й ініціативно, підкоряючись тільки законам.

Принцип матеріально-фінансової самостійності та спроможності – принцип, згідно з яким матеріально-фінансовою основою місцевого самоврядування є комунальна власність як самостійна форма публічної влади та свої власні фінансові ресурси, якими громада й органи місцевого самоврядування можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень та задовольняти свої потреби.

Принцип підзвітності та відповідальності перед територіальною громадою органів і посадових осіб місцевого самоврядування впливає з принципу виборності, адже загальноправова теорія управління завжди вимагає встановлення між певним органом влади або управління та суб'єктом, що його утворив, саме таких форм взаємовідносин.

На досягнення найбільшої ефективності управлінського впливу місцевого самоврядування спрямований **принцип оптимальної децентралізації та реальної керованості територією**, який передбачає утворення найсприятливіших територіальних умов діяльності місцевого самоврядування, зокрема – формування і функціонування місцевого самоврядування.

Прийняття нової Конституції України викликало нормативне закріплення в статті 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» **принципу державної підтримки і гарантій місцевого самоврядування та принципу судового захисту прав місцевого самоврядування**.

Особливої уваги потребує такий спеціальний принцип місцевого самоврядування, як **принцип його оптимальної взаємодії з державною виконавчою владою, підприємствами, установами, організаціями різних форм власності, об'єднаннями громадян.**

Сучасна пріоритетна спрямованість державно-правових перетворень в Україні в напрямку посилення вертикалі державної виконавчої влади привела до визнання та законодавчого закріплення (ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») такого нового для національної правової системи соціального принципу місцевого самоврядування, як **принцип державного контролю**, нормативне врегулювання меж якого, як уже зазначалось, є необхідною умовою, юридичною гарантією організаційної автономії місцевого самоврядування.

Світовий досвід місцевого самоврядування доводить, що з метою оптимального використання місцевих умов, історичних традицій участі населення в управлінні місцевими справами доцільним є визнання у законодавстві країни та неухильне дотримання **принципу багатоманітності організаційних форм місцевого самоврядування**, який би заперечував тенденцію «нав'язування» єдиної моделі місцевого самоврядування для всіх територіальних громад.

І, нарешті, з урахуванням сучасного досвіду державотворення, перелік принципів місцевого самоврядування необхідно доповнити окремим **принципом відповідальності**, маючи на увазі як позитивну, так і негативну (юридичну) відповідальність місцевого самоврядування та його посадових осіб за виконання власних функцій перед відповідною територіальною громадою, юридичними особами і громадянами, з одного боку, і за здійснення делегованих повноважень державної влади перед державою – з другого.

3. З принципами місцевого самоврядування тісно пов'язані його **завдання та функції.**

До **основних завдань місцевого самоврядування** можна віднести:

- зміцнення засад конституційного ладу України;
- забезпечення реалізації конституційних прав людини і громадянина;
- створення умов для забезпечення життєво важливих потреб та законних інтересів населення;
- розвиток місцевої демократії.

Відповідно до завдань визначаються і **функції місцевого самоврядування**, тобто основні напрями діяльності територіальних громад, органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення (муніципальної діяльності).

Найважливішими з них є:

- залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого та загальнодержавного значення;
- володіння, використання, а також управління комунальною власністю;
- забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території;
- надання соціальних послуг населенню;
- забезпечення законності, громадської безпеки, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян;
- захист прав місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування отримали юридичне закріплення в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» у вигляді предметів відання органів місцевого самоврядування.

Тема 4

Конституційні засади місцевої демократії та порядок формування виборних органів місцевого самоврядування

1. Конституційні засади місцевого самоврядування
2. Поняття демократичних засад місцевого самоврядування та право громадян на участь у місцевому самоврядуванні
3. Місцеве самоврядування і держава
4. Порядок формування виборних органів місцевого самоврядування

1. Конституція України передбачає, що право територіальної громади на місцеве самоврядування здійснюється громадою як безпосередньо – шляхом використання різних форм прямої демократії (місцевий референдум, місцеві вибори, загальні збори тощо), так і через діяльність виборних та інших органів місцевого самоврядування, тобто шляхом представницької демократії.

Таким чином забезпечується поєднання прямої та представницької демократії на місцевому рівні.

Сукупність різних організаційних форм та інститутів місцевої демократії, через які здійснюються функції і повноваження місцевого самоврядування, утворює систему місцевого самоврядування.

Однак термін «система місцевого самоврядування» доцільно вживати лише для позначення організаційно-правового механізму здійснення місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, територіальні громади яких виступають самостійними суб'єктами місцевого самоврядування.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 6) система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Що стосується районних та обласних рад, то віднесення їх до системи місцевого самоврядування обумовлене, на погляд окремих науковців, такими факторами:

по-перше, участь у формуванні цих органів беруть усі територіальні громади району, області;

по-друге, діяльність районної, обласної рад поширюється на територію всіх населених пунктів району, області;

по-третє, районна, обласна ради беруть участь у здійсненні функцій та повноважень місцевого самоврядування у спільних інтересах всіх територіальних громад району, області.

Головним елементом системи місцевого самоврядування виступає територіальна громада, яка безпосередньо здійснює місцеве самоврядування за допомогою різних форм прямої демократії.

Нормативне визначення територіальної громади дається в статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Організаційно-правову основу місцевого самоврядування становлять норми чинного законодавства України, що утворюють механізми реалізації принципу самостійності місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом. Як зазначалось у попередніх розділах цього посібника, цей принцип розглядається наукою як поєднання таких теоретичних постулатів:

- місцеве самоврядування одного рівня існує та функціонує незалежно від місцевого самоврядування інших рівнів. Компетенція місцевого самоврядування кожного територіального рівня чітко визначена законом – місцеве самоврядування вищого рівня не має права втручатися в діяльність місцевого самоврядування нижчих територіальних рівнів;
- місцеве самоврядування має власний виконавчий апарат, який тільки ним утворюється і йому підпорядковується;
- місцеве самоврядування вирішує питання в межах повноважень, визначених законом, самостійно, незалежно, під свою відповідальність, а його рішення не потребують ніякого затвердження державними чи будь-якими іншими органами.

Правові основи здійснення місцевого самоврядування в Україні насамперед визначаються Конституцією України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ці правові акти чітко встановлюють правові межі, процедури і форми, в яких існує й діє місцеве самоврядування в Україні. Такий підхід повністю відповідає вимогам статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, за якою основні повноваження місцевого самоврядування встановлюються Конституцією або законом. Ці повноваження мають бути повними і виключними (тобто не належати одночасно іншим органам) і можуть бути заперечені або обмежені іншим

органом тільки у випадках, прямо передбачених законом. В установлених законодавством межах місцеве самоврядування має повну свободу для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання, що не виключене з його компетенції і не віднесене до компетенції іншого органу влади. Навіть при делегуванні місцевого самоврядування повноважень державній владі місцеве самоврядування повинно, наскільки це об'єктивно можливо, мати свободу на власний розсуд і на власний ризик пристосовувати їх здійснення до місцевих умов.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділяються цим та іншими законами власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Закон містить також розділ II під назвою «Організаційно-правова основа місцевого самоврядування», в якому розкриваються повноваження сільських, селищних, міських рад, їх виконавчих органів, сільського, селищного, міського голови, районних і обласних рад. При цьому компетенція сільських, селищних, міських рад і компетенція районних та обласних рад визначається законом окремо. У такий спосіб створюються умови для запобігання втручання районних і обласних рад до компетенції сільських, селищних, міських рад, що функціонують на їх території.

2. Ми з'ясували, що Конституція України передбачає право територіальної громади на місцеве самоврядування як безпосередньо через різноманітні форми прямої демократії (місцеві референдуми, вибори, загальні збори тощо), так і шляхом представницької демократії (тобто через діяльність виборних та інших органів місцевого самоврядування).

На практиці більшість питань місцевого значення, віднесених до сфери компетенції місцевого самоврядування, вирішується обраними громадою та іншими органами місцевого самоврядування, тобто шляхом представницької демократії.

У зв'язку з цим зупинимося на аналізі поняття «орган місцевого самоврядування» та на характеристиці їх окремих видів.

У підручнику «Конституційне право України», зокрема, виділяються такі найважливіші ознаки органу публічної влади:

- 1) за своєю внутрішньою структурою орган публічної влади – це система різних за характером, значенням, рівнем посад, що заміщуються посадовими особами, наділеними спеціальним статусом;
- 2) орган публічної влади завжди має статутно-правовий характер, тобто на відміну від інших організацій він засновується на підставі Конституції і законів України;
- 3) заснування будь-якого органу публічної влади обумовлено необхідністю здійснення її завдань та функцій;
- 4) визначальною ознакою органу публічної влади є наявність у нього публічно-владних повноважень, що дає змогу відокремити їх від інших державних чи комунальних установ.

Тут необхідно підкреслити, що публічно-владні повноваження – необхідний атрибут усіх органів публічної влади, який виявляється в тому, що:

- рішення, які приймає орган публічної влади, обов'язкові для виконання всіма громадянами, іноземцями, особами без громадянства, органами, установами та організаціями, їх посадовими особами, на яких поширюється компетенція цього органу;
- для забезпечення виконання прийнятих рішень орган публічної влади наділяється необхідними матеріальними засобами;
- виконання рішень органу публічної влади, прийнятих у межах його компетенції, забезпечується застосуванням різноманітних засобів переконання, заохочення, організаційно-масової роботи тощо, а також можливістю застосування відповідних засобів примусу.

Специфічними рисами органу місцевого самоврядування є такі:

- 1) орган місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади, він виступає самостійним елементом системи місцевого самоврядування (органи місцевого самоврядування різного територіального рівня в принципі не можуть бути підпорядковані по вертикалі);
- 2) орган місцевого самоврядування утворюється з метою виконання завдань та функцій місцевого самоврядування, хоча зазначене не виключає участі органів місцевого самоврядування

у реалізації завдань та функцій держави (шляхом виконання делегованих повноважень);

- 3) орган місцевого самоврядування складають фізичні особи, які наділяються згідно із законом спеціальним статусом (депутати місцевих рад або службовці органів місцевого самоврядування);
- 4) владними повноваженнями орган місцевого самоврядування наділяється з метою вирішення питань місцевого значення;
- 5) фінансування діяльності органу місцевого самоврядування здійснюється з бюджету місцевого самоврядування, з районного, обласного бюджетів.

Слід підкреслити, що право територіальної громади на місцеве самоврядування забезпечується **правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні**.

Будь-які обмеження цього права залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічної приналежності чи соціального положення, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Конституція України гарантує громадянам України право обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування, право брати участь у місцевих референдумах, право рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Класифікацію форм реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні за суб'єктами здійснення такого права наведено у таблиці.

Форми права		
Індивідуальні	Універсальні	Колективні
участь у місцевому референдумі, місцевих виборах, загальних зборах громадян за місцем проживання	право направляти індивідуальні і колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб	органи самоорганізації населення

служба в органах місцевого самоврядування		збори, мітинги, походи і демонстрації
оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб		місцеві ініціативи
відшкодування за рахунок місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб при здійсненні ними своїх повноважень		громадські слухання
участь у громадській експертизі		

Відповідно до частини першої статті 38 Конституції України громадяни мають право брати участь у місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування. Статті 71, 141 Конституції України визначають, що вибори до органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Через місцеві вибори, згідно з Конституцією України, формуються сільські, селищні, міські ради та обираються сільські, селищні й міські голови.

Згадані конституційні норми конкретизуються у чинному законодавстві, зокрема, Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року, який, відповідно до Конституції і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», визначає засади, особливості та порядок підготовки і проведення місцевих виборів¹, а також Законом України

¹ 6 квітня 2006 року прийнято Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який набуде чинності з 1 жовтня 2005 року. Відповідно з 1 жовтня 2005 року втрачають чинність Закони України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» і «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим».

«Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (див. додаток).

Місцеві референдуми – це форма прийняття територіальною громадою шляхом прямого голосування рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

До приведення законодавства про референдуми у відповідність до вимог Конституції України, право громадян на участь у місцевих референдумах конкретизується Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року, який, оскільки це не суперечить Конституції України, визначає предмет місцевого референдуму, порядок його призначення та проведення. Зокрема, цим законом окреслені основні принципи участі громадян у місцевому референдумі, що цілковито узгоджуються з відповідними нормами Конституції.

Загальні збори громадян за місцем проживання відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 1, 8), є формою їх безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення. Загальні збори – це зібрання всіх чи частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення, рішення яких враховуються органами місцевого самоврядування. Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади.

Проте єдиним на цей час нормативним актом, у якому згадується про таку форму безпосередньої участі громадян у вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування, є Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затверджене постановою Верховної Ради України 17 грудня 1993 року.

Важливою індивідуальною формою здійснення громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні є служба в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38 Конституції). Питання проходження громадянами служби в органах місцевого самоврядування регулювалось Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1998 року, а з 2001 року ці питання регулюють Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (21 липня 2001 р.).

Особливе місце в переліку індивідуальних форм реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні зай-

мають судові форми, а саме: право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, і детерміноване ним право на відшкодування за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю цих органів, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, гарантоване статтею 56 Конституції України. Стаття 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» репрезентує ці форми через призму відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед юридичними і фізичними особами.

За статтею 55 Конституції України кожен громадянин має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Пункт 2 статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що спори про поновлення порушених прав юридичних і фізичних осіб, які виникають у результаті рішень, дій чи бездіяльності органів або посадових осіб місцевого самоврядування, вирішуються в судовому порядку.

Пункт 1 статті 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює, що шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам внаслідок неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, встановленому законом. Згадані положення конкретизуються нормами Цивільного кодексу України, зокрема статтями 6, 7, главою 40.

Участь у громадській експертизі як індивідуальній формі реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні майже не застосовується в Україні, але успішно запроваджена в деяких зарубіжних країнах.

Громадська експертиза – це залучення членів територіальної громади, що мають спеціальні знання або досвід, експертами з питань, що розглядаються представниками органів місцевого самоврядування.

На сьогодні така форма отримала певне схематичне закріплення у нормах законодавства України, оскільки пункт 12 статті 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає право пос-

тійних комісій ради створювати для вивчення питань, розробки проєктів рішень ради підготовчі комісії і робочі групи із залученням представників громадськості, науковців і спеціалістів. З метою підвищення авторитетності висновків подібних утворень перед територіальною громадою для проведення громадської експертизи бажано залучити осіб, що мають певний вотум довіри у населення, відомі своїми досягненнями у певних сферах господарського, політичного або соціально-культурного життя, мають наукові ступені тощо.

Особливою колективною формою реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні й одночасно самостійним елементом системи місцевого самоврядування в Україні є органи самоорганізації населення, якими за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 1) є представницькі органи, створені частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста. Першоосновою створення цих органів є ініціатива громадян, їх добровільне волевиявлення.

Стаття 14 цього ж закону містить перелік органів самоорганізації населення в будинкові, вуличні, квартирні та інші органи. Правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення визначаються окремим Законом України «Про органи самоорганізації населення» (набув чинності у 2001 році).

Стаття 39 Конституції України надає громадянам право збиратися і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно повідомляючи органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Ці форми реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні мають особливе значення щодо привернення уваги органів місцевого самоврядування до найактуальніших проблем політичного, соціально-економічного розвитку, економічних питань, які вимагають негайного розгляду та вирішення. Масові збори, демонстрації, пікетування та інші подібні акції надають представницьким, виконавчим органам місцевого самоврядування можливість з максимальною точністю визначити, в якій сфері самоврядування є малоефективним і які саме інтереси населення території не задоволені.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» запроваджується декілька нових колективних форм реалізації громадянами

права на участь у місцевому самоврядуванні, що раніше пропонувалося лише як правовий експеримент у деяких районах України. Йдеться про місцеві ініціативи та громадські слухання.

Місцева ініціатива, відповідно до статті 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», – це право членів територіальної громади ініціативи розгляду у раді (представницькому органі місцевого самоврядування) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається нею або статутом територіальної громади. Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи. Рішення ради, прийняте з питань, внесених шляхом місцевої ініціативи, оприлюднюється у спосіб, визначений відповідною радою або статутом територіальної громади.

За статтею 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування. Громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік. Пропозиції, що вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування. Порядок організації слухань має визначатися статутом територіальної громади.

Отже, місцеві ініціативи і громадські слухання у практичній площині – це вдосконалений варіант колишнього обговорення населенням адміністративно-територіальної одиниці питань місцевого значення і проектів рішень місцевого самоврядування.

Особливе місце серед форм реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні посідає закріплене статтею 40 Конституції України право направляти індивідуальні та колективні письмові звернення або особисто звертатись до органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін.

Проте слід зазначити, що деякі з вказаних актів прийняті до набуття чинності Конституції України, і тому вони сьогодні діють лише в частині, що не суперечить Конституції. В силу цього ряд питань організації та проведення місцевих референдумів, зборів громадян за місцем проживання не має належного правового врегулювання, у зв'язку з чим на практиці виникають труднощі із застосуванням цих форм прямої демократії.

3. Взаємовідносини державної влади та місцевого самоврядування базуються, насамперед, на положеннях статей 5, 7 та 38 Конституції України, згідно з якими, по-перше, органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади, а служба в органах місцевого самоврядування трактується як самостійний вид публічної служби, по-друге, держава виступає гарантом місцевого самоврядування.

Ці конституційні положення свідчать про автономність місцевого самоврядування стосовно державної влади. Принцип автономності місцевого самоврядування обумовлюється і його особливим місцем у механізмі соціального управління, його подвійною природою – з одного боку, як форми публічної влади (в системі місцевого самоврядування можуть видаватися загальнообов'язкові рішення, виконання яких забезпечується примусовою силою держави), з другого – як інституту громадянського суспільства.

Така природа місцевого самоврядування дає підстави розглядати його як проміжну сходинку між державою та громадянським суспільством.

Водночас це не означає цілковитої автономності місцевого самоврядування та державної влади. Ці дві форми публічної влади активно взаємодіють між собою і знаходять свій вияв у тому, що:

по-перше, завдання та функції місцевого самоврядування тісно взаємопов'язані із завданнями та функціями держави. Тому їх реалізація потребує відповідної координації і належного ресурсного забезпечення, що, в свою чергу, потребує надання державної допомоги тим територіальним громадам, які не володіють необхідними матеріальними, фінансовими резервами;

по-друге, держава, визнаючи та гарантуючи місцеве самоврядування (ст. 7 Конституції України), зобов'язана забезпечити виконання

рішень, що приймаються у системі місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією та законами України;

по-третє, Конституція України прямо передбачає відповідні повноваження органів державної влади у галузі місцевого самоврядування. Так, наприклад:

- а) Верховна Рада України визначає правовий режим комунальної власності (п. 7 ч. 1 ст. 92), засади місцевого самоврядування (п. 15 ч. 1 ст. 92), утворює і ліквідує райони, встановлює й змінює межі районів і міст, відносить населені пункти до категорії міст, здійснює найменування та перейменування населених пунктів і районів (п. 29 ч. 1 ст. 85), призначає чергові та поза-чергові вибори до органів місцевого самоврядування (п. 30 ч. 1 ст. 85), визначає організацію та порядок проведення виборів до органів місцевого самоврядування (п. 20 ч. 1 ст. 92);
 - б) держава зобов'язана фінансувати здійснення делегованих органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади (ч. 3 ст. 143 Конституції України);
 - в) у межах, визначених Конституцією та законами України, може здійснюватися державний контроль за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування (ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - г) одним із принципів місцевого самоврядування в Україні є принцип його державної підтримки та гарантії (ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - д) держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні бюджетів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- по-четверте**, в Україні існує змішана система територіальної організації влади, за якою управління на регіональному (область) та субрегіональному (район) територіальних рівнях здійснюють як органи місцевого самоврядування, так і органи виконавчої влади, що обумовлює необхідність координації їх діяльності;
- по-п'яте**, органам місцевого самоврядування, згідно з Конституцією України (ст. 143), законом надаються окремі повноваження органів виконавчої влади, з питань здійснення яких вони підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

З метою подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні як особливо важливого фактора становлення громадянського суспільства, його державної підтримки, поліпшення умов для самостійного вирішення територіальними громадами питань місцевого значення – 30 серпня 2001 року був виданий Указ Президента України № 749/2001 «Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні».

Цим указом Президент України визначив основні пріоритети, завдання та принципи муніципальної державної політики, утворив робочу групу з підготовки пропозицій щодо розвитку місцевого самоврядування та затвердив Програму державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Однак реальний стан справ у сфері взаємовідносин місцевого самоврядування з державною владою свідчить про те, що вони не завжди здійснюються в рамках зазначених конституційних положень. Зокрема, досить часто на практиці можна спостерігати неправомірне втручання органів виконавчої влади та їх окремих посадових осіб у вирішення питань, що, за законом, належать до компетенції місцевого самоврядування. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема зміцнення гарантій місцевого самоврядування, ефективного захисту прав та законних інтересів територіальних громад.

Правові засади взаємовідносин місцевого самоврядування та органів державної влади в Україні встановлюються статтею 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування в Україні самостійно реалізують надані їм повноваження. Органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання повноважень, делегованих їм радами, та в інших випадках, передбачених законом. У разі розгляду місцевою державною адміністрацією питань, які стосуються інтересів місцевого самоврядування, вона повинна повідомити про це відповідні органи та посадових осіб місцевого самоврядування.

Стаття 6 Європейської хартії місцевого самоврядування вимагає, щоб місцеве самоврядування мало можливість, не порушуючи більш загальних конституційних чи законодавчих положень, самостійно ви-

значити та встановити свої власні внутрішні адміністративні структури (виконавчі та допоміжні органи) з тим, щоб вони відповідали специфічним місцевим потребам і забезпечували умови для ефективного та дієвого місцевого управління.

В Україні ця вимога дотримана. Відповідно до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їх створення) ради для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування утворюють свої виконавчі органи, які їм підконтрольні та підзвітні. Порядку формування й організації роботи виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад присвячено статті 51–54 цього закону.

Організаційно-правова основа місцевого самоврядування має передбачати певні умови здійснення адміністративного контролю над місцевим самоврядуванням. Так, згідно зі статтею 8 Європейської хартії місцевого самоврядування, будь-який адміністративний контроль над місцевим самоврядуванням може здійснюватись лише у формах і випадках, передбачених Конституцією або законом. До того ж такий адміністративний контроль, як правило, має бути призначений лише для забезпечення дотримання в діяльності місцевого самоврядування законності та конституційних принципів. Єдиним обґрунтованим винятком з цього правила є адміністративний контроль за належним виконанням місцевим самоврядуванням повноважень, делегованих йому органами, що їх уповноважували (п. 2 ст. 8 Хартії).

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 20) встановлюються основні принципи здійснення державного контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування, за якими такий державний контроль може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень.

4. Законодавством України передбачений такий порядок формування рад. Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія відповідного села, селища. Вибори депутатів міських, районних у містах, районних, об-

ласних, міст Києва, Севастополя та Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного міста, району, області тощо. Вибори відбуваються відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року.

Рада вважається правомочною за умови обрання не менш як двох третин депутатів від загального складу ради. У разі, якщо до ради обрано менш ніж дві третини її складу, до обрання необхідної кількості депутатів продовжує здійснювати повноваження рада попереднього скликання. У разі дострокового припинення повноважень деяких депутатів, внаслідок чого до складу ради належать менш як дві третини депутатів, до обрання необхідної кількості депутатів така рада вважається правомочною за наявності більше половини депутатів від загального складу ради. Строк повноважень ради – п'ять років.

Постійні комісії ради є органами ради, що обираються з числа її депутатів, для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету. Постійні комісії обираються радою на строк їх повноважень у складі голови і членів комісії. До складу постійних комісій не можуть бути обрані сільський, селищний, міський голова, секретар сільської, селищної, міської ради, голова районної у місті (в разі її створення), районної, обласної ради, їх заступники.

Тимчасові контрольні комісії ради є органами ради, які обираються з числа її депутатів для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування.

Контрольні комісії подають звіти і пропозиції на розгляд ради. Рішення про створення тимчасової контрольної комісії ради, її назву та завдання, персональний склад комісії та її голову вважається прийнятими, якщо за це проголосувала не менш як третина депутатів від загального складу ради. Засідання тимчасових контрольних комісій ради проводяться, як правило, закрито. Повноваження тимчасової контрольної комісії ради припиняються з моменту прийняття радою остаточного рішення щодо результатів роботи цієї комісії, а також у разі припинення повноважень ради, яка створила цю комісію.

Повноваження депутата ради починаються з моменту офіційного оголошення відповідною територіальною виборчою комісією на сесії ради рішення про підсумки виборів та визнання повноважень депутатів і закінчуються у день першої сесії ради нового скликання. Повноваження депутата можуть бути припинені достроково у випадках, передбачених законодавством України. Депутат, крім секретаря ради, повинен належати до однієї з постійних комісій ради. Повноваження депутатів, порядок організації та гарантії депутатської діяльності визначаються Конституцією України, законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад», іншими законами.

Секретар сільської, селищної, міської ради обирається за пропозицією сільського, селищного, міського голови відповідною радою з числа її депутатів на строк повноважень ради та працює в раді на постійній основі. Секретар сільської, селищної, міської ради не може суміщати свою службову діяльність з іншою посадою, у тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої роботи в позаурочний час, займатися підприємницькою діяльністю, одержувати від цього прибуток, якщо інше не передбачено законодавством України. Повноваження секретаря сільської, селищної, міської ради можуть бути достроково припинені за рішенням відповідної ради.

Виконавчим органом сільської, селищної, міської, районної у місті (в разі її створення) ради є **виконавчий комітет ради**, який утворюється відповідною радою на строк її повноважень. Після закінчення повноважень ради, сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради її виконавчий комітет здійснює свої повноваження до сформування нового складу виконавчого комітету. Кількісний склад виконавчого комітету визначається відповідною радою. Персональний склад виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради затверджується радою за пропозицією сільського, селищного, міського голови.

Виконавчий комітет ради утворюється у складі відповідно:

- 1) сільського, селищного, міського голови, районної у місті ради – голови відповідної ради;
- 2) заступника (заступників) сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради;
- 3) керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету;
- 4) керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради;
- 5) інших осіб.

До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради належить за посадою також секретар відповідної ради.

Очолює виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради відповідно сільський, селищний, міський голова. У виконавчому комітеті сільської ради функції секретаря виконавчого комітету за рішенням ради може здійснювати секретар відповідної ради. Особи, які належать до складу виконавчого комітету, крім тих, хто працює у виконавчих органах ради на постійній основі, на час засідань виконавчого комітету, а також для здійснення повноважень в інших випадках звільняються від виконання виробничих або службових обов'язків з відшкодуванням їм середнього заробітку за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних з виконанням обов'язків члена виконавчого комітету, за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету. На осіб, які входять до складу виконавчого комітету ради і працюють у ньому на постійній основі, поширюються вимоги щодо обмеження сумісності їх діяльності з іншою роботою (діяльністю), встановлені законодавством про місцеве самоврядування для сільського, селищного, міського голови. До складу виконавчого комітету не можуть належати депутати відповідної ради, крім секретаря ради.

Сільська, селищна, міська районна у місті (в разі її створення) рада у межах затверджених нею структури і штатів може **створювати відділи, управління** та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Керівники відділів, управлінь призначаються на посаду і звільняються з посади сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті ради одноособово, а у випадках, передбачених законом, – за погодженням з відповідними органами виконавчої влади. Положення про відділи, управління та інші виконавчі органи ради затверджуються відповідною радою.

Голова районної, обласної, районної у місті ради обирається відповідною радою з числа її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням. Голова ради виконує свої обов'язки до обрання голови ради нового скликання, крім випадків дострокового припинення повноважень голови ради. Голова ради працює у раді на постійній основі, не може мати інший представницький мандат, суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, у тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, зай-

матися підприємницькою діяльністю, одержувати від цього прибуток. У своїй діяльності голова ради є підзвітним раді і може бути звільнений з посади радою, якщо за його звільнення проголосувало не менш як дві третини депутатів від загального складу ради шляхом таємного голосування. Питання про звільнення голови ради може бути внесено на розгляд ради на вимогу не менш як третини депутатів від загального складу ради.

Заступник голови районної, обласної, районної у місті ради обирається відповідною радою у межах строку її повноваження з числа депутатів цієї ради шляхом таємного голосування і здійснює свої повноваження до обрання заступника голови ради нового скликання, крім випадків дострокового припинення його повноважень. Він може бути достроково звільнений з посади за рішенням ради, яке приймається шляхом таємного голосування. Питання про його звільнення може бути внесено на розгляд ради на вимогу не менш як третини депутатів від загального складу ради або голови ради.

Районна, обласна рада може утворювати **президію (колегію) ради**. Президія (колегія) ради є дорадчим органом ради, який попередньо готує узгоджені пропозиції та рекомендації з питань, що передбачається внести на розгляд ради. Президія (колегія) ради може приймати рішення, які мають дорадчий характер. До її складу належать: голова ради, заступник голови ради, голови постійних комісій ради, уповноважені представники депутатських груп і фракцій. Президія (колегія) ради діє на основі Положення про неї, що затверджується радою.

Виконавчий апарат районної, обласної ради забезпечує здійснення радою повноважень, наданих їй Конституцією та законодавством України. Виконавчий апарат ради здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяє здійсненню відповідною радою взаємодії зв'язків з територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Він утворюється відповідною радою. Його структура і чисельність, витрати на утримання встановлюються радою за поданням її голови. Виконавчий апарат за посадою очолює голова відповідної ради.

Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року встановлює, що з метою врахування особливостей

функціонування міста Києва як столиці України, Київська міська рада затверджує Статут територіальної громади міста Києва, який підлягає обов'язковій реєстрації у Міністерстві юстиції України. Місцеве самоврядування у місті Києві здійснюється територіальною громадою міста як безпосередньо, так і через Київську міську раду, районні в місті ради та їх виконавчі органи. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні відповідним радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними радами.

Система місцевого самоврядування у місті Києві включає:

- 1) територіальну громаду міста;
- 2) міського голову;
- 3) міську раду;
- 4) виконавчий орган міської ради;
- 5) районні ради;
- 6) виконавчі органи районних у місті рад;
- 7) органи самоорганізації населення.

Київська міська рада, районні у місті ради діють як представницькі органи. Вони є юридичними особами. Київська міська рада утворює **Президію** Київської міської ради, що є дорадчим органом ради. Київська міська рада утворює **секретаріат ради**.

Київський міський голова обирається шляхом прямих виборів відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року. Голова, заступник голови районної у місті Києві ради обираються відповідною радою з числа її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням. Аналогічна процедура здійснюється на виборах до Севастопольської міської ради.

Тема 5

Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування

1. Поняття організаційно-правових форм діяльності представницьких органів місцевого самоврядування
2. Форми роботи органів та посадових осіб місцевого самоврядування
3. Організація роботи органів самоорганізації населення

1. Функції та повноваження місцевих рад усіх рівнів здійснюються за допомогою притаманних їм форм і методів діяльності.

Ця діяльність охоплює дії правового, організаційного, майнового, матеріального, фінансового, технічного та іншого характеру і відбувається у певних формах, які безпосередньо пов'язані зі змістом повноважень місцевих органів державної влади.

У загальному визначенні форми діяльності представницьких органів місцевого самоврядування є сукупністю засобів реалізації їх компетенції.

Вони здійснюються за допомогою визначених законом, іншими нормативно-правовими актами, а також практикою роботи рад дій цих органів, посадових осіб та депутатів. Звичайно, вони втілюються в певних правових, організаційно-правових та організаційних рамках (сесії рад, засідання виконавчих комітетів, робота постійних комісій, голів рад, робота депутатів тощо).

Отже, як форми діяльності представницьких органів місцевого самоврядування трактують основні, самостійні, конкретні, здійснювані в межах певних правових, організаційно-правових та організаційних рамок дії рад, їх органів, посадових осіб та депутатів, за допомогою яких реалізується компетенція рад і їх органів.

Аналіз статей Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», які стосуються форм діяльності місцевих представницьких органів, дає змогу зробити висновок, що свої завдання та функції, на підставі яких визначена компетенція рад, останні здійснюють у **правовій, організаційній і матеріально-технічній формах**.

Правова форма діяльності рад виявляється у реалізації повноважень цих органів, пов'язаних з **нормотворчою, правозастосовною і правоохоронною діяльністю** представницьких, виконавчих органів, їх посадових осіб, спрямованих на регулювання правовідносин.

Організаційна форма діяльності, на відміну від правової, не передбачає юридичних наслідків і безпосередньо не формує правовідносин. Дії, які становлять її зміст, забезпечують виконання завдань, функцій і повноважень рад за допомогою конкретних організаційних форм, не обов'язково закріплених у законі.

Основне місце в цьому ряду займають **організаційно-правові форми**, безпосередньо закріплені в законі. До таких форм належать

сесії рад місцевого самоврядування як основна організаційно-правова форма їх діяльності; засідання виконавчих комітетів рад, постійних комісій; робота депутатів на всій території відповідної територіальної громади; організація і проведення місцевих референдумів, загальних зборів громадян; місцеві ініціативи членів територіальної громади; громадські слухання.

Матеріально-технічна форма діяльності рад не має правового та організаційного характеру. Вона зводиться до забезпечення заходів допоміжного характеру (складання звітів, діловодства тощо).

2. Основною організаційно-правовою формою роботи сільських, селищних, міських, районних, обласних, районних у місті, а також міст Києва і Севастополя рад є сесія. Сесія – це сукупність пленарних засідань ради, а також засідань її постійних комісій.

Відповідно до статті 46 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», перша сесія новообраної сільської, селищної, міської, районної у місті ради скликається відповідною територіальною виборчою комісією не пізніше як через місяць після обрання ради у правомочному складі. Відкриває і веде сесію голова цієї виборчої комісії. Він інформує раду про підсумки виборів депутатів та сільського, селищного, міського голови і визнання їх повноважень.

Першу сесію районної, обласної ради скликає і веде голова відповідної територіальної виборчої комісії.

Друга і наступні сесії ради скликаються головою відповідної ради. Як правило, на другій сесії затверджується регламент відповідної місцевої ради, що дає змогу спланувати її роботу, визначити правові та організаційні засади діяльності ради, процесуальні і процедурні правила поведінки та проведення сесії.

Не пізніше як на другій сесії затверджується і Положення про постійні комісії відповідної ради.

Сесія ради скликається в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал.

Сесія сільської, селищної, міської, районної у місті ради також повинна скликатися за пропозицією не менше однієї третини депутатів від загального складу відповідної ради, виконавчого комітету

сільської, селищної, міської, районної у місті ради, а сесія районної, обласної ради – також за пропозицією не менш як однієї третини депутатів від загального складу відповідної ради або голови відповідної місцевої державної адміністрації.

У разі немотивованої відмови голови місцевої ради або його неспроможності скликати сесію ради, сесія скликається: сільської, селищної, міської ради – секретарем відповідної ради; районної у місті, районної, обласної ради – заступником голови відповідної ради.

Сесія скликається також, якщо голова місцевої ради без поважних причин на скликав сесію у двотижневий строк після настання умов, передбачених законом, а також якщо сесія не скликається головою місцевої ради у строки, передбачені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні». В такому разі вона може бути скликана депутатами відповідних рад, які становлять не менше однієї третини складу відповідної ради, або постійною комісією ради.

Таку сесію відкриває за дорученням групи депутатів або постійної комісії ради, з ініціативи якої скликана сесія, один з депутатів, що належить до її складу, а веде за рішенням ради – один з депутатів цієї ради.

Коли ж сесії ради не проводяться взагалі без поважних причин у строки, визначені Законом про місцеве самоврядування, можливе дострокове припинення повноважень такої ради.

Рішення про час скликання, місце проведення сесії, перелік питань, що виносяться на розгляд ради повинні доводитися до відома депутатів і населення не пізніше як за 10 днів до сесії, а у виняткових випадках – не пізніше як за день до сесії із зазначеними раніше вимогами. Сесія ради є правомочною, якщо в її пленарному засіданні бере участь більше половини депутатів від загального складу ради.

У разі відсутності необхідної кількості депутатів проведення пленарного засідання переноситься на інший час.

Відповідно до статті 9 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді в порядку місцевої ініціативи будь-якого питання, що належить до відання місцевого самоврядування.

Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи. При-

йняте радою рішення обнародується в порядку, встановленому представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади.

Обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування підлягають також, відповідно до статті 13 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань.

Порядок скликання сесії відповідної ради, підготовки і розгляду нею питань, прийняття рішень ради про затвердження порядку денного сесії та з інших процедурних питань, а також порядок денний сесії визначається регламентом ради.

Протоколи сесій підписуються відповідним головою місцевої ради, у разі його відсутності – відповідно секретарем ради, заступником голови районної у місті, районної, обласної ради, а у випадку, передбаченому законом, депутатом ради, який за дорученням депутатів головував на її засіданні.

Сесії проводяться гласно. У разі необхідності рада може прийняти рішення про проведення закритого пленарного засідання.

Рада в межах своїх повноважень приймає на сесії нормативні та інші акти у формі рішень.

Особливе місце у системі місцевого самоврядування посідає сільський, селищний, міський голова, який є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села, селища, міста.

Голова здійснює три основні функції:

- 1) представляє територіальну громаду у відносинах з іншими територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями;
- 2) головує на пленарних засіданнях відповідної ради;
- 3) очолює виконавчий комітет відповідної ради.

Згідно із Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільського, селищного, міського голови», сільський, селищний, міський голова обирається за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по єдиному одномандатному виборчому округу, межі якого збігаються з межами села, селища, міста. При цьому, як і для депутатів сільської, селищної, міської ради, передбачено ценз осілості – сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який проживає на території відповідно села, селища, міста і на день виборів досяг віку 18 років.

Повноваження сільського, селищного, міського голови розпочинається з моменту оголошення відповідною сільською, селищною, міською виборчою комісією на пленарному засіданні ради рішення про його обрання і закінчується в момент вступу на цю посаду іншої обраної відповідно до закону особи.

Закон передбачає можливість дострокового припинення його повноважень у разі:

- його звернення з особистою заявою до відповідної ради про складання ним повноважень голови;
- припинення його громадянства;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- порушення ним вимог щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю), встановлених цим законом;
- визнання його судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення таким, що помер;
- його смерті.

Крім того, якщо голова порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень або в інших випадках, його повноваження можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму або за рішенням відповідної ради, прийнятим шляхом таємного голосування не менш як двома третинами голосів депутатів від загального складу ради.

У межах своїх повноважень сільський, селищний, міський голова видає розпорядження.

Крім голови місцевої ради, важливу роль в організації роботи відповідної ради відіграє її секретар.

Секретар сільської, селищної, міської ради обирається за пропозицією сільського, селищного, міського голови відповідною радою з числа її депутатів на строк повноважень ради та працює в раді на постійній основі. Повноваження його можуть бути достроково припинені за рішенням відповідної ради.

Завдання та функції секретаря сільської, селищної, міської ради передбачені статтею 50 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

Постійні комісії обираються з числа депутатів ради з метою вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету.

Питання створення і ліквідації постійних комісій рад, затвердження та зміни їх складу, обрання і переобрання голів комісій вирішуються виключно на пленарних засіданнях ради.

Постійні комісії обираються на строк повноваження ради у складі голови і членів комісії відповідною радою. Всі інші структурні питання вирішуються самою комісією.

До складу постійних комісій не можуть бути обрані голови відповідних рад, секретарі рад або заступники голови районної у місті, районної, обласної ради.

Перелік, функціональна спрямованість і порядок організації роботи постійних комісій визначаються Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 47), регламентом відповідної ради і положенням про відповідні постійні комісії.

Основною формою роботи постійних комісій є засідання. Вони скликаються в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Засідання є правомочним, якщо у ньому бере участь не менше половини від загального складу комісії.

Депутати працюють у постійних комісіях на громадських засадах. За рішенням обласних рад голови постійних комісій з питань бюджету можуть працювати в раді на постійній основі.

Постійні комісії є підзвітними раді та відповідальними перед нею. Вони періодично, згідно з планом роботи відповідної ради, звітують про свою діяльність на пленарних засіданнях ради.

Що стосується тимчасових контрольних комісій, то вони є органами ради, які обираються з числа її депутатів для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування.

Питання про утворення тимчасової контрольної комісії включається окремим пунктом до порядку денного сесії ради.

Рішення про створення тимчасової контрольної комісії ради, її назву та завдання, персональний склад комісії та її голову вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше однієї третини депутатів від загального складу ради. Основною формою роботи контрольних комісій є закриті засідання.

Повноваження депутата місцевої ради починається з дня відкриття першої сесії відповідної ради з моменту офіційного оголошення підсумків виборів відповідною територіальною виборчою комісією

і закінчується в день відкриття першої сесії ради нового скликання, крім передбачених законом випадків дострокового припинення повноважень депутата або ради, до складу якої його обрано.

Повноваження депутата місцевої ради **можуть бути** також **припинені достроково** за наявності підстав, засвідчених офіційними документами, без прийняття рішення відповідної ради у разі:

- його відкликання виборцями;
- припинення його громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України;
- обрання або призначення його на посаду, заняття якої згідно з Конституцією України і законом несумісне з виконанням депутатських повноважень;
- обрання його депутатом іншої місцевої ради;
- визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до позбавлення волі;
- його смерті.

Повноваження депутата місцевої ради можуть **припинитися достроково** також **за рішенням відповідної ради** у зв'язку:

- 1) з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) з особистою заявою депутата про складання ним депутатських повноважень.

Права та обов'язки депутата місцевої ради визначаються відповідно до напрямів його діяльності, основними з яких є: робота в раді та робота у виборчому окрузі.

Депутат зобов'язаний:

- 1) додержуватися Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, регламенту ради та інших нормативно-правових актів, що визначають порядок діяльності ради та її органів;
- 2) брати участь у роботі ради, постійних комісій та інших її органів, до складу яких він належить, всебічно сприяти виконанню їх рішень;
- 3) виконувати доручення ради, її органів, сільського, селищного, міського голови чи голови ради, інформувати їх про виконання.

Права депутата місцевої ради:

- 1) право ухвального голосу з усіх питань, що розглядаються на засіданнях ради та її органів;
- 2) право обирати і бути обраним, офіційно представляти виборців у відповідній раді, пропонувати питання для розгляду їх радою та її органами, вносити пропозиції та зауваження до порядку денного, висловлюватися з різних питань на пленарних засіданнях, брати участь у дебатах, звертатись із запитам, ставити питання доповідачам, співдоповідачам і головному на засіданні, об'єднуватися в депутатські групи та фракції;
- 3) депутат місцевої ради, крім секретаря ради та голови, повинен належати до складу однієї з постійних комісій.

Серед найважливіших правомочностей, які депутат реалізує на сесії ради, є депутатський запит і депутатське звернення.

Депутатський запит – це підтримана радою вимога депутата місцевої ради до посадових осіб ради та її органів, сільського, селищного, міського голови, керівників підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, які розташовані або зареєстровані на відповідній території, а депутата міської, районної, обласної ради – також до голови місцевої державної адміністрації, його заступників, керівників відділів і управлінь з питань, які належать до відання ради.

Депутатський запит може бути внесений депутатом місцевої ради або групою депутатів попередньо або на пленарному засіданні ради у письмовій чи усній формах. Запит підлягає включенню до порядку денного пленарного засідання ради і в разі необхідності обговорюється на пленарному засіданні місцевої ради.

Депутатське запитання – це засіб одержання депутатом місцевої ради інформації або роз'яснення з тієї чи іншої проблеми. Відповідь на запитання може бути оголошена на сесії ради або дана депутатові місцевої ради в індивідуальному порядку. Запитання, на відміну від запиту, не включається до порядку денного сесії, не обговорюється і рішення з нього не приймається.

Для спільної діяльності щодо здійснення депутатських повноважень, депутати місцевих рад можуть об'єднуватися в депутатські групи і депутатські фракції.

У депутатські групи депутати об'єднуються за єдністю території їх виборчих округів, спільністю проблем, які вони вирішують, або іншими ознаками.

Депутатська група може бути утворена в будь-який час, складається не менш як з трьох депутатів сільської, селищної ради та не менш як з п'яти депутатів міської, районної, обласної ради.

Депутати місцевої ради на основі єдності поглядів або членства партій можуть об'єднуватися у **депутатські фракції** з чисельністю не менше трьох депутатів у сільській, селищній раді та п'яти – у міській, районній, обласній рада. До складу депутатських фракцій можуть входити також позапартійні депутати, які підтримують політичну спрямованість фракцій. Депутат може належати до складу лише однієї фракції.

Працюючи у виборчому окрузі, депутат може реалізовувати своє право звернення.

Депутатське звернення – це викладена в письмовій формі вимога депутата місцевої ради з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю, до місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також керівників правоохоронних і контролюючих органів, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на території відповідної ради, здійснити певні дії, вжити заходів чи дати офіційне роз'яснення з питань, що належать до їх компетенції.

Депутат місцевої ради має право:

- на невідкладний прийом посадовими особами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівниками підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на території відповідної ради, з питань депутатської діяльності та на одержання необхідної інформації;
- у разі виявлення порушення прав та законних інтересів громадян або інших порушень законності вимагати припинення порушень або звернутися до відповідних органів з вимогою вжити заходів щодо припинення порушень законності.

Гарантії депутатської діяльності можна поділити на три групи.

1. Організаційні гарантії – пов'язані з непорушністю повноважень депутата місцевої ради та забезпеченням умов для їх здійснення.

Ніхто не може обмежити повноваження депутата місцевої ради інакше, як у випадках, передбачених Конституцією та законами України.

Депутат місцевої ради користується **індемнітетом** – він не несе відповідальності за виступи на засіданнях ради та її органів, за винятком відповідальності за образи чи наклеп.

На час виконання депутатських повноважень депутатові надається відстрочка від призову на строкову військову чи альтернативну службу, він звільняється від проходження навчальних зборів.

Кримінальна справа стосовно депутата може бути порушена судом або прокурором, а запобіжний захід щодо депутата у формі підписки про невиїзд або взяття під варту може застосуватися виключно судом, про що повідомляється відповідна місцева рада.

2. Матеріальні гарантії – спрямовані на захист прав та інтересів депутата, пов'язаних з можливими матеріальними втратами при здійсненні ним депутатських повноважень.

Тобто на час сесії чи засідання постійної комісії місцевої ради, а також для здійснення депутатських повноважень в інших передбачених законом випадках депутат місцевої ради *звільняється* від виконання виробничих або службових обов'язків.

У разі здійснення цих повноважень у робочий час депутатові за основним місцем роботи відшкодовується середній заробіток та інші витрати, пов'язані з депутатською діяльністю, за рахунок коштів місцевого бюджету.

Депутат користується на території відповідної ради правом безплатного проїзду на всіх видах пасажирського міського транспорту (за винятком таксі).

3. Гарантії трудових прав депутата спрямовані на захист його інтересів як суб'єкта трудових відносин.

Зокрема, у разі обрання депутата місцевої ради на виборну посаду у раді, на якій він працює на постійній основі, трудовий договір з ним за попереднім місцем роботи припиняється. Проте після закінчення таких повноважень депутатові надається попередня робота (посада), а в разі її відсутності – інша рівноцінна робота (посада) на тому самому, або, за згодою депутата, іншому підприємстві, в установі, організації.

Обраний на виборну посаду у відповідній раді, на якій він працює на постійній основі, депутат місцевої ради, який перебуває на службі у

військових формуваннях чи правоохоронних органах держави, прикомандировується до місцевої ради із залишенням на цій службі.

Депутат місцевої ради може бути звільнений з роботи з ініціативи власника або уповноваженого ним органу від займаної посади, виключений з навчального закладу за умови його попередження в порядку, встановленому законом. Про таке попередження відповідний власник чи уповноважений ним орган завчасно повідомляє відповідну місцеву раду.

Час роботи депутата у місцевій раді на постійній основі зараховується до загального та безперервного стажу роботи (служби) депутата, а також за тією спеціальністю, за якою він працював до обрання на виборну посаду в раді.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи.

Виконавчі органи є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради утворюється відповідною радою на строк її повноважень у складі відповідно сільського, селищного, міського голови, заступника (заступників) сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету, а також керівників відділів, управлінь та інших осіб. До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради належить також за посадою секретар відповідної ради.

Очолює виконавчий комітет відповідно сільський, селищний, міський голова. Після закінчення повноважень ради сільського, селищного, міського голови її виконавчий комітет здійснює свої повноваження до сформування нового складу виконавчого комітету.

Особи, які належать до складу виконавчого комітету, крім тих, хто працює у виконавчих органах ради на постійній основі, на час засідань виконавчого комітету, а також для здійснення повноважень в інших випадках звільняються від виконання виробничих або службових обов'язків з відшкодуванням їм середнього заробітку за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних з виконанням

обов'язків члена виконавчого комітету за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

Кількісний склад виконавчого комітету визначається самостійно відповідною радою, а його персональний склад затверджується радою за пропозицією сільського, селищного, міського голови.

Згідно зі статтею 52 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», **виконавчий комітет ради здійснює такі функції:**

- 1) попередньо розглядає проекти місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, місцевого бюджету, проекти рішень з інших питань, що вносяться на розгляд відповідної ради;
- 2) координує діяльність відділів, управлінь та інших виконавчих органів влади, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідної територіальної громади, заслуховує звіти про роботу їх керівників;
- 3) має право змінювати або скасовувати акти підпорядкованих йому відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також їх посадових осіб.

Основною формою роботи виконавчого комітету є його засідання, які скликаються в міру необхідності, але не рідше одного разу на місяць і є правомочними, якщо в них бере участь більше половини від загального складу виконавчого комітету.

3. Правовий статус органів самоорганізації населення як одного з елементів системи місцевого самоврядування, що здійснюється на рівні територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, визначається Конституцією (ст. 140) та законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 4, 14, 16, 80) і «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року.

Відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення», такими органами є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, сільські, селищні комітети. Вони є «однією з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні питань місцевого значення», виборними органами, що створюються «частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста» (ст. 2, 3).

Органи самоорганізації населення створюються за ініціативою самих жителів та з дозволу відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті ради на окремих частинах відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а саме: **сільського, селищного комітету** – в межах території села, селища, якщо його межі не збігаються з межами діяльності сільської, селищної ради; **вуличного, квартального** – в межах території кварталу, кількох, однієї або частини вулиць з прилеглими провулками в місцях індивідуальної забудови; **комітету мікрорайону** – в межах території окремого мікрорайону, житлово-експлуатаційної організації в містах; **будинкового** – в межах будинку (кількох будинків) у державному і громадському житловому фонді та фонді житлово-будівельних кооперативів (ст. 7).

Законом детально врегульовано також порядок ініціювання, надання згоди, обрання та легалізації органів самоорганізації населення.

У разі надання радою згоди на створення органу самоорганізації населення останній обирається зборами (конференцією) мешканців будинку, вулиці, кварталу, мікрорайону, села, селища на основі загального, рівного виборчого права шляхом таємного голосування. Право голосу на виборах мають мешканці, які досягли на день їх проведення 18-ти років. Не мають права голосу особи, яких визначено судом недієздатними. Організація проведення таких зборів (конференцій) покладається на виконавчий комітет відповідної ради.

Орган самоорганізації населення обирається на строк повноважень відповідної ради, якщо інше не передбачено її рішенням чи положенням про цей орган (ст. 10, 11).

Орган самоорганізації населення вважається діючим тільки після того, як відбулася передбачена статтею 13 Закону «Про органи самоорганізації населення» його легалізація, яка здійснюється шляхом його реєстрації або повідомлення про заснування. При цьому тільки у разі реєстрації цей орган набуває статусу юридичної особи. Реєстрація органу самоорганізації населення виконавчим комітетом відповідної ради, а також порядок її проведення детально врегульовано статтею 13 цього закону. Однією з суттєвих умов реєстрації є наявність Положення про орган самоорганізації населення, яке затверджується зборами (конференцією) та має відповідати вимогам закону.

Серед власних повноважень органу самоорганізації населення найбільш вагомими є:

- облік громадян за віком, місцем роботи чи навчання, які мешкають у межах території діяльності органу, а також прийом цих громадян, розгляд їх звернень;
- представлення разом із депутатами інтересів мешканців будинку, вулиці, мікрорайону, села, селища, міста у відповідній місцевій раді та її органах, місцевих органах виконавчої влади;
- внесення пропозицій до проектів місцевих програм суспільно-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів;
- здійснення контролю за якістю надання громадянам житлово-комунальних послуг та за якістю проведення у цих будинках ремонтних робіт;
- організація на добровільних засадах участі населення у здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, проведенні робіт з благоустрою, озеленення та утримання в належному стані садиб, дворів, вулиць, парків, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, використання інших форм залучення населення;
- організація допомоги громадянам старшого віку, інвалідам, сім'ям загиблих воїнів, партизанів та військовослужбовців, малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, внесення пропозицій з цих питань до відповідної ради та їх виконавчих органів.

Щодо делегованих повноважень органів самоорганізації населення, то відповідно до Закону про органи самоорганізації населення (ст. 15) ними може бути частина повноважень сільської, селищної, міської або районної у місті ради, делегована нею цьому органу з одночасною передачею йому відповідних коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів.

Орган самоорганізації населення має колегіальний характер. Він обирається у складі керівника, заступника керівника, секретаря, інших членів. Тому основною формою його роботи є засідання, яке скликають керівник або заступник у міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Засідання є правомочним, якщо в ньому бере участь більше половини від його загального складу. Для забезпечення

безперервності та ефективності в своїй роботі орган самоорганізації населення може утворювати комісії, робочі групи, інші свої органи в порядку, визначеному Положенням про цей орган.

Члени органу самоорганізації населення виконують свої обов'язки на громадських засадах. Проте за рішенням зборів (конференції) керівник і секретар цього органу можуть працювати в ньому і на постійній основі з оплатою їх праці за рахунок коштів, переданих органам відповідною радою.

Конституція України, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про органи самоорганізації населення» прямо зараховують органи самоорганізації населення до системи місцевого самоврядування. Тому саме в його системі будуть діяти ці органи та узагальнювати свій досвід роботи. Саме в науці муніципального права мають формуватися відповідні пропозиції з удосконалення правового статусу органів самоорганізації населення.

Тема 6

Система, функції та повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування

1. Система органів місцевого самоврядування
2. Функції місцевого самоврядування
3. Поняття та види повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування
4. Форми взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими держадміністраціями

1. Інститути місцевої демократії (пряма та представницька демократія) забезпечують тісний зв'язок населення, територіальної громади в цілому з органами і посадовими особами місцевого самоврядування й гарантують вирішення всіх питань місцевого значення в інтересах територіальної громади.

Сукупність різних організаційних форм та інститутів місцевої демократії, через які здійснюються функції та повноваження місцевого самоврядування, утворює систему місцевого самоврядування.

Термін «система місцевого самоврядування» доцільно вживати лише на позначення організаційно-правового механізму здійснення місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, – територіальні громади яких є самостійними суб'єктами місцевого самоврядування.

Організація та функціонування системи місцевого самоврядування регламентується правовими нормами, які в сукупності становлять організаційну (організаційно-правову) основу місцевого самоврядування.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 6), система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Щодо районних та обласних рад, то належність їх до системи місцевого самоврядування обумовлене такими факторами:

- по-перше, участь у формуванні цих органів беруть усі територіальні громади району, області;
- по-друге, діяльність районної, обласної ради поширюється на територію всіх населених пунктів району, області;
- по-третє, районна, обласна рада беруть участь у здійсненні функцій і повноважень місцевого самоврядування у спільних інтересах всіх територіальних громад району, області.

Первинним об'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду, створювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати єдиного сільського голову. У містах з районним поділом територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності. Нормативне визначення територіальної громади дається в статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України та іншими законами. Тобто сільські, селищні, міські ради є представницькими органами місцевого самоврядування. Під останнім слід розуміти виборчий орган (раду), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади та приймати від її імені рішення.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у місті рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створені радами виконавчі органи.

Сільський, селищний, міський голова – головна посадова особа територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста. Він обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі.

Сільські, селищні, міські, районні у місті ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. При цьому органи самоорганізації населення розглядаються законодавцем як представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території у межах села, селища, міста. Правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення за місцем проживання визначаються Законом України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року.

Конституція України передбачає запровадження окремого інституту публічної служби – служби в органах місцевого самоврядування (муниципальної служби). Це впливає з тих положень Конституції України, в яких місцеве самоврядування закріплюється як особлива форма публічної влади.

Так, зокрема, стаття 5 Конституції України визначає, що органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади, а з положень статті 38 Конституції випливає, що службовець органу місцевого самоврядування не перебуває на державній службі.

Отже, Конституція України розмежовує державну службу і службу в органах місцевого самоврядування як відносно самостійні форми публічної служби.

Правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, **загальні засади діяльності** посадових осіб місцевого самоврядування, **їх правовий статус, порядок та правові гарантії** перебування на службі в органах місцевого самоврядування визначаються Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року.

Право на службу в органах місцевого самоврядування мають: громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території.

При цьому посадами в органах місцевого самоврядування є:

- виборні посади, на які особи обираються територіальною громадою;
- виборні посади, на які особи обираються або затверджуються відповідною радою;
- посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Прийняття на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється:

- на посаду сільського, селищного, міського голови в порядку, встановленому Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- на посаду голови та заступників голови районної, обласної ради, заступника міського голови – секретаря Київської міської ради, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови постійної комісії з питань бюджету обласної, Київської та Севастопольської міських рад шляхом обрання відповідною радою;
- на посаду заступників сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючого справами виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради шляхом затвердження відповідною радою;
- на посаду керівника секретаріату (керуючого справами) районної, обласної ради, керуючого справами виконавчого апарату обласних і районних рад, керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення відповідно сільським, селищним, міським головою, головою районної, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Голови районних, обласних рад, Київський та Севастопольський міський голова та міські голови мають право самостійно (без конкурсу) добирати і приймати на службу своїх помічників, радників (патронажну службу).

Громадяни України, які вперше приймаються (обираються) на службу в органи місцевого самоврядування, складають **Присягу** такого змісту: «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити громаді та народові України, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, сприяти втіленню їх у життя, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, сумлінно виконувати свої посадові обов'язки».

На службу в органи місцевого самоврядування **не можуть бути прийняті** особи:

- 1) визнані судом недієздатними;
- 2) які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку;
- 3) які відповідно до закону позбавлені права займати посади в органах державної влади та їх апараті або в органах місцевого самоврядування протягом встановленого терміну;
- 4) які у разі прийняття на службу в органи місцевого самоврядування будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, що є близькими родичами чи свояками.

Посадові особи місцевого самоврядування не можуть бути організаторами і безпосередніми учасниками страйків та інших дій, що перешкоджають виконанню органами державної влади чи органами місцевого самоврядування передбачених законом повноважень.

В органах місцевого самоврядування встановлюються такі **категорії посад**:

перша категорія – посади Київського міського голови, голів обласних рад та Севастопольського міського голови;

друга категорія – посади Сімферопольського міського голови, міських (міст – обласних центрів) голів; заступників голів обласних рад та Севастопольського міського голови, заступника міського голови – секретаря Київської міської ради;

третья категорія – посади перших заступників та заступників міських голів (міст – обласних центрів) з питань діяльності вико-

навчих органів ради; секретарів міських рад, голів районних рад, керуючих справами виконавчих апаратів обласних та Севастопольської міської рад;

четверта категорія – посади голів постійних комісій з питань бюджету обласних, Київської та Севастопольської міських рад, керівників управлінь і відділів виконавчого апарату обласних, Севастопольської міської та секретаріату Київської міської рад, секретарів міських рад, заступників міських голів з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючих справами (секретарів) виконавчих комітетів міських рад;

п'ята категорія – посади міських (районного значення) голів, селищних і сільських голів, заступників голів районних рад, керуючих справами (секретарів) виконавчих апаратів районних рад, помічників голів, радників, спеціалістів, головних бухгалтерів управлінь, відділів виконавчого апарату обласних, секретаріатів Київської та Севастопольської міських рад, керівників управлінь, відділів та інших виконавчих органів міських рад і їх заступників;

шоста категорія – посада заступників міських (районного значення), сільських, селищних голів з питань діяльності виконавчих органів ради, секретарів та керуючих справами цих рад, керівників структурних підрозділів виконавчого апарату районних у містах Києві та Севастополі рад і їх заступників, керівників управлінь та інших структурних підрозділів міських (районного значення), районних у містах рад і їх заступників, помічників голів, радників, консультантів, головних бухгалтерів, спеціалістів управлінь, відділів, інших структурних підрозділів виконавчих органів міських (міст обласного значення та міста Севастополя) рад;

сьома категорія – посада радників, консультантів секретарів районних у містах рад, спеціалістів виконавчих органів районних у містах, міських (районного значення) рад, спеціалістів виконавчих органів сільських, селищних рад.

При прийнятті на службу в органах місцевого самоврядування присвоюються такі ранги у межах відповідної категорії посад:

перша категорія – може бути присвоєно 3, 2 і 1 ранг;

друга категорія – 5, 4 і 3 ранг;

третья категорія – 7, 6 і 5 ранг;

четверта категорія – 9, 8 і 7 ранг;

п'ята категорія – 11, 10 і 9 ранг;

шоста категорія – 13, 12 і 11 ранг;

сьома категорія – 15, 14 і 13 ранг.

Ранги, які відповідають посадам першої та другої категорій, а також ранги сільським, селищним, міським головам, головам районних рад присвоюються рішенням відповідної ради в межах відповідної категорії посад.

Ранги, які відповідають посадам третьої – сьомої категорій, присвоюються, відповідно, сільським, селищним, міським головами, головами обласної, районної рад.

Черговий ранг присвоюється за умови, якщо посадова особа успішно відпрацювала на займаній посаді не менш як 2 роки. За виконання особливо відповідальних завдань посадовій особі місцевого самоврядування може бути присвоєно черговий ранг достроково у межах відповідної категорії посад.

За сумлінну працю при виході на пенсію посадовій особі місцевого самоврядування може бути присвоєно черговий ранг поза межами відповідної категорії посад.

Посадова особа місцевого самоврядування може бути позбавлена присвоєного відповідно до цього закону рангу лише за вироком суду.

2.

Питання визначення функцій органів місцевого самоврядування є одним з найактуальніших для національної юридичної науки, оскільки його розв'язання дає змогу чітко визначити місце та роль місцевого самоврядування в механізмі здійснення публічної влади в державі, встановити межі відповідальності місцевого самоврядування перед населенням та державою.

Функції місцевого самоврядування – це обумовлені правовою природою місцевого самоврядування основні напрямки діяльності його органів. Функції місцевого самоврядування характеризують зміст діяльності органів місцевого самоврядування, відбивають соціальне призначення місцевого самоврядування та його місце в системі органів влади. Оскільки в Україні місцеве самоврядування розвивається відповідно до концепції дуалізму функцій та повноважень місцевого самоврядування, слід визнати, що обсяг функцій місцевого самоврядування визначається чинним законодавством України, традицією, що склалася, та ініціативою органів місцевого самоврядування.

З іншого боку, функції органів місцевого самоврядування є похідними від функцій держави. Це пояснюється насамперед тим, що будь-яка територіальна громада як спільність людей є цілісною соціальною системою, яка, у свою чергу, є складовою частиною (елементом) цілісної й динамічної соціальної системи вищого порядку. Саме тому місцевому самоврядуванню властиві певні державні функції, в реалізації яких тією чи іншою мірою беруть участь територіальні громади та обрані ними органи. Важко уявити сучасну демократичну, правову державу, в якій органи самоврядування як одна із форм народовладдя позбавлені права брати участь у реалізації таких загальнодержавних функцій, як політична, економічна, гуманітарна, екологічна тощо.

Проте участь місцевого самоврядування у реалізації державних функцій є обмеженою: по-перше, територіальною ознакою, по-друге, метою такої участі, адже головною функцією місцевого самоврядування відповідно до Конституції України є вирішення питань місцевого значення. Отже, місцеве самоврядування має брати участь у реалізації лише тих державних функцій, що безпосередньо пов'язані із забезпеченням життєдіяльності територіальної громади (освіта, охорона здоров'я, охорона громадського порядку тощо).

Відповідно до частини першої статті 140 Конституції України, пункту 1 статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Згідно з частиною першою статті 143 Конституції України, територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є у комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують і ліквіду-

ють комунальні підприємства, організації та установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, що, за законом, належать до їхньої компетенції.

Глумачення вищенаведених норм допомагає сформулювати декілька **основних функцій місцевого самоврядування**, які відповідають його правовій природі.

По-перше, основною функцією місцевого самоврядування є залучення членів територіальної громади – жителів села, селища, міста до самостійного вирішення питань місцевого значення, а отже, до участі в управлінні місцевими справами. Реалізація цієї функції забезпечується переважно за допомогою форм безпосереднього волевиявлення територіальної громади (вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання тощо). Проте громадяни беруть участь в управлінні місцевими справами й за допомогою індивідуальних форм реалізації ними цього права, наприклад, через службу в органах місцевого самоврядування.

По-друге, місцеве самоврядування має забезпечувати комплексний соціально-економічний та культурний розвиток відповідної території. З цією метою органи місцевого самоврядування розробляють і затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, цільові програми з інших питань місцевого значення, організують і контролюють їх виконання. Органи місцевого самоврядування сіл, селищ і міст мають право вносити пропозиції до відповідних програм розвитку районів та областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення.

По-третє, місцеве самоврядування як найближчий до громадян рівень влади покликане забезпечувати ефективне управління комунальною власністю, фінансовими ресурсами місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування утворюють, реорганізують і ліквідувають комунальні підприємства, організації та установи, здійснюють контроль за їх діяльністю, самостійно розпоряджаються доходами місцевих бюджетів, встановлюють місцеві податки та збори тощо. Чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» підкреслює, що реалізація цієї функції покликана задоволь-

няти насамперед інтереси відповідної територіальної громади, мешканців відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Адже право комунальної власності визначається вказаним законом (ст. 1) як право територіальної громади володіти, доцільно, ефективно, економічно користуватися і розпоряджатися майном, що належить їй, на свій розсуд і в своїх інтересах.

Окремим напрямком діяльності місцевого самоврядування є забезпечення соціального захисту населення. З метою створення необхідних умов для реалізації цієї найважливішої соціальної функції Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» наділяє органи місцевого самоврядування широким колом повноважень щодо встановлення (за рахунок коштів місцевого самоврядування і благодійних надходжень) додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення. На практиці органи місцевого самоврядування постійно надають допомогу малозабезпеченим верствам населення, інвалідам, ветеранам війни та праці, багатодітним сім'ям як у грошовій, так і у матеріальній формі (продуктами харчування, товарами першої необхідності тощо). Під егідою органів місцевого самоврядування створюються та функціонують будинки-інтернати, заклади безоплатного харчування для малозабезпечених громадян старшого віку.

До функцій місцевого самоврядування слід віднести також охорону громадського порядку на території відповідної територіальної громади. Органи місцевого самоврядування з цією метою мають право відповідно до закону створювати муніципальну (комунальну) міліцію, що утримується за рахунок коштів місцевого самоврядування. На жаль, ця практика не дуже розповсюджена через обмеженість фінансових можливостей місцевого самоврядування.

3. Місцеве самоврядування як автономна форма публічної влади характеризується власною сферою компетенції. Органи державної влади не мають права підняти територіальні громади, органи місцевого самоврядування, втручатися у сферу їх компетенції, за винятком випадків, коли це необхідно для забезпечення законності та правопорядку і в передбачений законом спосіб.

У Європейській хартії місцевого самоврядування, в Конституції та інших законодавчих актах України, в юридичній літературі широ-

ко застосовуються терміни «компетенція місцевого самоврядування», «сфера компетенції місцевого самоврядування», «повноваження місцевого самоврядування», «компетенція органів місцевого самоврядування», «повноваження органів місцевого самоврядування», «предмет відання місцевого самоврядування та його органів» тощо. Відсутність нормативних визначень цих термінів, проте, обумовила їх різне тлумачення. При цьому висловлюються різні думки як щодо сутності компетенції місцевого самоврядування, так і щодо змісту цього поняття, його співвідношення з іншими близькими поняттями й термінами.

При цьому в структурі компетенції органу місцевої влади розрізняють:

- 1) предмети відання – сфери суспільного життя, на які спрямована його регулююча діяльність. Це означає, що кожний орган публічної влади функціонує лише в тих сферах суспільних відносин, які визначаються метою його утворення та закріпленні законом;
- 2) повноваження – права та обов'язки органу, якими він наділяється стосовно його предметів відання, тобто для вирішення тих питань, що становлять ці предмети відання. Наявність у органу прав і обов'язків (повноважень), наданих для здійснення відповідних владних дій, характеризують його юридичну компетентність.

Під час аналізу змісту поняття «компетенція місцевого самоврядування» необхідно враховувати такі фактори:

- 1) конституційна модель місцевого самоврядування в Україні передбачає, що ядром компетенції місцевого самоврядування є предмет відання та повноваження територіальної громади, вони обумовлюють і визначають зміст предметів відання та повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- 2) компетенцію місцевого самоврядування не можна розглядати як механічну суму предметів відання і повноважень суб'єктів муніципальних правовідносин – територіальної громади, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, оскільки до компетенції останніх закон долучає як самоврядні, так і делеговані повноваження, реалізація яких пов'язана з виконанням функцій та завдань виконавчої влади.

У загальному вигляді найважливіші питання, що належать до відання місцевого самоврядування, визначені Конституцією України (ст. 143).

Деталізуються та конкретизуються повноваження місцевого самоврядування в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», в галузевому законодавстві та в інших правових актах. Водночас необхідно зазначити, що більшість повноважень місцевого самоврядування здійснюється через представницькі органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. З огляду на це, в законах та інших правових актах повноваження місцевого самоврядування, як правило, визначаються шляхом закріплення повноважень відповідних органів місцевого самоврядування.

Щодо повноважень територіальної громади, то більш-менш чітко до її відання (або до відання її структурних підрозділів – внутрішніх громад; мешканців будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів, районів у містах, сіл, селищ) чинне законодавство відносить такі питання:

- формування виборних органів місцевого самоврядування;
- обрання виборних посадових осіб місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського голови);
- ініціювання питання щодо утворення органу самоорганізації населення, його обрання та дострокове припинення повноважень;
- дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства;
- відкликання депутата місцевої ради.

Повноваження органів місцевого самоврядування Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює згідно з принципом розподілу повноважень: окремо визначається компетенція представницьких органів місцевого самоврядування – сільських, селищних, міських рад, їх виконавчих органів та сільського, селищного, міського голови.

Так, сільські, селищні, міські ради правомочні розглядати і вирішувати питання, що, за Конституцією та законами України, належать до їх відання. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 26) визначає виключну компетенцію сільських, селищних, міських рад, яку становлять питання, що можуть бути вирішені тільки на пленарних засіданнях відповідної ради. До них, зокрема, належать питання:

- 1) самоорганізації ради та формування її органів;
- 2) організації та функціонування системи місцевого самоврядування;
- 3) економічного і соціального розвитку території, бюджету, управління комунальною власністю;
- 4) здійснення контрольних функцій;
- 5) інші питання.

До відання районних, обласних рад, за Конституцією України (ст. 143), належать:

- затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контроль за їх виконанням;
- затвердження районних і обласних бюджетів, які формуються з коштів Державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролю за їх виконанням;
- вирішення інших питань, що, за законом, належать до їхньої компетенції.

Сільський, селищний, міський голова відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 42) забезпечує здійснення в межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади; організовує в межах, визначених законами, роботу відповідної ради та її виконавчого комітету; здійснює інші повноваження місцевого самоврядування, визначені цим та іншими законами, якщо вони не належать до виключних повноважень ради або не віднесені радою до відання її виконавчих органів.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної в місті ради може розглядати і вирішувати питання, що, за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», належать до відання виконавчих органів ради. Він, зокрема:

- 1) попередньо розглядає проекти місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, місцевого бюджету, проекти рішень з інших питань, що вносяться на розгляд відповідної ради;
- 2) координує діяльність відділів, управлінь та інших виконавчих органів влади, комунальних підприємств, установ та організацій, заслуховує звіти про роботу їх керівників;
- 3) має право змінювати або скасовувати акти підпорядкованих йому відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також їх посадових осіб.

За своєю структурою повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад включають:

- 1) власні (самоврядні) повноваження, здійснення яких пов'язане з вирішенням питань місцевого значення, наданням громадських послуг населенню;
- 2) делеговані повноваження (окремі повноваження органів виконавчої влади, надані законом органам місцевого самоврядування), здійснення яких пов'язане з виконанням функцій виконавчої влади на місцях.

Власні (самоврядні) та делеговані повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад систематизовані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» з таких напрямків діяльності:

- 1) у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку;
- 2) у галузі бюджету, фінансів і цін;
- 3) щодо управління комунальною власністю;
- 4) у галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку;
- 5) у галузі будівництва;
- 6) у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту;
- 7) у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища;

- 8) у сфері соціального захисту населення;
- 9) у галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- 10) щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою;
- 11) щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- 12) щодо відзначення державними нагородами, відзнаками Президента України та присвоєння почесних звань України.

4. Питання взаємовідносин місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні має довгу та складну історію й характеризується наявністю цілого кола проблем, пов'язаних із співіснуванням цих двох форм організації місцевої влади у межах певних адміністративно-територіальних одиниць.

Перед тим як безпосередньо перейти до розгляду проблем взаємовідносин місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, згадаємо деякі основоположні засади правового статусу місцевих державних адміністрацій.

Їх порядок формування, функції та повноваження встановлюються Конституцією України (ст. 118, 119) та Законом України «Про місцеві державні адміністрації».

Відповідно до частини першої статті 118 Конституції України, місцеві державні адміністрації здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі.

Стаття 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», конкретизуючи наведену конституційну норму, визначає, що місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і належить до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Згідно зі статтею 119 Конституції України, статтею 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», основними завданнями місцевих державних адміністрацій у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці є забезпечення:

- виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;
- законності та правопорядку, додержання прав і свобод громадян;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля;
- підготовки та виконання відповідних бюджетів;
- звіту про виконання відповідних бюджетів та програм;
- взаємодії з органами місцевого самоврядування;
- реалізації інших, наданих державою, а також делегованих відповідними радами, повноважень.

Порядок формування місцевих державних адміністрацій визначається Конституцією України (ст. 118) та розділом II Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Місцеві державні адміністрації очолюють їх голови, які призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів на строк повноважень Президента. Голови місцевих адміністрацій формують склад місцевих державних адміністрацій та визначають структуру місцевих державних адміністрацій, керуючись при цьому примірними переліками управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типовими положеннями про них, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенцій, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами.

До компетенції місцевих державних адміністрацій відповідно до статті 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» належить вирішення питань:

- забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціально-економічного розвитку відповідних територій;
- бюджету, фінансів та обліку;
- управління майном, приватизації та підприємництва;
- промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку;

- науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх;
- використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля;
- зовнішньоекономічної діяльності;
- оборонної роботи та мобілізаційної підготовки;
- соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати.

Місцеві державні адміністрації здійснюють також:

- повноваження місцевого самоврядування, делеговані їм відповідними радами згідно зі статтею 44 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»;
- окремі повноваження органів виконавчої влади вищого рівня, передані їм Кабінетом Міністрів у межах, визначених законами України.

У контексті розгляду проблем взаємовідносин місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування варта окремої уваги норма статті 15 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», якою визначається, що в управлінні відповідних місцевих державних адміністрацій перебувають:

- а) об'єкти державної власності, передані їм у встановленому законом порядку;
- б) об'єкти спільної власності територіальних громад, у разі делегування місцевим державним адміністраціям районними чи обласними радами відповідних повноважень.

При цьому місцевим державним адміністраціям забороняється використовувати об'єкти державної власності, власності територіальних громад, що перебувають в їх управлінні, як заставу чи інші види забезпечення, а також здійснювати операції уступки вимоги, переведення боргу, прийняття переведення боргу, дарування, пожертвування.

У частині повноважень, делегованих місцевим державним адміністраціям обласними чи районними радами, вони підзвітні і підзаконні відповідним радам. Крім того, голови місцевих державних адміністрацій мають право вносити на розгляд відповідних рад питання, пов'язані з виконанням делегованих повноважень, та інші пропозиції.

На засіданні відповідних рад голови місцевих державних адміністрацій мають право дорадчого голосу, вони також щороку звітують перед відповідними радами з питань виконання бюджету, програм

соціально-економічного та культурного розвитку території й делегованих повноважень.

Обласна та районна ради можуть висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого, з урахуванням пропозицій органу виконавчої влади вищого рівня, Президент України приймає рішення і дає відповідній раді обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові обласної чи районної державної адміністрації висловили дві третини від складу відповідної ради, Президент України приймає відставку голови відповідної місцевої державної адміністрації.

Отже, Конституція України, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» концептуально визначили основні засади взаємовідносин місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій, які в узагальненому вигляді зводяться до наступного:

- чітке розмежування сфер відання, функцій і повноважень місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій;
- юридично гарантована заборона втручання місцевих державних адміністрацій у здійснення місцевим самоврядуванням власних повноважень;
- законодавче забезпечення механізму цивілізованого розв'язання конфліктів (судовий і адміністративний порядок).

Проте на практиці, як зазначалось вище, між місцевим самоврядуванням і місцевими державними адміністраціями виникає багато непорозумінь. Таке становище зумовлено причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Останні, насамперед, полягають у традиційному підході місцевих державних адміністрацій до місцевого самоврядування як до «молодшого брата», що потребує постійної опіки. Такий підхід нерідко призводить до порушення прав і законних інтересів місцевого самоврядування, наданих йому Конституцією та законами України.

Але, безперечно, головна причина проблем, що виникають у взаємовідносинах місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, полягає у недосконалості чинного законодавства України, що регулює їх діяльність.

Тема 7

Правове регулювання матеріальної основи місцевого самоврядування

1. Поняття правових основ місцевого самоврядування
2. Правове регулювання об'єктів комунальної власності

1. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні становлять норми-принципи Конституції України, що закріплюють найважливіші відносини, які виникають у процесі організації й функціонування місцевого самоврядування в Україні, зокрема, територіальну організацію місцевого самоврядування, порядок та форми його здійснення, структуру органів місцевого самоврядування, принципи формування та використання комунальної власності, гарантії самоврядних прав територіальних громад.

Ці норми містяться більш як у 20 статтях Конституції України і їх можна систематизувати у чотири групи:

- 1). Норми, в яких закріплюються засади конституційного ладу, народовладдя, рівність усіх форм власності, гарантується місцеве самоврядування. До них належать:
 - визнання гарантування місцевого самоврядування (ст. 7);
 - здійснення народом влади безпосередньо і через органи місцевого самоврядування (ст. 5);
 - самостійність місцевого самоврядування, його органи належать до системи органів державної влади (ст. 5, 140);
 - визнання і рівний захист усіх форм власності, включаючи й комунальну власність (ст. 13);
 - зобов'язаність органів місцевого самоврядування діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19).
- 2). Норми, в яких регламентується діяльність місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Конституція України (ст. 3) визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку **найвищою соціальною цінністю**.

Відповідно, забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком не лише держави, а й органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Згідно з Конституцією України (ст. 1), Україна є соціальною державою. Соціальною вважається держава, яка надає підтримку захищеним верствам населення, намагається впливати на розподіл матеріальних благ відповідно до принципу соціальної справедливості з тим, щоб забезпечити кожній людині гідне існування.

Місцеве самоврядування в соціальній державі також має бути соціальним. У цьому полягає важливий принцип місцевого самоврядування.

У літературі під **соціальними основами місцевого самоврядування** розуміють сукупність норм, що закріплюють та регулюють соціальну політику місцевого самоврядування, спрямовану на створення умов, які б забезпечували гідне життя та вільний розвиток людини.

Конституція України безпосередньо покладає на місцеве самоврядування обов'язки із забезпечення таких прав людини і громадянина у сфері економічного, соціального та культурного життя, зокрема:

- право громадян ознайомлюватися в органах місцевого самоврядування з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ст. 32);
- право громадян брати участь у місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування (ст. 38);
- право громадян на рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38);
- право громадян проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про які завчасно сповіщаються органи місцевого самоврядування (ст. 39);
- право громадян на індивідуальні чи колективні звернення (петиції) до органів місцевого самоврядування (ст. 40);
- право громадян користуватися для задоволення своїх потреб об'єктами права комунальної власності (ст. 41);
- надавати житло громадянам, які потребують соціального захисту (ст. 47);
- безоплатне надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 49);
- право громадян на освіту, яке забезпечується доступністю і безоплатністю освіти (крім вищої) в комунальних навчальних закладах (ст. 43);
- право громадян на відшкодування за рахунок місцевого бюджету матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у здійсненні своїх повноважень (ст. 56).

Отже, органи місцевого самоврядування здійснюють соціальний захист населення, надають підтримку соціально незахищеним вер-

ствам населення, сім'ям, розвивають систему соціальних служб, займаються питаннями охорони праці тощо.

3). Норми, що закріплюють правові, організаційні, матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування. Вони, зокрема, стосуються:

- порядку призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування (ст. 85);
- підзвітності і підконтрольності місцевих державних адміністрацій радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами (ст. 118);
- обов'язку місцевих державних адміністрацій забезпечувати взаємодію з органами місцевого самоврядування та реалізацію повноважень, делегованих відповідними радами (ст. 119);
- складу представницьких органів місцевого самоврядування та принципів їх формування (ст. 141);
- матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування (ст. 142);
- державної підтримки місцевого самоврядування (ст. 142);
- предметів відання та повноважень місцевого самоврядування (ст. 143);
- можливості делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади (ст. 143);
- права органів місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймати рішення, які є обов'язковими на відповідній території (ст. 144);
- необхідності законодавчого врегулювання питань організації місцевого самоврядування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування (ст. 146).

4). Норми, в яких закріплені правові гарантії місцевого самоврядування. Вони стосуються:

- заборони займатися підприємницькою діяльністю для посадових і службових осіб органів місцевого самоврядування (ст. 42);
- підстав і порядку зупинення рішень органів місцевого самоврядування та звернення до суду з метою їх оскарження (ст. 144);
- судового захисту прав місцевого самоврядування (ст. 145).

Поряд з Конституцією України систему нормативно-правових актів, що регламентують організацію і функціонування місцевого са-

моврядування в Україні, становлять закони України, відповідні акти Президента України і Кабінету Міністрів України, акти органів місцевого самоврядування та акти, прийняті на місцевих референдумах.

Ця система нормативно-правових актів будується на принципах жорсткої ієрархії, що передбачає:

- по-перше, верховенство норм Конституції України – норми всіх інших актів не можуть суперечити конституційним нормам, вони мають бути спрямовані на деталізацію і конкретизацію положень конституційних норм;
- по-друге, вищу юридичну силу норм законів України, передовсім Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», по відношенню до підзаконних актів – указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, рішень органів місцевого самоврядування;
- по-третє, відповідність актів місцевого самоврядування – актів місцевих референдумів та актів органів місцевого самоврядування – положенням усіх нормативно-правових актів органів державної влади, що прийняті в межах їх компетенції.

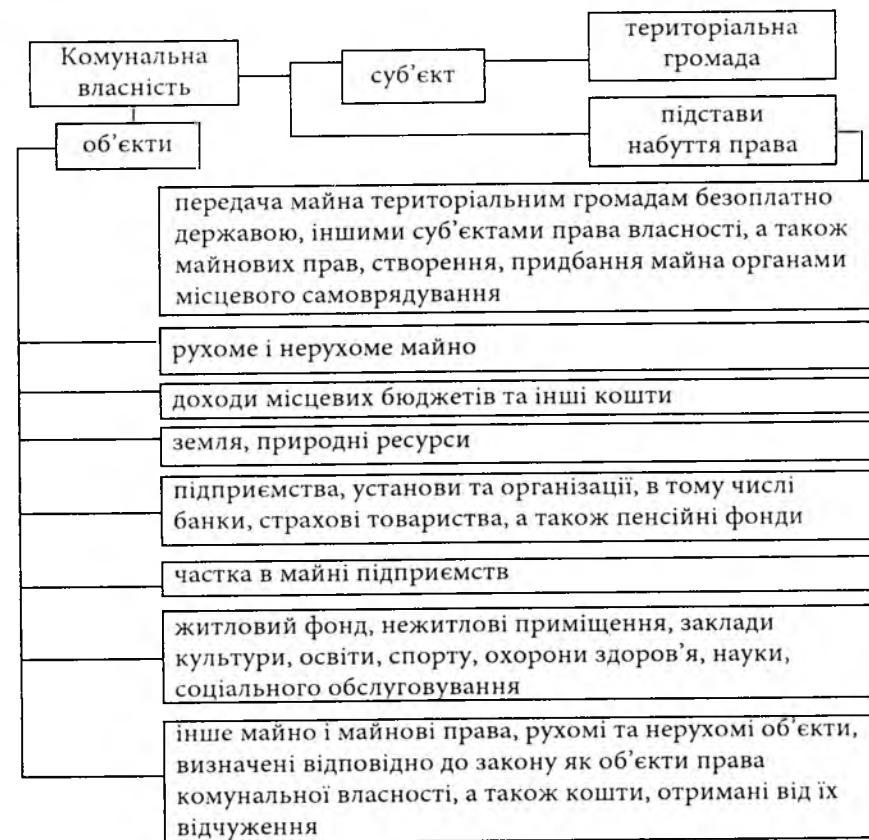
2. Реальність місцевого самоврядування визначається, насамперед, матеріальними і фінансовими ресурсами, якими розпоряджається територіальна громада та які в сукупності становлять матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування.

Конституція України (ст. 142) **до матеріальної та фінансової основи** місцевого самоврядування відносить рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних та обласних рад.

Провідне місце в структурі матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування займає комунальна власність. Поняття комунальної власності вперше на законодавчому рівні було проведено Законом України «Про власність» від 7 лютого 1991 року, і на той час комунальна власність розглядалася як різновид державної власності.

Конституція України 1996 року визначає комунальну власність як самостійну форму власності, суб'єктами якої є територіальні громади села, селища, міста, району в місті.

Перелік об'єктів права комунальної власності територіальної громади визначає відповідна сільська, селищна, міська рада.

До суб'єктів виключного права комунальної власності, зокрема, можуть бути віднесені:

- землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, пасовища, сінокоси, набережні, парки, міські ліси, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів), а також землі, надані для розміщення будинків органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- річки, водойми та їх береги;
- кладовища;
- пам'ятки історії та архітектури;
- природні ландшафти та заповідники;
- інші об'єкти, перелік яких встановлює територіальна громада або відповідна рада.

Територіальні громади можуть мати спільну власність.

Територіальна громада безпосередньо або через органи місцевого самоврядування володіє, користується та розпоряджається належним їй на основі права комунальної власності рухомим і нерухомим майном, коштами та іншими об'єктами з метою забезпечення надання необхідних громадських послуг.

Органи місцевого самоврядування з метою забезпечення умов для надання на належному рівні громадських послуг можуть продавати, купувати, резервувати земельні ділянки, здавати їх в оренду, використовувати як заставу, передавати їх як внески до статутних фондів акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, кооперативів, фінансово-кредитних установ та інших підприємств і організацій.

Управління об'єктами права **комунальної власності** здійснюють виконавчі органи місцевого самоврядування або інші уповноважені ними юридичні та фізичні особи.

Управління об'єктами права **спільної власності** територіальних громад здійснюють за рішенням районних, обласних рад районні, обласні державні адміністрації.

Для управління об'єктами права спільної власності сільськими, селищними, міськими радами можуть бути створені відповідні органи управління.

Право комунальної власності територіальної громади відповідно до статті 13 Конституції України захищається законом на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів.

Об'єкти права комунальної власності не можуть бути вилучені в територіальних громадах і надані іншим суб'єктам права власності без згоди безпосередньо територіальної громади або відповідного рішення ради чи уповноваженого нею органу, за винятком випадків, передбачених законом.

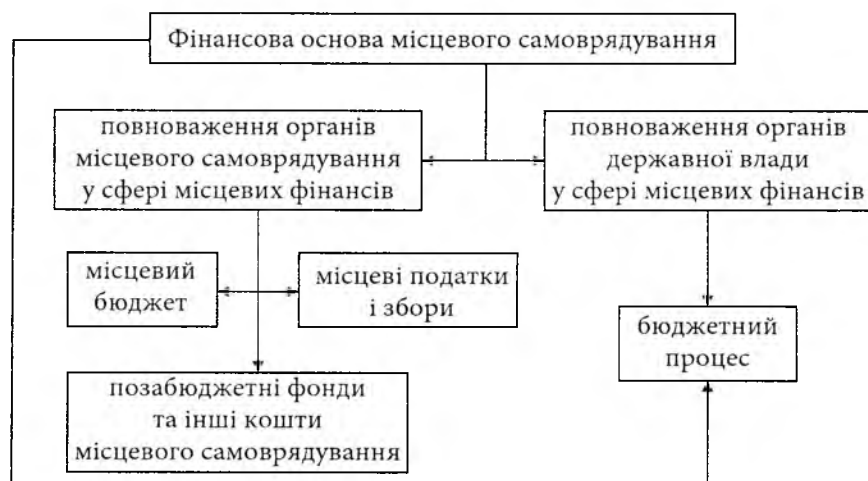
Тема 8

Фінансово-правова основа місцевого самоврядування

1. Поняття місцевих фінансів та основ фінансової автономії місцевого самоврядування
2. Місцеві бюджети та їх основні функції
3. Місцеві податки і збори

1. Важливим інститутом муніципального права України є інститут фінансової основи місцевого самоврядування, який становлять правові норми, що регулюють питання місцевих фінансів, тобто структуру, порядок і процедуру формування, розподілу та використання місцевих коштів.

Предмет цього інституту – це відносно самостійна система суспільних відносин, що виникають у зв'язку із складанням проєктів, затвердженням і виконанням місцевих бюджетів, визнання джерел їх дохідної частини, встановлення місцевих податків та зборів, формування позабюджетних коштів, використання коштів комунальних підприємств тощо.

У системі муніципального права будь-якої держави інститут фінансової основи місцевого самоврядування займає особливе місце. Це пов'язано з тим, що проблема місцевих фінансів є найбільш складною проблемою розвитку місцевого самоврядування. Наявність у територіальній громаді фінансових ресурсів, достатніх для вирішення питань місцевого значення, великою мірою визначає реальність місцевого самоврядування в тій чи іншій країні.

Тому не випадково питанню місцевих фінансів присвячена чи не найбільша за обсягом стаття Європейської хартії місцевого само-

врядування (ст. 9), в якій закріплено принцип фінансової автономності місцевих властей, що базується на таких положеннях:

- 1) місцеві власті повинні мати право на свої власні фінансові ресурси;
- 2) вони можуть вільно розпоряджатися цими ресурсами в межах своїх повноважень;
- 3) фінансові ресурси місцевих властей мають адекватно відповідати функціям місцевого самоврядування, передбаченим Конституцією або законом;
- 4) принаймні частина фінансових ресурсів місцевих властей має формуватися за рахунок місцевих податків і зборів;
- 5) фінансові системи мають бути достатньо різноманітними та гнучкими щодо можливості приведення їх у відповідність до змін вартості здійснення функцій місцевого самоврядування;
- 6) слабким у фінансовому відношенні місцевим властям має бути надана фінансова підтримка шляхом запровадження процедур усунення фінансових диспропорцій чи інших заходів;
- 7) субсидії місцевим властям не повинні мати цільового характеру і не можуть скасувати їх свободу проводити свою політику в межах їхньої власної компетенції;
- 8) місцеві власті звітують про використання субсидій;
- 9) з метою фінансування витрат на капіталовкладення місцеві власті повинні мати доступ до національного ринку капіталу.

Повноваження органів місцевого самоврядування в бюджетно-фінансовій сфері також детально регламентовані законодавством України. До виключної компетенції сільських, селищних, міських рад статтею 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» віднесені такі питання, що вирішуються тільки на пленарних засіданнях цих рад:

- затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання бюджету;
- встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;
- утворення позабюджетних цільових (у тому числі валютних) коштів, затвердження положень про ці кошти та звітів про їх використання;

- прийняття рішень щодо випуску місцевих позик;
- прийняття рішень щодо отримання позик з інших місцевих бюджетів та джерел, а також щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету;
- прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах.

До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у цій сфері за статтею 28 зазначеного закону належать такі:

а) власні (самоврядні) повноваження:

- складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету; щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету; підготовка і подання відповідно до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних та обласних бюджетів;
- встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг;
- встановлення за узгодженим рішенням відповідних рад порядку використання коштів та іншого майна, що перебуває у спільній власності територіальних громад;
- здійснення в установленому порядку фінансування видатків місцевого бюджету;
- залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення;
- об'єднання на договірних засадах коштів відповідного місцевого бюджету та інших місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або спільного фінансування при вирішенні питань, що стосуються спільних інтересів територіальних громад;

б) делеговані повноваження:

- здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності;
- здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням цін і тарифів;

- сприяння здійсненню інвестиційної діяльності на відповідній території.

На жаль, українська реальність сьогодні така, що значна частина вимог Європейської хартії щодо фінансової самостійності місцевого самоврядування поки що не може бути адекватно реалізована. Більшість територіальних громад України ще не володіє фінансовими ресурсами, достатніми для забезпечення виконання передбачених законом функцій місцевого самоврядування та надання в системі місцевого самоврядування громадських послуг населенню на рівні європейських стандартів.

Гарантіями фінансово-економічної самостійності місцевого самоврядування є:

- встановлення Конституцією України (ст. 142) матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування;
- положення Конституції України щодо захисту законом права комунальної власності на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів (ст. 13);
- закріплення обов'язків держави фінансувати здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України), та компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами (ст. 67 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- передбачена Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 61) заборона втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів, за винятком випадків, передбачених законом;
- передбачений Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 62) обов'язок держави фінансово підтримувати місцеве самоврядування, брати участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснювати контроль за законним, доцільним, економічним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком, гарантувати органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб;

- передбачене Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 68–70) право органів місцевого самоврядування мати позабюджетні кошти, встановлювати місцеві податки і збори, випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери тощо.

2.

Фінансові ресурси територіальної громади за своєю структурою включають:

- а) кошти місцевого бюджету;
- б) позабюджетні кошти місцевого самоврядування;
- в) кошти комунальних підприємств.

Місцеві бюджети розробляють, затверджують і виконують відповідні органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах.

Районні та обласні ради затверджують районні й обласні бюджети, які формуються з коштів Державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм.

Місцевий бюджет має **дохідну** та **видаткову** частини.

Доходи місцевих бюджетів мають бути достатніми для ефективного здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування. Законодавство передбачає різні шляхи формування дохідної частини місцевих бюджетів.

По-перше, за рахунок власних джерел (місцеві податки і збори), що відповідає вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування і гарантує фінансову автономність місцевого самоврядування.

По-друге, до доходів місцевих бюджетів зараховуються закріплені доходи, тобто закріплені законом загальнодержавні податки, збори та інші обов'язкові платежі.

По-третє, в дохідну частину місцевих бюджетів можуть входити кошти з Державного бюджету, які передаються з метою надання фінансової підтримки місцевому самоврядуванню з боку держави.

Фінансова допомога місцевому самоврядуванню з боку держави може здійснюватися у формі **дотацій** або **субвенцій**.

Дотації – це кошти, які передаються до місцевого бюджету з Державного бюджету у випадках, коли коштів, що надходять з власних джерел, та закріплених доходів недостатньо для формування мінімального

розміру місцевого бюджету (нормативи бюджетної забезпеченості на одного жителя).

Субвенції – це кошти, які виділяються з Державного бюджету на певний строк для фінансування конкретних програм з метою соціально-економічного вирівнювання відповідних територій.

По-четверте, до дохідної частини місцевого самоврядування включаються кошти, необхідні для фінансування витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконанням рішень органів виконавчої влади.

На потреби територіальної громади сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи самостійно розпоряджаються **видатковою частиною** прийнятого місцевого бюджету, який **включає видатки поточного бюджету і видатки бюджету розвитку**.

Поточні видатки – це витрати місцевих бюджетів на фінансування мережі комунальних підприємств, установ, організацій та органів, що функціонували на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку.

Видатки розвитку – це витрати місцевих бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з поширенням відтворенням.

Сьогодні надзвичайно актуально залишається проблема формування належної матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. На жаль, місцеве самоврядування в Україні ще далеко не забезпечене відповідними фінансовими ресурсами для виконання власних повноважень, постійно виникають проблеми з фінансуванням виконання делегованих державою повноважень, спостерігається зменшення частки місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України, зокрема, з 1992 по 2000 рік вона знизилася з 37,8% до 29%.

Тому проблема фінансування місцевого самоврядування потребує сьогодні законодавчого вирішення низки першорядних завдань. Конкретні пропозиції, проекти рішень вносяться й органами місцевого самоврядування, Асоціацією міст України, окремими народними депутатами України, але не знаходять підтримки в коридорах виконавчої державної влади.

3. Надходження бюджету місцевого самоврядування включають дві групи доходів:

- доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;
- доходи, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

До першої групи доходів (доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування) належать такі податки і збори:

- 1) прибутковий податок з громадян;
- 2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;
- 3) плата за ліцензії на провадження певних видів діяльності та сертифікати;
- 4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;
- 5) плата за торговий патент;
- 6) надходження адміністративних штрафів;
- 7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

До доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

- 1) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;
- 2) 100 відсотків плати за землю;
- 3) податок з власників транспортних засобів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- 4) надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
- 5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 6) надходження дивідендів, нарахованих на акції господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;
- 7) плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- 8) кошти від відчуження майна, яке перебуває у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;

- 9) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 10) плата за оренду;
- 11) надходження від місцевих грошово-речових лотерей;
- 12) плата за гарантії, надані відповідними місцевими радами щодо виконання боргових зобов'язань;
- 13) гранти та дарунки у вартісному обрахунку;
- 14) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;
- 15) податок на прибуток підприємств комунальної власності;
- 16) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- 17) інші надходження, передбачені законом.

Отже, місцеві збори – це обов'язковий грошовий внесок, що за рішенням місцевої ради стягується на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці з організацій та фізичних осіб з метою компенсації вартості комунальних послуг, які надаються платнику місцевого збору в системі місцевого самоврядування. На відміну від місцевого податку місцевий збір має відплатний характер, він виступає однією з умов здійснення в інтересах платника місцевого збору певних дій, пов'язаних з наданням йому відповідних послуг. У той час як місцеві податки – це запроваджені відповідно до закону місцевими радами обов'язкові безвідплатні платежі, що стягуються на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці з організацій і фізичних осіб шляхом відчуження належних їм на праві власності, господарського відання або оперативного управління грошових коштів з метою фінансового забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування та зараховуються до місцевого бюджету.

Тема 9

Правові гарантії у системі місцевого самоврядування

1. Поняття та система гарантій місцевого самоврядування
2. Конституційні гарантії захисту місцевого самоврядування
3. Гарантії захисту місцевого самоврядування організаційно-процесуального та фінансового характеру
4. Судові гарантії захисту місцевого самоврядування

1. Сучасна теорія місцевого самоврядування визнає наявність стабільних правових гарантій місцевого самоврядування однією з необхідних умов для ефективної реалізації ним функцій і повноважень, наданих Конституцією та законами України.

У широкому плані система гарантій місцевого самоврядування охоплює всю сукупність засобів, що забезпечують його реалізацію. При такому підході система гарантій місцевого самоврядування включає дві групи гарантій: загальні (економічні й політичні) та спеціальні (власне юридичні, правові).

Оскільки дослідження загальних гарантій місцевого самоврядування не є безпосередньою метою юридичної науки, зазначимо лише, що місцеве самоврядування як публічно-правовий інститут функціонує у певних соціально-економічних та політичних умовах. Саме тому як загальні гарантії місцевого самоврядування розглядаються соціально-економічні та політичні відносини, що складаються у тому чи іншому суспільстві й мають певний вплив (позитивного або негативного характеру) на місцеве самоврядування.

З цієї позиції роль економічних гарантій місцевого самоврядування в Україні передовсім має відігравати економічна система країни, яка відповідно до Конституції України побудована на засадах багатоманітності, що передбачає рівність усіх форм власності, їх однаковий захист з боку держави, свободу економічної, в т. ч. підприємницької діяльності тощо. На жаль, реалії економічного життя України поки що не дають можливості стверджувати, що місцеве самоврядування має систему стабільних економічних гарантій. Навпаки, скрутний фінансовий стан країни на етапі виходу з економічної кризи суттєво гальмує розвиток місцевого самоврядування.

Політичними гарантіями місцевого самоврядування, у свою чергу, є закріплені Конституцією України основні принципи побудови політичної системи: народовладдя, розподіл державної влади, розмежування компетенції між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням, самостійність місцевого самоврядування у межах своєї компетенції, свобода політичної діяльності, гарантованість конституційних прав та свобод людини і громадянина тощо.

Щодо найбільш поширених теоретичних уявлень про сутність спеціальних (юридичних, правових) гарантій місцевого самоврядування, – то це, насамперед, правові норми, які визначають у своїй сукупності

правовий механізм функціонування місцевого самоврядування, юридичні засоби забезпечення його діяльності й захисту.

Отже, юридичними гарантіями місцевого самоврядування в узагальненому вигляді є правові норми, що визначають: систему, компетенцію, форми і методи здійснення місцевого самоврядування; процесуальний порядок створення та функціонування його органів; правовий механізм забезпечення організаційної та фінансової самостійності місцевого самоврядування; принципи взаємовідносин між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням; правові засоби захисту прав та інтересів місцевого самоврядування.

Розглядаючи сукупність спеціальних гарантій місцевого самоврядування з функціонального погляду, можна дійти висновку, що вони поділяються на дві основні групи. Перші створюють умови для здійснення місцевого самоврядування, безпосередньо визначають правовий механізм його функціонування. Другі спрямовані на забезпечення захисту місцевого самоврядування у випадках посягань на встановлені Конституцією основні принципи його організації.

Це дає підстави провести теоретичну класифікацію юридичних гарантій місцевого самоврядування за їх цільовим призначенням, внаслідок чого першу групу гарантій місцевого самоврядування становитимуть гарантії реалізації місцевого самоврядування, другу – безпосередньо гарантії захисту місцевого самоврядування.

Враховуючи, що юридичні гарантії першої групи як система матеріальних і процесуальних норм, які регулюють різноманітні аспекти реалізації місцевого самоврядування, тією чи іншою мірою розглядаються в інших розділах цієї роботи, сконцентруємо увагу на гарантіях захисту місцевого самоврядування як «системи правових засобів, спрямованих не тільки на захист порушених прав місцевого самоврядування, а й на попередження подібних учинків з боку будь-яких суб'єктів».

Спеціальні гарантії захисту місцевого самоврядування в науці традиційно класифікують за рівнем нормативно-правового регулювання. За цим критерієм їх поділяють на конституційні, законодавчі та гарантії, що закріплюються підзаконними нормативними актами, включаючи локальні (наприклад, статuti територіальних громад).

Однак слід мати на увазі, що, як і будь-яка інша класифікація, й пропонується система гарантій захисту місцевого самоврядування має досить умовний характер. До того ж ратифікація Верховною

Радою України 15 липня 1997 року Європейської хартії місцевого самоврядування дає підстави для виділення за цим критерієм нового рівня нормативно-правового закріплення гарантій захисту місцевого самоврядування – міжнародно-правових документів, насамперед згаданої Європейської хартії місцевого самоврядування і Всесвітньої декларації місцевого самоврядування.

2. Конституційну основу системи гарантій захисту місцевого самоврядування становить стаття 5 Конституції України, яка декларує, що в Україні не тільки визнається, а й гарантується місцеве самоврядування. Тим самим закладаються підвалини для побудови всієї системи спеціальних гарантій місцевого самоврядування, включаючи й гарантії його захисту.

Безпосередньо конституційними гарантіями захисту місцевого самоврядування є:

- пункт 15 статті 92 Конституції, який відносить засади місцевого самоврядування до сфери, що регулюється виключно законами України;
- пункт 30 статті 85 Конституції, за яким призначення виборів до органів місцевого самоврядування належить до повноважень Верховної Ради України.

Ці конституційні норми необхідно розглядати як гарантії захисту місцевого самоврядування з позицій визначення суб'єкта, що здійснює вищу владу стосовно місцевого самоврядування.

За умови існування ефективного законотворчого процесу, що має здійснюватися з урахуванням прогресивних наукових розробок у теорії місцевого самоврядування й практичного досвіду у цій сфері, для системи місцевого самоврядування перше з наведених положень повинно стати запорукою стабільності нормативного регулювання статусу місцевого самоврядування, а друге – гарантією захисту органів місцевого самоврядування від впливу тимчасових місцевих економічних або політичних обставин.

Деякі проголошені Конституцією України гарантії захисту місцевого самоврядування знаходять конкретизацію у нормах чинного законодавства України.

Так, однією зі складових організаційної автономії місцевого самоврядування й одночасно гарантією захисту місцевого самовряду-

вання є закріплене статтею 144 Конституції України право органів місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймати рішення, які є обов'язковими для виконання на відповідній території. Це право конкретизується статтею 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», за якою рада, її виконавчий комітет у межах своїх повноважень видають акти у формі рішень, а сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради – у формі розпоряджень. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування приймаються ними самостійно та не потребують затвердження з боку органів державної влади.

Стаття 73 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (п. 1) присвячена обов'язковості актів і законних вимог органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Акти ради, її виконавчого комітету і сільського, селищного, міського голови, прийняті в межах їх повноважень, є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також громадянами, що постійно або тимчасово проживають на відповідній території. Ці суб'єкти за пунктом 3 цієї ж статті закону несуть перед місцевим самоврядуванням відповідальність за шкоду, що є наслідком невиконання рішень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийнятих у межах їх повноважень.

Важливою гарантією захисту місцевого самоврядування, що винесена на рівень конституційно-правового закріплення, є стаття 144 Конституції України, яка визначає порядок визнання рішень органів місцевого самоврядування такими, що не відповідають Конституції чи законам України. Такі рішення зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду. Отже, Конституція не надає жодним органам, крім судових, права на скасування рішень органів місцевого самоврядування, що повною мірою узгоджується з теорією місцевого самоврядування як формою здійснення публічної влади недержавного характеру.

На розвиток цієї конституційної норми Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (п. 10 ст. 59) визначає, що акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку.

Проте Конституція не визначає, які органи або посадові особи мають право зупиняти рішення органів місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 59), рішення ради може бути зупинено відповідно сільським, селищним, міським головою, що зумовлює певні, передбачені законом, наслідки. Голова має також право своїм розпорядженням до розгляду відповідного питання радою зупиняти рішення виконавчого комітету.

Стаття 145 Конституції України проголошує, що права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку, і цим закладає основу для цілої низки так званих судових гарантій захисту місцевого самоврядування. Зазначимо, що ця норма Конституції повністю враховує вимоги статті 11 Європейської хартії місцевого самоврядування, за якою органи місцевого самоврядування повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення ними своїх повноважень і дотримання закріплених Конституцією та законодавством країни принципів місцевого самоврядування.

3. Наступну групу після конституційних гарантій захисту місцевого самоврядування за рівнем нормативного регулювання становлять гарантії, що закріплюються законами України, насамперед Законом «Про місцеве самоврядування в Україні».

Закон містить присвячений гарантіям захисту місцевого самоврядування розділ IV, який, до речі, має не дуже вдалу з науково-теоретичного погляду назву – «Гарантії місцевого самоврядування». Як уже згадувалось, гарантіями місцевого самоврядування є майже всі правові норми, що у сукупності визначають статус місцевого самоврядування. Тобто, велику кількість гарантій місцевого самоврядування організаційно-процесуального характеру містить розділ II закону, фінансового – розділ III тощо. Щодо розділу IV, то, оскільки його норми насамперед встановлюють правовий механізм саме захисту прав та інтересів місцевого самоврядування, логічно було відбити це в його назві.

Отже, згідно з пунктом 1 статті 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування самостійно реалізують надані їм повноваження. Гарантією цього є встановлена для органів виконавчої вла-

ди, їх посадових осіб пунктом 2 цієї ж статті заборона втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, що, за Конституцією та законами України, належать до повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень та в інших випадках, прямо передбачених законом.

Наведена норма Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» в цілому відповідає вимогам пункту 4 статті 3 Всесвітньої декларації місцевого самоврядування, за яким надана місцевим органам самоврядування влада має бути повною та виключною. Але, за декларацією, у тому разі, коли центральним або регіональним органам влади надано Конституцією або статутом право втручатися у справи, відповідальність за які вони поділяють з місцевими органами самоврядування, останні мають залишати за собою право на виявлення ініціативи та прийняття рішень. Закон України, як бачимо, у свою чергу, надає органам виконавчої влади та їх посадовим особам безумовне право у певних, прямо передбачених законом, випадках втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до їх повноважень. Такий підхід, однак, повністю узгоджується з пунктом 4 статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, за яким у межах, встановлених законом, надані місцевому самоврядуванню повноваження можуть бути заперечені або обмежені іншим, центральним чи регіональним, органом влади.

Не дуже досконалою є норма пункту 3 статті 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», за якою місцева державна адміністрація, що розглядає питання, які зачіпають інтереси місцевого самоврядування, повинна повідомити про це відповідні органи та посадових осіб місцевого самоврядування. Адже закон при цьому не передбачає ніяких важелів безпосереднього впливу місцевого самоврядування на процес прийняття місцевими державними адміністраціями рішень з таких питань. Органи місцевого самоврядування у цих випадках мають пасивно чекати результатів розгляду місцевою державною адміністрацією певного питання і лише у випадку, якщо прийняте рішення виявиться таким, що обмежує права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, останні мають право відповідно до частини 4 статті 71 зазначеного

закону звертатися до суду щодо визнання цього рішення незаконним. Аналогічні підстави і процедура передбачені для визнання незаконними за ініціативою органів та посадових осіб місцевого самоврядування актів інших місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

З цього приводу зазначимо, що Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає більш демократичну норму (п. 6 ст. 4), за якою будь-які органи у процесі планування і прийняття рішень, що безпосередньо стосуються місцевого самоврядування, повинні, наскільки це можливо, консультуватися з його органами, роблячи це завчасно та у відповідній формі. І Європейська хартія місцевого самоврядування (ст. 5), і Всесвітня декларація (п. 2 ст. 4) вимагають консультації із зацікавленою місцевою громадою або навіть референдуму для вирішення питань щодо будь-якої зміни меж повноважень місцевих органів влади.

Враховуючи вищенаведене, слід зазначити, що право територіальних громад на місцеве самоврядування взагалі не є абсолютним і може бути обмежене на законних підставах. Така підстава, зокрема, передбачена статтею 21 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Йдеться про обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного надзвичайного стану.

Досліджуючи правові гарантії захисту місцевого самоврядування, не можна залишити поза увагою питання державного контролю за його діяльністю, необхідність здійснення якого обумовлюється її підзаконним характером. Загальні завдання державного контролю полягають у тому, щоб в інтересах публічного блага забезпечити правову стабільність громадської управлінської діяльності. Отже, законодавче врегулювання державного контролю за діяльністю місцевого самоврядування може вважатися своєрідною гарантією його захисту.

Всесвітня декларація (ст. 7) і Європейська хартія місцевого самоврядування (ст. 8) встановлюють основні принципи здійснення державного контролю за діяльністю місцевого самоврядування. По-перше, будь-який адміністративний контроль над місцевим самоврядуванням може здійснюватись лише у формах і випадках, передбачених Конституцією або законом. По-друге, такий контроль має бути призначений лише для забезпечення дотримання законності та конституційних принципів у діяльності місцевого самоврядування. Проте адміністративний контроль може включати також контроль вищих органів влади за

належним виконанням місцевим самоврядуванням делегованих йому повноважень. І, нарешті, адміністративний контроль повинен здійснюватися так, щоб ступінь втручання контролюючого органу відповідав значущості інтересів, який це втручання має захистити.

Керуючись згаданими нормами міжнародно-правових документів, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 20) встановлює основний принцип здійснення державного контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні – такий контроль може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення місцевим самоврядуванням наданих йому власних повноважень.

Отже, чинне законодавство України містить чітку й логічну відповідь на питання щодо не тільки легальності, а й доцільності дій місцевого самоврядування.

Відповідно до поділу повноважень місцевого самоврядування на власні й делеговані, логічно поділяти державний контроль на загальний і спеціальний (контроль за виконанням місцевим самоврядуванням делегованих повноважень органів виконавчої влади). При цьому в галузі власних повноважень діяльність місцевого самоврядування підлягає загальному контролю, що обмежується лише перевіркою на правомірність (легальність), а в галузі здійснення місцевим самоврядуванням делегованих повноважень органів виконавчої влади державний контроль регламентує не тільки легальність, а й доцільність дій місцевого самоврядування.

Державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні забезпечують органи всіх гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової.

Органи законодавчої влади наділені щодо місцевого самоврядування повноваженнями парламентського контролю (п. 33 ст. 85 Конституції України), основними формами якого є: розгляд Верховною Радою, її комітетами питань про стан реалізації державної політики у галузі місцевого самоврядування, про дотримання місцевим самоврядуванням Конституції та законів України; депутатські запити тощо.

Конституція України розширила перелік форм парламентського контролю, ввівши до його системи контроль за додержанням консти-

туційних прав і свобод людини та громадянина (в т. ч. з боку місцевого самоврядування), який має здійснювати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Основним завданням парламентського контролю з позицій забезпечення правових гарантій захисту місцевого самоврядування є захист прав і законних інтересів територіальної громади від можливих посягань на них органів державної виконавчої влади. Парламентський контроль за місцевим самоврядуванням також є формою «зворотного зв'язку» між парламентом та місцевим самоврядуванням і служить засобом профілактики порушень чинного законодавства з боку останнього.

Державний контроль за місцевим самоврядуванням з боку органів виконавчої влади (або так звану «адміністративну опіку») здійснюють Президент України, Кабінет Міністрів України, інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації. Відповідно до принципів, закладених Конституцією України, єдиною метою такого адміністративного контролю є додержання органами місцевого самоврядування Конституції та законів України. Президент України як глава держави і гарант додержання Конституції, до того ж, може забезпечити певні гарантії захисту місцевого самоврядування (наприклад, шляхом накладання вето на прийнятий Верховною Радою України закон, якщо він порушує конституційні права і свободи територіальних громад).

Проте на практиці у взаємовідносинах місцевого самоврядування з державною виконавчою владою виникає багато проблем, зумовлених суб'єктивними причинами. Державна виконавча влада за інерцією продовжує розглядати місцеве самоврядування як інструмент для виконання власних повноважень, що призводить до порушення прав і законних інтересів місцевого самоврядування, наданих йому Конституцією. Особливої гостроти це питання набуває при розгляді взаємовідносин місцевого самоврядування з місцевими органами державної виконавчої влади. Тому деякі науковці пропонують розробити та прийняти такий якісно новий для вітчизняного законодавства правовий акт, як Закон України про організацію державного управління в Україні, в якому передбачити, зокрема, розділ, присвячений співвідношенню та взаємодії державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Є також пропозиції розробити законопроект про основи взаємовідносин між місцевим самоврядуванням і місцевою виконавчою владою.

Але, на наш погляд, чинна Конституція, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» тощо концептуально визначили основні засади взаємовідносин державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, які в узагальненому вигляді зводяться до чіткого розмежування сфер відання, функцій і повноважень місцевого самоврядування та державної виконавчої влади; юридично гарантованої заборони втручання державної виконавчої влади у здійснення місцевим самоврядуванням власних повноважень і належний державний контроль за виконанням ним делегованих повноважень державної виконавчої влади; законодавчого забезпечення механізму цивілізованого розв'язання конфліктів (судовий та адміністративний порядок).

До речі, ця проблема існує у більшості європейських країн, оскільки однією зі спільних рис побудови місцевої влади майже всіх їх є присутність на місцях одночасно з органами місцевого самоврядування органів місцевої державної виконавчої влади. Всі наявні схеми зв'язків між центральною державною виконавчою владою і місцевою владою в Європі можна звести до двох основних моделей:

- а) модель автономії, яка передбачає незалежність та свободу дій місцевої влади (місцевого самоврядування), права та обов'язки якої визначаються законодавством, при обмеженому контролі над нею з боку центральної державної виконавчої влади;
- б) модель агентства: місцева влада є агентом, що втілює на місцях політику центральної державної виконавчої влади.

Оскільки модель агентства є вираженням концепції державної політико-правової природи місцевої влади і не відповідає сучасній концепції побудови місцевої влади в Україні, взаємовідносини між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням в Україні повинні базуватися на моделі автономії.

Вартий уваги й інший аспект здійснення державного контролю за діяльністю місцевого самоврядування в країнах. Йдеться про спеціально утворені в структурі державної виконавчої влади органи, які не тільки здійснюють такий контроль, а й втілюють інші методи державної політики щодо місцевого самоврядування, надають йому методичну, консультативну та фінансову допомогу у здійсненні наданих законом повноважень тощо. В Україні (крім відповідних відділів Секретаріату Верховної Ради України, Адміністрації Президента України і

Кабінету Міністрів України) діє спеціалізований Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України зі статусом науково-методичної та консультативної установи при Президентові України.

Судовий контроль за діяльністю місцевого самоврядування здійснюється судами загальної юрисдикції з ініціативи органів державної влади, їх посадових осіб, громадян, інших фізичних та юридичних осіб. У результаті використання механізмів судового контролю у випадках порушення місцевим самоврядуванням законодавства настає юридична відповідальність місцевого самоврядування, тобто несприятливі правові наслідки за прийняті ним протиправні рішення, неналежне здійснення своїх завдань та функцій. Юридична відповідальність місцевого самоврядування має безпосереднє відношення до питання про гарантії захисту місцевого самоврядування, оскільки повинна забезпечити діяльність місцевого самоврядування в інтересах громадян, територіальних громад, суспільства в цілому.

Наступну за рівнем нормативної регламентації групу юридичних гарантій захисту місцевого самоврядування мають становити гарантії, що закріплюються локальними нормативними актами, насамперед статутами територіальних громад. На думку деяких авторів, сама наявність статуту територіальної громади є гарантією захисту місцевого самоврядування.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 19) з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування надав представницьким органам місцевого самоврядування право приймати статuti територіальної громади, які підлягають державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України. Єдиною підставою для відмови в державній реєстрації статуту територіальної громади може бути його невідповідність Конституції та законам України. Відмова Міністерства юстиції України в реєстрації статуту територіальної громади може бути оскаржена в судовому порядку.

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що вдосконалення правової бази місцевого самоврядування в Україні з позицій забезпечення реальних правових гарантій його захисту повинно базуватися на таких вихідних положеннях:

- 1) основні принципи взаємовідносин місцевого самоврядування з іншими суб'єктами суспільного життя визначаються виключно Конституцією і законами України;

- 2) ніхто не має права втручатися у здійснення місцевим самоврядуванням його власних, самоврядних повноважень, якщо при цьому порушуються норми Конституції і законів України;
- 3) здійснення місцевим самоврядуванням делегованих повноважень державної виконавчої влади повинно супроводжуватися належним державним контролем, однак межі і форми такого контролю мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України.

Саме такий підхід, на наш погляд, відповідатиме принципам правової держави і сучасній концепції організації місцевої влади.

4. Взаємовідносини судової влади і місцевого самоврядування не обмежуються здійсненням судового контролю за його діяльністю. Суди забезпечують також безпосередній правовий захист місцевого самоврядування, створюючи цим самим у системі юридичних гарантій захисту місцевого самоврядування цілу низку так званих судових гарантій. «У більшості західних демократичних країн суди мають незаперечний конституційний статус арбітрів між різними владними рівнями. Місцева і центральна влади розглядаються звичайно як об'єкти юрисдикції судів майже так само, як будь-який інший тип юридичної особи або будь-яка фізична особа у тому розумінні, що якщо вони порушують право приватної особи або договір, їм можуть пред'явити позов, що спирається на делікт або договір, а якщо вони скоять кримінальний злочин, проти них може порушуватися кримінальне переслідування».

Особлива роль судових гарантій обумовлюється тим, що інші засоби захисту місцевого самоврядування не є достатніми, хоча й дуже важливими.

Річ у тім, що за чинним законодавством України звернення місцевого самоврядування до органів законодавчої і виконавчої влади за захистом своїх порушених прав не є підставою для обов'язкового і безумовного реагування. Інша річ – суди, юрисдикція яких згідно зі статтею 124 Конституції України поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Суди в Україні, на наш погляд, мають бути універсальним засобом вирішення будь-яких суперечностей між владними рівнями.

Систему судових гарантій захисту місцевого самоврядування становлять правові норми, якими встановлюється:

- виключно судовий порядок визнання рішень місцевого самоврядування такими, що не відповідають Конституції чи законам України (норма прямої дії – стаття 144 Конституції);

- право органів місцевого самоврядування на звернення до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- право місцевого самоврядування на відшкодування шкоди, заподіяної діями або бездіяльністю місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, громадян, а також у результаті невиконання рішень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийнятих у межах наданих їм повноважень (ч. 3 ст. 73 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, судові гарантії захисту місцевого самоврядування забезпечують право місцевого самоврядування звертатися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів. Органи місцевого самоврядування з цією метою можуть звертатися до судів загальної юрисдикції, що розглядають цивільні й адміністративні справи, та до арбітражних судів, що розглядають господарські спори за участю органів місцевого самоврядування. Проте, враховуючи, що порушення прав та інтересів місцевого самоврядування може бути не тільки у сфері правозастосування, а й у сфері законотворчості, слушною, але такою, що не знайшла свого закріплення в Конституції, є думка про включення місцевого самоврядування до кола суб'єктів права на звернення до Конституційного Суду України. За чинною Конституцією, в інтересах місцевого самоврядування до Конституційного Суду України можуть звертатися Президент України, групи парламентаріїв у кількості не менш ніж 45 народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Стосовно захисту прав місцевого самоврядування судами загальної юрисдикції, то основна проблема на сьогодні полягає у відсутності системи адміністративних судів.

Річ у тім, що підвідомчість справ судам загальної юрисдикції й арбітражним судам, яка визначається цивільно-процесуальним і арбітражно-процесуальним законодавством України, не залишає

місця для деяких категорій справ, що виникають з ініціативи такого специфічного і нового для правової системи України суб'єкта судового оскарження як місцеве самоврядування. І хоча, як згадувалось, відповідно до статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди нерідко відмовляють органам місцевого самоврядування у розгляді справ, які згідно з цивільно-процесуальним та арбітражно-процесуальним законодавством України не підвідомчі відповідним судам. Саме тому більшість спорів, що виникають між місцевим самоврядуванням і місцевою державною виконавчою владою, досі розглядаються Верховною Радою, Адміністрацією Президента України тощо.

Ця проблема може знайти розв'язання за умови створення в Україні системи адміністративних судів, до сфери компетенції яких може бути віднесено розгляд справ щодо: визнання недійсними нормативних актів та актів ненормативного характеру органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також дій та бездіяльності останніх; спорів, що впливають з порушень адміністративних угод (договорів), обсягу і порядку здійснення повноважень у стосунках між органами державної виконавчої влади і місцевим самоврядуванням. До речі, у науковій літературі неодноразово висловлювались пропозиції щодо розробки й прийняття законів про адміністративну юстицію в Україні, про порядок розгляду в адміністративних судах України спірних питань, які виникають між органами державної виконавчої влади і місцевим самоврядуванням тощо. Однак до приведення чинного законодавства України про судоустрій у відповідність з вимогами чинної Конституції України ці пропозиції навряд чи можуть бути реалізовані.

Тема 10

Основи публічно-правової відповідальності в системі місцевого самоврядування

1. Поняття і види юридичної відповідальності у системі місцевого самоврядування
2. Підстави та форми відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування
3. Проблемні питання відповідальності в системі місцевого самоврядування

1. Проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України створило умови для радикальних демократичних перетворень у нашому суспільстві й державі. Неодмінною умовою процесу демократизації є місцеве самоврядування. Відповідно до Конституції України, в Україні визначається та гарантується місцеве самоврядування.

У системі муніципального права особливе місце посідає інститут відповідальності суб'єктів муніципальних правовідносин (муніципальної відповідальності), який виступає важливим засобом гарантування прав місцевого самоврядування, захисту його прав від можливих порушень.

Безумовно, що ідея локальної демократії неможлива без ідеї відповідальної муніципальної влади. Вся річ, однак, у тому, що саме слід розуміти під цим, які межі такої відповідальності, форми вираження. В законодавчому визначенні місцевого самоврядування однією з ключових є вказівка на «самостійне або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування» вирішення питань місцевого значення.

В якому ж сенсі використовується категорія «відповідальність» у муніципальній діяльності? Яка її правова та соціальна природа? Хто є суб'єктом відповідальності в місцевому самоврядуванні? Хто є інстанцією відповідальності в даному разі та які санкції застосовуються у цих суспільних відносинах?

Вітчизняна муніципально-правова наука, на жаль, фактично не дає обґрунтованих відповідей на ці запитання.

Водночас аналіз відповідальності в місцевому самоврядуванні є важливим не лише в суто академічному аспекті, але має вихід на реальне муніципальне життя. Адже надто специфічним є коло суб'єктів, на які поширюється відповідальність у системі відносин місцевого самоврядування: територіальні громади, депутати, органи та посадові особи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, місцеві державні адміністрації тощо, тобто ті інституції, які щоденно приймають важливі для життєдіяльності окремого муніципального організму рішення. Звідси, отже, є всі підстави вважати відповідальність у місцевому самоврядуванні одним із ключових інститутів публічного права.

У попередніх розділах, розглядаючи Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», було наголошено на тому, що «територіаль-

на громада – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішують питання місцевого значення» (ст. 2).

Безумовно, йдеться переважно про відповідальність лише за те коло питань, які прагнуть вирішувати (безпосередньо або через створені ними органи) самі територіальні громади, тобто місцеві жителі. Ось чому багато що залежить від чіткості розподілу державних і місцевих функцій, від того, наскільки рельєфно виділена в системі останніх виключна прерогатива територіальних громад, від того, наскільки є реальним коло питань місцевого значення.

Що стосується формули «під свою відповідальність», то вона означає, що байдуже ставлення населення до того, кого воно обирає до органів місцевого самоврядування, погана робота на робочих місцях, небажання та невміння брати участь в організаційних формах контролю за місцевою владою, відсутність активного співробітництва, соціальної солідарності мешканців (так званий мікротериторіальний егоїзм) тощо може призвести (призводить) до низького рівня добробуту основної маси населення в селі, селищі, місті. Отже, населення в даному разі відповідає саме перед собою і на кожному лежить частка цієї відповідальності.

Під час аналізу питань відповідальності у муніципальному праві слід звернути увагу на два принципові моменти.

1). Більшість норм муніципального права не містить санкцій і відповідальність за їх порушення передбачається іншими галузями національного права України. Санкції, що містяться в окремих нормах муніципального права, мають або бланкетний характер, тобто в них не встановлюються конкретні форми відповідальності, або передбачають конкретні форми юридичної відповідальності.

Щодо останнього, то мова йде не про особливий вид юридичної відповідальності – муніципально-правової відповідальності, санкції цих норм муніципального права передбачають конституційно-правову відповідальність, що має політичний характер і визначається особливим колом суб'єктів. Однак ряд науковців України вважають, що відповідальність у місцевому самоврядуванні слід розглядати як самостійний вид соціальної та політичної відповідальності – муніципальної (муніципально-правова відповідальність як різновид консти-

туційно-правової відповідальності). Ця проблема розглядатиметься в кінці вивчення теми.

2). У загальному вигляді під відповідальністю в муніципальному праві слід розуміти несприятливі наслідки, що настають для суб'єкта муніципальних правовідносин, який порушив норму муніципального права (суб'єкта муніципального правопорушення), що має визначальне значення у встановленні кола суб'єктів відповідальності в муніципальному праві та її підстав.

Так, до кола суб'єктів відповідальності у муніципальному праві можна віднести:

- територіальну громаду;
- органи державної влади та їх посадових осіб;
- органи місцевого самоврядування;
- посадових осіб місцевого самоврядування;
- органи самоорганізації населення;
- депутатів місцевих рад;
- кандидатів у депутати місцевих рад і кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

Щодо підстав відповідальності у муніципальному праві, то вони визначаються згідно з положенням загальної теорії держави і права, в якій виділяють дві складові підстав юридичної відповідальності – **фактичну підставу** (склад правопорушення) та **нормативну підставу** (норми права). При цьому фактичною підставою відповідальності у муніципальному праві є конкретне муніципальне правопорушення, склад якого передбачає наявність чотирьох елементів – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони.

Об'єктом муніципального правопорушення виступають суспільні відносини, врегульовані нормами муніципального права, **об'єктивна сторона** – саме протиправне діяння, коло **суб'єктів** уже розглянуто вище, а **суб'єктивну сторону** характеризує вина (намір чи необережність).

Нормативною підставою відповідальності у муніципальному праві може бути визнано порушення муніципально-правової норми. При цьому слід мати на увазі, що норми муніципального права належать до інших (основних) галузей національного права України. Тому

порушення норми муніципального права одночасно виступає і як порушення норми відповідної основної галузі права – конституційного, адміністративного, земельного тощо.

Види відповідальності у муніципальному праві можуть бути визначені за різними підставами (див. таблицю).

Критерії класифікації	Види відповідальності
Суб'єкт відповідальності	1. Індивідуальні санкції
	2. Санкції, що застосовуються до колективного суб'єкта
Суб'єкт, що застосовує санкції	1. Держава (органи державної влади)
	2. Територіальна громада
	3. Виборці
	4. Територіальні комісії
Галузь права, норми якої передбачають санкції	1. Кримінальна
	2. Адміністративна
	3. Цивільно-правова
	4. Конституційно-правова
	5. Дисциплінарна
Мета і наслідки санкцій	1. Правовідновні
	2. Попереджувальні
	3. Санкції, спрямовані на припинення муніципального правопорушення
	4. Санкції-стягнення

Таким чином, вид відповідальності в муніципальному праві зумовлений характером муніципального правопорушення та його конкретним суб'єктом. Так, територіальна громада може притягатися лише до **конституційно-правової відповідальності** (скасування акта, прийнятого на місцевому референдумі). Суб'єктами конституційно-правової відповідальності також можуть виступати органи і посадові особи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, депутати місцевих рад, кандидати в депутати місцевих рад і кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови.

Кримінальна відповідальність настає внаслідок скоєння злочину, а **адміністративна і дисциплінарна** – за вчинення, відповідно, адміністративного чи дисциплінарного правопорушення. До кримінальної, адміністративної і дисциплінарної відповідальності у разі порушення норм муніципального права можуть притягатися:

- посадові особи місцевого самоврядування;
- члени виборчих комісій (при порушенні норм законодавства про місцеві вибори);
- окремі громадяни (при порушенні норм законодавства про місцеві вибори).

До **цивільно-правової відповідальності** можуть притягатися лише органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення.

Конституція України, природно, не може бути єдиним джерелом відповідальності в місцевому самоврядуванні, враховуючи, що вона покликана регламентувати лише основні засади усіх видів юридичної відповідальності, які підлягають подальшій конкретизації в галузевому законодавстві. Пріоритетне місце в системі законодавчих актів – джерел відповідальності в місцевому самоврядуванні посідає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який містить окремий розділ IV, присвячений відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Положення щодо відповідальності в місцевому самоврядуванні містяться й в інших законах України, зокрема «Про статус депутатів місцевих рад» 1994 року, «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» 2004 року тощо. Тобто джерелом відповідальності в місцевому самоврядуванні є не лише Конституція України, а й серія законів, які складають масив конституційного та муніципального законодавства.

Умови застосування кримінальної відповідальності до посадових осіб місцевого самоврядування встановлені в Кримінальному кодексі України, адміністративної – в Кодексі України про адміністративні правопорушення, дисциплінарної – передбачені нормами трудового законодавства та законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, а цивільно-правової – у Цивільному кодексі України.

Норми муніципального права визначають лише форми конституційно-правової відповідальності, зокрема:

- 1) дострокове припинення повноважень:
 - дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування територіальною громадою (ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - дострокове припинення повноважень місцевої ради, сільського, селищного, міського голови Верховною Радою України (ст. 78, 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - відставка голови місцевої державної адміністрації на вимогу двох третин депутатів відповідної ради (ст. 118 Конституції України);
 - дострокове припинення повноважень органу самоорганізації населення (ст. 25 Закону України «Про органи самоорганізації населення»);
 - відкликання депутата місцевої ради тощо;
- 2) скасування, зупинення актів місцевого референдуму, актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування:
 - зупинення рішення сільської, селищної, міської ради відповідним головою (ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - зупинення рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради відповідним головою (ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - скасування рішення виконавчого комітету відповідною радою (ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
 - визнання актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування незаконними в судовому порядку (ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») тощо;
- 3) встановлення обмежень щодо реалізації окремих прав відповідними суб'єктами муніципального права:
 - скасування рішення про реєстрацію кандидатів у депутати міських рад та на посади сільських, селищних, міських голів (ст. 31 Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»);
 - відмова в реєстрації кандидатів у депутати місцевих рад і на посади сільських, селищних, міських голів (ст. 48 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів») тощо.

Розглядаючи особливості відповідності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, необхідно усвідомити, що відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування – це настання негативних наслідків у разі невиконання або неналежного виконання покладених на них законом або договором обов'язків.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед:

- 1) територіальною громадою;
- 2) державою;
- 3) юридичними і фізичними особами.

Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування має на меті забезпечити:

- ефективність реалізації завдань та функцій місцевого самоврядування;
- врахування та захист інтересів територіальної громади під час вирішення всіх питань місцевого значення;
- тісний зв'язок населення з органами та посадовими особами місцевого самоврядування;
- дотримання законності у діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- належне виконання делегованих повноважень;
- виконання органами та посадовими особами місцевого самоврядування прийнятих на себе майнових та інших зобов'язань перед юридичними і фізичними особами.

2. Підстави та форми відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування чітко визначені законом.

А. Так, підставами відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування **перед територіальною громадою** є: порушення Конституції або законів України, обмеження прав і свобод громадян; незабезпечення здійснення наданих їм законом повноважень. Згідно зі статтею 75 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами, а з питань здійснення ними делегованих повноважень органів виконавчої влади – підконтрольні від-

повідним органам виконавчої влади. Вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність.

Конкретними формами відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування у даному випадку можуть бути:

- дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті ради за рішенням місцевого референдуму;
- дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови за рішенням місцевого референдуму;
- відкликання депутата місцевої ради виборцями.

Б. Підставами відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування **перед державою** є: порушення Конституції або законів України. Єдиною формою відповідальності органу місцевого самоврядування в даному випадку є припинення його діяльності. Щодо посадових осіб місцевого самоврядування, то вони можуть бути притягнені до **кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності** залежно від характеру правопорушення. Формою такої відповідальності є дострокове припинення повноважень органів місцевого самоврядування та визнання у судовому порядку незаконними актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України (ч. 10 ст. 59 та ст. 76 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»).

З метою уникнення безпідставних звинувачень на адресу органів та посадових осіб місцевого самоврядування Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 78) передбачає, що Верховна Рада України звертається до суду за висновком про визнання актів місцевої ради незаконними. І лише за наявності відповідного рішення суду та висновків профільного комітету Верховної Ради Верховна Рада України може призначити позачергові вибори місцевої ради. Аналогічна процедура передбачена й у вирішенні питання про призначення позачергових виборів сільського, селищного, міського голови (ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Неврегульованим залишається питання щодо відповідальності органів місцевого самоврядування за **виконання делегованих їм ок-**

ремих повноважень органів виконавчої влади. Зі змісту частини третьої статті 143 Конституції України випливає, що вони несуть таку відповідальність лише тою мірою, якою ці повноваження забезпечені необхідними **матеріальними та фінансовими засобами.** Водночас реалії сьогодення такі, що держава не виділяє матеріальних і фінансових ресурсів у такому обсязі, який би давав змогу би належним чином забезпечити виконання делегованих повноважень.

В. Підставами відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед юридичними і фізичними особами є **прийняття неправомірних рішень, а також дії або бездіяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, що порушують права і свободи особи, завдаючи майнової чи моральної шкоди юридичним та фізичним особам.** Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», завдана шкода відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом. Згідно з основним правом на судовий захист порушених прав і свобод у порядку цивільного та господарського судочинства вирішується питання про дострокове припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Така відповідальність полягає у визнанні незаконними рішень та дій органів і посадових осіб місцевого самоврядування та відшкодуванні завданої майнової і моральної шкоди за рішенням судових органів. У судовому порядку також вирішуються спори з приводу поновлення юридичних прав юридичних і фізичних осіб (ст. 77 закону).

Відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування може наставати внаслідок невиконання ними умов договорів та угод із фізичними та юридичними особами, які укладають органи місцевого самоврядування, що здійснюють права власника щодо комунальної власності.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 16) встановлює, що органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділяються цим та іншими законами власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Це означає, що вони самостійно вступають у цивільно-правові відносини і несуть відповідальність за свої

дії. На органи місцевого самоврядування в повному обсязі поширюються норми цивільного та арбітражного законодавства.

Аналіз і висновки думок вчених та норм чинного законодавства України свідчать, що можна виділити муніципально-правову відповідальність як різновид конституційно-правової відповідальності, розуміння якої сьогодні тільки формується. А тому до загальних методологічних принципів дослідження відповідальності в місцевому самоврядуванні слід віднести такі позиції. По-перше, її слід розглядати як самостійний вид соціальної та політичної відповідальності – муніципальної. По-друге, дослідження відповідальності в місцевому самоврядуванні має проводитися з використанням моделі правовідносин (зокрема, муніципальних), що дасть змогу повніше розкрити багатогранність її впливу на поведінку суб'єктів. По-третє, вивчення відносин, які регулюються інститутом відповідальності в місцевому самоврядуванні, потребує системного підходу, що передбачає поелементний, структурний, функціональний, процесуальний аналіз даного явища.

3. Визнання відповідальності в місцевому самоврядуванні самостійним видом відповідальності передусім передбачає розкриття її основних положень (джерел, суб'єктів, підстав, санкцій тощо).

Серед небагатьох наукових праць, присвячених вивченню відповідальності в місцевому самоврядуванні, немає робіт, які так чи інакше охоплювали б проблему джерел відповідальності в місцевому самоврядуванні. І це не випадково. Адже інститут місцевого самоврядування в Україні перебуває на стадії свого формування, а в стадії становлення – профільне законодавство, в тому числі в сфері відповідальності. В даний час систему джерел відповідальності в місцевому самоврядуванні можна уявити так: Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, інші закони України, а також, конкретизуючи ці закони, спеціальні акти місцевого самоврядування (статути територіальних громад, положення про відкликання депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування тощо). Тобто, Конституція України покликана регламентувати основи усіх видів відповідальності, які підлягають подальшій конкретизації в галузевому, в тому числі муніципальному законодавстві.

Однак у системі вітчизняного конституційного та муніципального законодавства немає певної інтеграційної одиниці, яка впорядко-

увала б та приводила до єдиного знаменника всі складові відповідальності в системі муніципально-правових відносин. Вважається, що для ліквідації цього правового вакууму необхідно розробити та прийняти спеціальні закони про конституційно-правову відповідальність та про відповідальність у системі місцевого самоврядування (або – про муніципально-правову відповідальність), в яких чітко були б визначені суб'єкти, юридичні підстави, види та санкції такої відповідальності.

Прийняття таких законів мало б велике значення в плані вдосконалення системи локальної демократії, а також справляло б психологічний вплив на зміни стереотипів поведінки жителів – членів територіальних громад. Без формування цілісного механізму муніципально-правової відповідальності народ не може стати реальним сувереном у своїй державі, а невдоволення політикою, яка проводиться владою, може призводити до нецивілізованих, насильницьких форм розв'язання політичних та інших проблем.

У теорії відповідальності стратегічним є питання про її підстави. В даному разі виникає складна проблема, яка потребує теоретичного розв'язання. Традиційно вважається, що відповідальність настає за правопорушення. Теза про те, що без правопорушення не може бути відповідальності, стала фактично загальноновизнаною в літературі. Щодо відповідальності в місцевому самоврядуванні, то вона настає не лише за правопорушення. В муніципальній відповідальності, тобто, по суті, відповідальності за неналежне здійснення всього масиву функцій у сфері місцевого самоврядування, вимога обов'язкової наявності вини у здійсненні конкретного правопорушення надмірно звужувала б діапазон її застосування та знецінювала б соціальне призначення цього виду відповідальності. Тому не менш гострим є питання про моральну відповідальність, її підстави. Дуже часто самі посадові особи місцевого самоврядування, маючи можливості владного впливу на свідомість, поведінку і діяльність людей, ігнорують норми моралі, а іноді, прикриваючись імунітетом влади, уникають будь-якої відповідальності.

Отже, підставою відповідальності в місцевому самоврядуванні можуть бути й аморальні вчинки. Це правило закріплене в законодавстві деяких країн. Загальне формулювання «не виправдав довіри» або «здійснив дії, не гідні звання», – це, можливо, і здійснення саме аморального вчинку. Проте слід зазначити, що не завжди в законі чітко зафіксовані моральні підстави відповідальності. В більшості випадків

це правило лише визначається практикою, є конституційним звичаєм. Тому саме при вирішенні питань щодо відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування можна наочно відчутти комплексну природу місцевого самоврядування та муніципального права як галузі права.

Малодослідженою є і проблема щодо суб'єктів муніципальної відповідальності. В наявній муніципально-правовій літературі досліджуване коло суб'єктів відповідальності в місцевому самоврядуванні має досить обмежений характер, а саме: органи та посадові особи місцевого самоврядування. Тобто ті структури, які приймають найбільш важливі рішення в місцевому самоврядуванні.

Але, якщо бути до кінця послідовним, самостійними суб'єктами відповідальності в місцевому самоврядуванні слід визнати як органи державної влади, так і державу в цілому. Адже в статті 3 Конституції України закріплено, що утвердження й забезпечення прав та свобод людини і громадянина (в тому числі – і права на місцеве самоврядування) є головним обов'язком держави. Тому невиконання покладених на себе державою обов'язків у цій галузі має зумовлювати її відповідальність. Держава, як відомо, може бути суб'єктом цивільно-правової відповідальності (наприклад, держава – сторона цивільного договору). Однак, при порушенні обов'язків з боку держави має наставати не лише цивільно-правова, а й конституційна та муніципальна відповідальність, якщо наявне здійснення публічних функцій з боку держави.

Аналіз Конституції України та профільного законодавства про місцеве самоврядування дає підстави назвати такі суб'єкти відповідальності в місцевому самоврядуванні, як: держава, органи державної влади, територіальної громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування, депутати, органи самоорганізації населення, громадські об'єднання, фізичні особи – члени територіальних громад.

ВИТЯГ ІЗ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України»

Верховна Рада України постановляє:

Внести зміни до Закону України «Про вибори Президента України» (474–14) (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 14, ст. 81, № 28, ст. 237, № 44, ст. 387; 2001 р., № 9, ст. 38; 2003 р., № 27, ст. 209, № 30, ст. 247), виклавши його в такій редакції:

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про вибори Президента України

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні засади виборів Президента України

1. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

2. Строк повноважень Президента України визначається Конституцією України (254к/96-ВР).

Стаття 2. Загальне виборче право

1. Вибори Президента України є загальними. Право голосу на виборах Президента України мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років.

2. Документом, який підтверджує громадянство України, є:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 3) дипломатичний паспорт;
- 4) службовий паспорт;

- 5) посвідчення особи моряка;
- 6) посвідчення члена екіпажу;
- 7) військовий квиток для військовослужбовців строкової служби;
- 8) тимчасове посвідчення громадянина України;
- 9) картка (довідка) установи кримінально-виконавчої системи, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи, – для осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи.

3. Громадяни України, які мають право голосу, можуть брати участь у роботі виборчих комісій як їх члени, а також у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів Президента України та інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

4. Будь-які прями або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України (254к/96-ВР) та цим Законом.

5. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним.

6. Громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки і проведення виборів за межами України, перетнувши державний кордон України на законних підставах, реалізує своє право голосу на виборах Президента України на загальних підставах.

7. Громадяни України, які мають право голосу, є виборцями.

Стаття 3. Рівне виборче право

1. Вибори Президента України є рівними: громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах.

2. Кожний громадянин України на виборах Президента України має один голос. Виборець може використати свій голос у день голосування тільки на одній виборчій дільниці.

3. Усі кандидати на пост Президента України мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі.

4. Рівність прав і можливостей участі у виборчому процесі забезпечується:

1) заборонаю привілеїв чи обмежень кандидатів на пост Президента України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

2) заборонаю втручання органів державної влади і місцевого самоврядування у виборчий процес, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

3) заборонаю використання для фінансування передвиборної агітації інших коштів, крім коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

Стаття 4. Пряме виборче право

Вибори Президента України є прямими. Громадяни України безпосередньо обирають Президента України.

Стаття 5. Добровільність участі у виборах

Участь громадян України у виборах Президента України є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах.

Стаття 6. Вільні вибори

1. Вибори Президента України є вільними. Виборцям забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні.

2. Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється.

3. Військовослужбовці голосують на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами місць дислокації військових частин, за винятком випадків, передбачених цим Законом. Для забезпечення

вільного волевиявлення військовослужбовцям строкової служби надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години.

Стаття 7. Таємне голосування

Голосування на виборах Президента України є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється.

Стаття 8. Особисте голосування

Кожний виборець голосує на виборах Президента України особисто. Голосування за інших осіб, а також передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняються.

Стаття 9. Право бути обраним

1. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

2. Проживання в Україні за цим Законом означає:

- 1) проживання на території в межах державного кордону України;
- 2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним прапором України;
- 3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України, служба в дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України, міжнародних організаціях та їх органах;
- 4) перебування на полярних станціях України;
- 5) перебування у складі формування Збройних сил України, дислокованого за межами України;
- 6) перебування громадян України за її межами відповідно до чинних міжнародних договорів України.

3. Проживання в Україні за цим Законом включає також проживання разом з особами, зазначеними у пункті 3 частини другої цієї статті, членів їх сімей.

4. Не може бути висунутим кандидатом на пост Президента України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

5. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд. Особа, яка двічі підряд обиралася на пост Президента України, не може бути висунута кандидатом на цей пост.

6. Особа, повноваження якої на посту Президента України були припинені достроково відповідно до Конституції України (254к/96-ВР), не може бути висунута кандидатом на пост Президента України на позачергових виборах, призначених у зв'язку з вказаним припиненням повноважень.

Стаття 10. Право висунування кандидата на пост Президента України

1. Право висунування кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії та їх виборчі блоки (далі – партії (блоки), а також самовисунанням у порядку, визначеному цим Законом.

2. Партія (блок) може висунути лише одного кандидата на пост Президента України.

Стаття 11. Виборчий процес

1. Виборчий процес – це здійснення суб'єктами, визначеними статтею 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом.

2. Виборчий процес здійснюється на засадах:

- 1) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес;
- 2) політичного плюралізму та багатопартійності;
- 3) публічності та відкритості виборчого процесу;
- 4) рівності всіх кандидатів на пост Президента України;
- 5) рівності прав партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу;
- 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу кандидатів на пост Президента України до засобів масової інформації;

7) неупередженості органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів на пост Президента України, партій (блоків).

3. Початок виборчого процесу визначається строками, встановленими Конституцією України (254к/96-ВР) та цим Законом.

4. Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) утворення територіальних виборчих округів;
- 2) утворення виборчих дільниць;
- 3) утворення територіальних та дільничних виборчих комісій;
- 4) формування списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 5) висування та реєстрація кандидатів;
- 6) проведення передвиборної агітації;
- 7) голосування у день виборів Президента України;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України.

5. У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків повторного голосування та результатів виборів Президента України.

6. Етапи, передбачені частиною п'ятою цієї статті, мають місце лише у випадках, передбачених цим Законом.

7. Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України.

Стаття 12. Суб'єкти виборчого процесу

Суб'єктами виборчого процесу є:

- 1) виборець;
- 2) виборчі комісії, утворені відповідно до цього Закону та Закону України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР);

3) кандидати на пост Президента України, зареєстровані у порядку, встановленому цим Законом;

4) партії (блоки), які висунули кандидатів на пост Президента України;

5) уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів на пост Президента України.

Стаття 13. Публічність і відкритість виборчого процесу

1. Підготовка та проведення виборів Президента України здійснюються публічно і відкрито.

2. Для забезпечення публічності і відкритості виборчого процесу виборчі комісії відповідно до своїх повноважень:

1) оприлюднюють відомості про свій склад, місцезнаходження та режим роботи, про утворення територіальних виборчих округів і виборчих дільниць, про час і місце проведення голосування, про основні права виборців, у тому числі про право оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, їх керівників, інших посадових та службових осіб, які порушують або обмежують виборчі права;

2) забезпечують можливість ознайомлення громадян із списками виборців, відомостями про кандидатів на пост Президента України, передвиборними програмами кандидатів на пост Президента України, з порядком заповнення підписних листів і виборчих бюлетенів;

3) оприлюднюють підсумки голосування і результати виборів Президента України;

4) надають іншу інформацію у випадках, передбачених цим Законом.

3. Рішення виборчих комісій доводяться до відома громадян через друковані засоби масової інформації або, у разі неможливості, оприлюднюються в інший спосіб.

4. Засоби масової інформації зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід виборчого процесу. Їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами, а на засідання виборчих комісій та на виборчі дільниці у день виборів

та в день повторного голосування – на умовах, визначених у частині дев'ятій статті 28 цього Закону. Виборчі комісії, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів зобов'язані в межах своїх повноважень і компетенції надавати представникам засобів масової інформації необхідні їм відомості щодо підготовки та проведення виборів.

5. Виборчі комісії при дипломатичних та інших закордонних представництвах України у державах, де проживає значна кількість виборців, забезпечують опублікування у місцевих засобах масової інформації відомостей про час і місце голосування та місцезнаходження відповідних виборчих дільниць. Перелік таких держав визначається Центральною виборчою комісією.

Стаття 14. Законодавство про вибори Президента України

Підготовка і проведення виборів Президента України регулюються Конституцією України (254к/96-ВР), цим Законом, Законом України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР), іншими законами України, постановами Верховної Ради України про призначення виборів Президента України, а також іншими актами законодавства, прийнятими відповідно до цього Закону.

Розділ II

ПОРЯДОК І СТРОКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Стаття 15. Види виборів Президента України

1. Вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними.

2. Чергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України.

3. Позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із достроковим припиненням повноважень Президента України у випадках, передбачених Конституцією України (254к/96-ВР).

4. Повторні вибори Президента України проводяться у випадках:

1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;

2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури.

Стаття 16. Порядок призначення виборів Президента України

1. Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає постанову.

2. Верховна Рада України приймає постанову про призначення чергових або позачергових виборів Президента України з підстав, визначених Конституцією України (254к/96-ВР) та цим Законом.

3. Верховна Рада України приймає постанову про призначення повторних виборів Президента України на підставі подання Центральної виборчої комісії.

Стаття 17. Строки призначення та проведення виборів

1. Чергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України.

2. Верховна Рада України призначає чергові вибори Президента України не пізніше як за сто тридцять днів до дня виборів. Верховна Рада України забезпечує опублікування рішення про призначення чергових виборів Президента України у засобах масової інформації.

3. Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за сто двадцять днів до дня виборів.

4. Позачергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня:

1) проголошення Президентом України особисто заяви про свою відставку на засіданні Верховної Ради України;

2) опублікування рішення Верховної Ради України про підтвердження неможливості виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

3) опублікування рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) прийняття постанови Верховної Ради України про призначення позачергових виборів у зв'язку із смертю Президента України.

5. Постанова Верховної Ради України про призначення позачергових виборів Президента України у випадках, передбачених пунктами 1–3 частини четвертої цієї статті, приймається відповідно в день проголошення Президентом України заяви, зазначеної у пункті 1 частини четвертої цієї статті, прийняття рішень, передбачених пунктами 2, 3 частини четвертої цієї статті.

6. Виборчий процес позачергових виборів Президента України розпочинається з дня, наступного за днем, зазначеним у пунктах 1–4 частини четвертої цієї статті.

7. Повторні вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня прийняття постанови Верховної Ради України про призначення повторних виборів.

8. Постанова Верховної Ради України про призначення повторних виборів приймається не пізніше як на п'ятнадцятий день після дня внесення до Верховної Ради України відповідного подання Центральної виборчої комісії.

9. Виборчий процес повторних виборів Президента України розпочинається наступного дня після офіційного опублікування постанови Верховної Ради України про їх призначення.

Стаття 18. Порядок обчислення строків

1. Усі строки, визначені у цьому Законі, обчислюються в календарних днях.

2. Першим днем строку, який відповідно до Закону має початися у зв'язку з настанням певної події, є день, наступний після дня настання вказаної події.

3. Останнім днем строку, який відповідно до Закону має закінчитися у зв'язку з настанням певної події, є день, що передує дню вказаної події.

Розділ III ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Стаття 19. Виборчі округи

1. Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України.

2. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією з урахуванням їх адміністративно-територіального устрою та кількості виборців на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Територіальний виборчий округ включає в себе один або кілька районів, міст, районів у містах.

3. Рішення про утворення територіальних виборчих округів приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як за сто десять днів до дня виборів. Територіальні виборчі округи утворюються з приблизно рівною кількістю виборців.

4. Список територіальних виборчих округів із зазначенням їх номерів, територіальних меж, а також центрів округів публікується Центральною виборчою комісією в офіційних засобах масової інформації у триденний термін від дня прийняття нею відповідного рішення.

Стаття 20. Виборчі дільниці

1. Для проведення голосування та підрахунку голосів по виборах Президента України територія сіл, селищ, міст, районів у містах, що входять до складу територіального виборчого округу, поділяється на виборчі дільниці.

2. Виборчі дільниці поділяються на звичайні, спеціальні та закордонні.

3. Звичайні виборчі дільниці утворюються для організації голосування виборців за місцем їх проживання.

4. Спеціальні виборчі дільниці утворюються у стаціонарних лікувальних закладах, на судах, які перебувають у день виборів у плаванні під Державним прапором України, на полярних станціях України, в установах кримінально-виконавчої системи та інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування. Як виняток, спеціальні виборчі дільниці можуть утворюватися Центральною виборчою комісією за поданням відповідної територіальної виборчої комісії на території військових частин (формувань), дислокованих на значній відстані від населених пунктів.

5. Закордонні виборчі дільниці утворюються при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України.

6. Звичайні виборчі дільниці утворюються територіальними виборчими комісіями за поданням виконавчих комітетів сільських, селищних, міських (міст, де немає районних рад), районних у містах рад, а у разі відсутності таких органів – за пропозицією відповідно сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах рад або посадових осіб, які відповідно до закону здійснюють їх повноваження. Територіальна виборча комісія своїм рішенням визначає межі кожної звичайної виборчої дільниці та перелік будинків, що входять до неї, а також місцезнаходження дільничної виборчої комісії.

7. Спеціальні виборчі дільниці утворюються територіальними виборчими комісіями за місцем розташування відповідних закладів чи установ або за місцем приписки судна чи полярної станції.

8. Закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією за поданням Міністерства закордонних справ України. Закордонні виборчі дільниці складають окремих закордонний виборчий округ.

9. Виборчі дільниці утворюються з кількістю виборців від двадцяти до трьох тисяч осіб. Якщо на відповідній території, у відповідному закладі чи установі налічується менше або більше від зазначеної чисельності виборців і їх (або їх надлишок) неможливо віднести до іншої виборчої дільниці або неможливо утворити додаткову виборчу дільницю на цій території, у відповідному закладі чи установі, вибор-

ча дільниця може бути утворена з меншою або більшою чисельністю виборців.

10. Виборчі дільниці утворюються не пізніше як за п'ятдесят днів до дня виборів. У винятковому випадку спеціальна або закордонна виборча дільниця може утворюватися Центральною виборчою комісією не пізніше як за сім днів до дня виборів за поданням відповідної територіальної виборчої комісії або Міністерства закордонних справ України.

11. Територіальна виборча комісія своїм рішенням встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць у межах територіального виборчого округу, надає пропозиції Центральній виборчій комісії щодо номера виборчої дільниці в разі утворення спеціальної виборчої дільниці відповідно до частин четвертої та десятої цієї статті.

12. Рішення територіальної виборчої комісії про утворення виборчих дільниць із зазначенням їх номерів, меж, орієнтовної кількості виборців, місцезнаходження відповідних дільничних виборчих комісій оприлюднюється у друкованих засобах масової інформації не пізніше як на п'ятий день після дня прийняття цього рішення. У разі утворення спеціальної чи закордонної виборчої дільниці відповідно до частини десятої цієї статті рішення Центральної виборчої комісії оприлюднюється у тому ж порядку не пізніше як за п'ять днів до дня виборів.

Розділ IV ВИБОРЧІ КОМІСІЇ

Стаття 21. Система виборчих комісій

1. Вибори Президента України організують і проводять:

- 1) Центральна виборча комісія;
- 2) територіальні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії.

2. Повноваження виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України поширюються:

- 1) Центральної виборчої комісії – на всю територію України;
- 2) територіальної виборчої комісії – на територію відповідного територіального виборчого округу;
- 3) дільничної виборчої комісії – на територію відповідної виборчої дільниці.

3. Центральна виборча комісія здійснює також повноваження територіальної виборчої комісії в окремому закордонному виборчому окрузі.

Стаття 22. Статус виборчих комісій

1. Виборчі комісії є спеціальними колегіальними державними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення виборів Президента України та забезпечувати повне й однакове дотримання законодавства України щодо виборів Президента України.

2. Статус Центральної виборчої комісії визначається Конституцією України (254к/96-ВР), Законом України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР), цим та іншими законами. Центральна виборча комісія очолює систему виборчих комісій, які організують підготовку і проведення виборів Президента України, і є комісією вищого рівня щодо усіх територіальних та дільничних виборчих комісій, передбачених цим Законом.

3. Статус територіальних та дільничних виборчих комісій визначається цим Законом.

4. Територіальна виборча комісія є юридичною особою. Територіальна виборча комісія є комісією вищого рівня щодо усіх дільничних виборчих комісій на території відповідного територіального виборчого округу з питань виборів Президента України.

5. Дільнична виборча комісія не є юридичною особою. Дільнична виборча комісія є суб'єктом відповідного виборчого процесу, має право звернення у межах своїх повноважень до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ та організацій, їх посадових та службових осіб. Дільнична виборча комісія має власну печатку, зразок якої затверджується Центральною виборчою комісією.

Стаття 23. Утворення Центральної виборчої комісії та територіальних виборчих комісій

1. Центральна виборча комісія утворюється відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) та Закону України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР).

2. Територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше десяти осіб.

3. Подання щодо кандидатур до складу територіальних виборчих комісій (не більше двох осіб до однієї виборчої комісії від одного кандидата) вноситься до Центральної виборчої комісії не пізніше як за вісімдесят п'ять днів до дня виборів за підписом кандидата на пост Президента України, засвідченим в установленому законом порядку. У поданні зазначаються відомості про наявність досвіду у запропонованих осіб щодо участі в роботі виборчих комісій, відповідної освіти чи підготовки. До подання додаються заяви осіб, запропонованих до складу відповідної територіальної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі.

4. До складу територіальної виборчої комісії включаються всі внесені представники від кандидатів на пост Президента України.

5. У разі якщо у встановлений частиною третьою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу територіальної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше десяти осіб, територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією за поданням її Голови у кількості десяти осіб з обов'язковим урахуванням поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України, внесених відповідно до частини третьої цієї статті.

6. До складу територіальної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Особа може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

7. До складу територіальної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) – суб'єктів відповідних виборчих процесів.

8. Кожний кандидат на пост Президента України має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря територіальної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного кандидата визначаються відповідно до кількості осіб, поданих ним та включених до складу територіальних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу територіальних виборчих комісій.

9. Голова, заступник голови та секретар територіальної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

10. Секретар територіальної виборчої комісії повинен володіти державною мовою.

11. Рішення про утворення територіальної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніше як на третій день з дня їх прийняття.

Стаття 24. Утворення дільничних виборчих комісій

1. Дільнична виборча комісія утворюється відповідною територіальною виборчою комісією не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії.

2. Дільнична виборча комісія утворюється у складі не менше двадцяти осіб. На виборчих дільницях, де кількість виборців не перевищує п'ятдесяти осіб, дільнична виборча комісія може утворюватися у складі голови, секретаря та двох-чотирьох членів комісії.

3. Подання щодо кандидатур (не більше двох осіб до однієї виборчої комісії від одного кандидата) до складу виборчих комісій звичайних виборчих дільниць, а також спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, установах кримінально-виконавчої системи, вноситься до відповідної територіальної виборчої комісії не пізніше як за сорок п'ять днів до дня виборів за підписом довіреної особи кандидата на пост Президента України, засвідченим головою територіальної виборчої комісії або в іншому встановленому законом порядку.

4. Дільнична виборча комісія спеціальної виборчої дільниці, утвореної на судні, яке в день виборів перебуває у плаванні під Державним прапором України, на полярній станції України, утворюється територіальною виборчою комісією за місцем приписки судна, полярної станції за поданням капітана судна, керівника станції, яке може надсилатися технічними засобами зв'язку у строк, передбачений частиною третьою цієї статті.

5. Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці утворюється Центральною виборчою комісією на підставі пропозицій кандидатів на пост Президента України (не більше двох осіб на дільницю від одного кандидата) у разі їх наявності та подання Міністерства закордонних справ України.

6. У разі утворення спеціальної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону дільнична виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією одночасно з утворенням виборчої дільниці за поданням територіальної виборчої комісії. Про підготовку подання до Центральної виборчої комісії щодо утворення спеціальної виборчої дільниці територіальна виборча комісія повідомляє довірених осіб у відповідному територіальному окрузі усіх зареєстрованих кандидатів на пост Президента України та пропонує у строки, визначені територіальною виборчою комісією, зробити подання щодо кандидатур до складу дільничної виборчої комісії у порядку, встановленому цією статтею.

7. У поданні щодо кандидатур до складу дільничної виборчої комісії зазначаються відомості про наявність досвіду у запропонованих осіб щодо участі в роботі виборчих комісій, відповідної освіти чи підготовки. До подання додаються заяви осіб, запропонованих до складу відповідної дільничної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі.

8. До складу дільничної виборчої комісії включаються усі висунуті представники від кандидатів на пост Президента України.

9. У разі, якщо у встановлений частиною третьою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу дільничної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше дванадцяти, дільнична виборча комісія утворюється територіальною виборчою комісією за поданням її голови у кількості дванадцяти осіб з обов'язковим урахуванням усіх поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України відповідно до частини третьої цієї статті.

10. До складу дільничної виборчої комісії можуть входити виборці, які проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ.

Виборець може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

11. До складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) – суб'єктів відповідних виборчих процесів.

12. Кожний кандидат на пост Президента України має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря

дільничної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного кандидата в межах територіального округу визначаються відповідно до кількості осіб, поданих ним та включених до складу дільничних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу дільничних виборчих комісій.

13. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

14. Секретар дільничної виборчої комісії повинен володіти державною мовою.

15. Рішення про утворення дільничної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніше як на третій день з дня їх прийняття.

Стаття 25. Повноваження Центральної виборчої комісії

1. Повноваження Центральної виборчої комісії щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України визначаються Законом України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР), цим та іншими законами.

2. Центральна виборча комісія, крім повноважень, визначених Законом України «Про Центральну виборчу комісію» (733/97-ВР):

1) приймає обов'язкові для застосування виборчими комісіями роз'яснення з питань виконання цього Закону, здійснює організаційно-методичне забезпечення їх діяльності;

2) скликає у разі необхідності за власною ініціативою засідання виборчої комісії нижчого рівня;

3) контролює використання виборчими комісіями коштів Державного бюджету України із залученням до проведення перевірок працівників відповідних державних органів;

4) встановлює норми і перелік необхідного обладнання, інвентарю, вимоги до такого обладнання та порядок його зберігання, вимоги щодо приміщень для голосування, а також перелік послуг, які надаються виборчим комісіям;

5) припиняє рух коштів на рахунках виборчих комісій в установах банків після закінчення строку повноважень виборчих комісій або в разі порушення ними кошторисно-фінансової дисципліни, приймає рішення про перерахування залишків коштів на рахунок Центральної виборчої комісії для подальшого використання для потреб виборчої кампанії;

6) реєструє кандидатів на пост Президента України, довірених осіб кандидатів;

7) забезпечує виготовлення і розміщення на загальнодержавних каналах теле- і радіомовлення інформаційних програм для виборців з роз'ясненням засад і порядку проведення виборів, їх ролі у житті суспільства і держави, процедури голосування, прав та обов'язків виборців, механізмів контролю за дотриманням законодавства про вибори Президента України;

8) вирішує відповідно до цього та інших законів України питання використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації;

9) забезпечує виготовлення передвиборних плакатів кандидатів;

10) здійснює контроль за надходженням і використанням коштів особистих виборчих фондів кандидатів, залучає до проведення відповідних перевірок органи Державної податкової адміністрації України, а також установи банків, в яких відкрито відповідні рахунки;

11) забезпечує централізоване виготовлення виборчих бюлетенів установленого зразка, відкріпних посвідчень, бланків протоколів виборчих комісій про підрахунок голосів та встановлення результатів голосування, іншої виборчої документації;

12) у тримісячний строк з дня офіційного опублікування результатів виборів надсилає до Рахункової палати звіт про використання коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення виборів Президента України;

13) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Стаття 26. Повноваження територіальної виборчої комісії

1. Територіальна виборча комісія щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України:

1) здійснює контроль за додержанням законодавства про вибори Президента України;

2) утворює виборчі дільниці, встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць, визначає межі кожної виборчої дільниці;

3) утворює дільничні виборчі комісії;

4) спрямовує діяльність дільничних виборчих комісій;

5) скликає в разі необхідності за власною ініціативою засідання дільничної виборчої комісії;

6) надає правову, організаційно-методичну, технічну допомогу дільничним виборчим комісіям, організовує навчання їх членів з питань організації виборчого процесу;

7) у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією, вирішує питання розподілу та використання коштів дільничними виборчими комісіями, контролює забезпечення дільничних виборчих комісій приміщеннями, транспортом, засобами зв'язку; в межах своєї компетенції розглядає і вирішує інші питання матеріально-технічного забезпечення проведення виборів;

8) контролює складання списків виборців і подання їх для загального ознайомлення; передає списки виборців дільничним виборчим комісіям;

9) сприяє разом з відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування організації зустрічей кандидатів з виборцями;

10) забезпечує передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів та відкріпних посвідчень встановленого зразка, виготовлення та постачання бланків іншої документації відповідно до цього Закону;

11) встановлює підсумки голосування по територіальному виборчому округу, складає протокол про підсумки голосування та надсилає його до Центральної виборчої комісії;

12) визнає голосування на виборчій дільниці недійсним у випадках, передбачених цим Законом;

13) забезпечує проведення повторного голосування відповідно до рішення Центральної виборчої комісії про призначення повторного голосування по виборах Президента України, а також проведення повторних виборів відповідно до цього Закону;

14) реєструє офіційних спостерігачів від кандидатів у Президенти України та партій (блоків) у відповідному територіальному окрузі;

15) забезпечує виготовлення печаток, штампів і передає їх дільничним виборчим комісіям;

16) розглядає в межах своїх повноважень звернення, заяви і скарги щодо організації та проведення виборів у межах територіального виборчого округу, а також звернення, заяви і скарги на рішення та дії чи бездіяльність дільничних виборчих комісій і приймає щодо них рішення;

17) заслуховує інформацію дільничних виборчих комісій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань підготовки і проведення виборів Президента України;

18) забезпечує передачу на зберігання до відповідної державної архівної установи виборчої та іншої документації в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією;

19) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

2. Повноваження територіальних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією повідомлення про результати виборів Президента України.

Стаття 27. Повноваження дільничної виборчої комісії

1. Дільнична виборча комісія щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України:

1) здійснює контроль за додержанням та однаковим застосуванням законодавства про вибори Президента України;

2) отримує список виборців від територіальної виборчої комісії, складає список виборців у випадках, передбачених цим Законом, уточнює список виборців, подає його для загального ознайомлення та у випадках, передбачених цим Законом, вносить до нього зміни;

3) створює умови для ознайомлення виборців з відомостями про всіх кандидатів, їх передвиборними програмами, а також із рішеннями Центральної виборчої комісії, відповідної територіальної виборчої комісії, власними рішеннями та повідомленнями;

4) завчасно вручає або надсилає виборцям іменні запрошення із зазначенням дати проведення виборів, адреси приміщення для го-

лосування, часу початку і закінчення голосування, номера виборця у списку виборців на дільниці;

5) забезпечує підготовку приміщення для голосування та виборчих скриньок;

6) вносить за рішенням Центральної виборчої комісії у випадках, передбачених цим Законом, зміни до виборчого бюлетеня;

7) організовує голосування на виборчій дільниці;

8) проводить підрахунок голосів, поданих на виборчій дільниці, складає протокол про підсумки голосування та надсилає його до відповідної територіальної виборчої комісії;

9) визнає недійсним голосування на виборчій дільниці у випадках, передбачених статтею 80 цього Закону;

10) розглядає звернення, заяви і скарги з питань внесення змін до списку виборців, організації та проведення голосування і підрахунку голосів на виборчій дільниці та в межах своїх повноважень приймає щодо них рішення;

11) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

2. Повноваження дільничних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією повідомлення про результати виборів Президента України.

Стаття 28. Організація роботи виборчих комісій

1. Основною формою роботи виборчої комісії є засідання, яке скликається головою комісії, в разі його відсутності – заступником голови, а в разі відсутності голови та його заступника – секретарем комісії. Засідання виборчої комісії скликається також на вимогу третини складу комісії.

2. У разі необхідності засідання виборчої комісії може бути скликане за рішенням виборчої комісії вищого рівня.

3. Перше засідання виборчої комісії скликається не пізніше як на третій день після дня її утворення, а наступні – за необхідності. У разі утворення виборчої комісії одночасно з утворенням виборчої дільниці

відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону перше засідання комісії скликається не пізніше наступного дня після дня її утворення.

4. Засідання виборчої комісії є повноважним, якщо в ньому бере участь не менш як дві третини складу комісії.

5. Засідання виборчої комісії скликається з обов'язковим повідомленням усіх членів комісії про час, місце проведення засідання та його порядок денний.

6. Членам виборчої комісії надаються проекти рішень комісії та необхідні матеріали, як правило, не пізніш як за день до дня проведення засідання комісії.

7. Засідання виборчої комісії веде голова комісії або його заступник; у разі невиконання ними цієї функції комісія визначає із свого складу головуючого на засіданні.

8. Виборча комісія на вимогу трьох членів комісії від її складу, а також за рішенням виборчої комісії вищого рівня зобов'язана розглянути на своєму засіданні питання, що відносяться до її повноважень, не пізніш як у триденний строк, але не пізніше дня виборів, а в день виборів, крім дільничної виборчої комісії, – невідкладно. Дільнична виборча комісія зобов'язана розглянути на своєму засіданні звернення, які надійшли до неї в день виборів чи в день повторного голосування, невідкладно після закінчення голосування.

9. На засіданнях виборчої комісії, у тому числі при підрахунку голосів та встановленні результатів голосування, на виборчій дільниці в день виборів чи в день повторного голосування у приміщенні, де проводиться голосування, мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії лише члени виборчих комісій вищого рівня, кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу (разом не більше двох осіб від одного кандидата на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула), а також офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій, представники засобів масової інформації (не більше двох осіб від одного засобу масової інформації).

10. Інші особи, крім зазначених у частині дев'ятій цієї статті, можуть бути присутніми на засіданні комісії тільки з дозволу або на запрошення цієї комісії, про що приймається рішення на засіданні комісії. Перебування на виборчій дільниці під час проведення голосування осіб, не передбачених частиною дев'ятою цієї статті, не дозволяється.

11. Виборча комісія може прийняти мотивоване рішення про позбавлення права присутності на засіданні осіб, зазначених у частинах дев'ятій та десятій цієї статті, якщо вони неправомірно перешкоджають його проведенню. Таке рішення приймається двома третинами від її складу.

12. На засіданні виборчої комісії ведеться протокол, що підписується головуючим на засіданні та секретарем комісії (чи виконуючим обов'язки секретаря, який визначається на засіданні). Протокол засідання комісії надається для ознайомлення членам комісії не пізніше наступного засідання комісії.

13. Рішення виборчої комісії приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від складу комісії, крім випадків, передбачених цим Законом.

14. Рішення виборчої комісії з розглянутого питання письмово оформляється у формі постанови, яка повинна містити: найменування комісії; найменування постанови; дату та місце її прийняття і порядковий номер; мотивувальну частину з посиланням на обставини, що зумовили розгляд питання на засіданні комісії; посилання на конкретні положення нормативно-правових актів або постанову виборчої комісії вищого рівня чи судові рішення, якими керувалася комісія при прийнятті постанови; резолютивну частину. Постанова підписується головуючим на засіданні та секретарем комісії (засідання). З питань поточної діяльності комісія може приймати протокольні рішення.

15. Член виборчої комісії, який бере участь у її засіданні і не згоден з рішенням, прийнятим комісією, має право у письмовій формі висловити окрему думку, яка додається до відповідного протоколу засідання виборчої комісії.

16. Постанови, прийняті виборчою комісією, не пізніше ранку наступного дня після засідання комісії вивішуються на стенді офіцій-

них матеріалів комісії, який обладнується в приміщенні комісії у місці, вільно доступному для відвідувачів, а також доводяться до відома заінтересованих осіб.

17. Рішення виборчої комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання. Ніхто не має права втручатися у діяльність виборчих комісій, за винятком випадків, передбачених законом.

18. Рішення виборчої комісії, що суперечить законодавству України або прийняте з перевищенням її повноважень, може бути скасоване виборчою комісією вищого рівня або судом. У такому випадку виборча комісія вищого рівня має право прийняти рішення по суті питання.

19. Документи, заяви і скарги, що надійшли до територіальної та дільничної виборчих комісій, мають право приймати члени відповідної виборчої комісії. Усі документи, заяви і скарги реєструються в територіальних та дільничних виборчих комісіях у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

20. Для організаційного, правового, технічного забезпечення здійснення повноважень, передбачених цим Законом, виборча комісія може залучати відповідних спеціалістів, технічних працівників.

21. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також державні підприємства, установи і організації зобов'язані створювати належні умови для здійснення виборчими комісіями їх повноважень.

Стаття 29. Статус членів виборчих комісій

1. Статус членів Центральної виборчої комісії визначається Законом України «Про Центральну виборчу комісію» та цим Законом.

2. Статус членів територіальної та дільничної виборчих комісій визначається цим Законом.

3. Виборець може входити до складу лише однієї виборчої комісії, що здійснює підготовку та проведення виборів Президента України, а також виборів народних депутатів України, виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, якщо вказані вибори проводяться одночасно з виборами Президента України.

4. За рішенням виборчої комісії, яке затверджується виборчою комісією вищого рівня, голова, заступник голови, секретар або інші члени територіальної виборчої комісії (загальною кількістю не більше чотирьох осіб), дільничної виборчої комісії (загальною кількістю не більше трьох осіб) протягом усього періоду повноважень виборчої комісії або частини цього періоду можуть виконувати свої повноваження у виборчій комісії з оплатою їх праці в комісії відповідно до статті 40 цього Закону. Зазначені особи на цей період звільняються від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи із збереженням відповідного стажу.

5. Член виборчої комісії має право:

1) брати участь у підготовці питань, що вносяться на розгляд виборчої комісії;

2) виступати на засіданнях виборчої комісії, ставити іншим учасникам засідання запитання щодо порядку денного, вносити пропозиції з питань, віднесених до повноважень комісії;

3) за дорученням відповідної виборчої комісії перевіряти діяльність виборчих комісій нижчого рівня;

4) безперешкодно знайомитися з документами виборчої комісії, членом якої він є, та виборчих комісій нижчого рівня на відповідній території;

5) на відшкодування шкоди, заподіяної його життю, здоров'ю чи майну у зв'язку з виконанням обов'язків члена виборчої комісії, в порядку та розмірі, встановлених законодавством.

6. Член виборчої комісії зобов'язаний:

1) додержуватися Конституції України, цього та інших законів України з питань підготовки і проведення виборів;

2) брати участь у засіданнях виборчої комісії;

3) виконувати рішення виборчої комісії та обов'язки, покладені на нього згідно з їх розподілом у комісії.

7. Член виборчої комісії має інші права та обов'язки відповідно до цього та інших законів України.

8. Члену виборчої комісії під час виконання своїх обов'язків забороняється агітувати за чи проти кандидатів на пост Президента Ук-

раїни, а також публічно оцінювати діяльність кандидатів на пост Президента України та партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу.

Розділ V СПИСКИ ВИБОРЦІВ

Стаття 31. Порядок складання загальних списків виборців

1. Для підготовки та проведення голосування виконавчі органи сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, а також консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном до 1 липня року проведення чергових виборів Президента України складають загальний список виборців, які постійно проживають на території відповідного села, селища, міста, району в місті, з використанням відомостей, які мають місцеві органи Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної податкової адміністрації України про місце постійного проживання громадян, за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Керівники структурних підрозділів цих органів зобов'язані подати необхідну для складання загального списку виборців інформацію на запит відповідно сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради.

2. До загального списку виборців включаються громадяни України, які досягли або на день виборів досягнуть вісімнадцяти років і мають право голосу та які на день складання списку постійно проживають на відповідній території.

3. Після утворення виборчих дільниць виконавчі органи сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, на основі відповідного загального списку виборців складають списки виборців по кожній звичайній виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

4. Виборець може бути включений до списку виборців тільки на одній виборчій дільниці.

Стаття 32. Порядок складання списків виборців для проведення голосування для звичайних виборчих дільниць

1. Органи, зазначені у частині третій статті 31 цього Закону, не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня виборів передають списки виборців для звичайних виборчих дільниць у двох примірниках відповідним територіальним виборчим комісіям за підписом сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження. Зазначена посадова особа забезпечує своєчасне надання списків виборців територіальним виборчим комісіям та їх достовірність. Підпис вказаної посадової особи засвідчується печаткою відповідного органу.

2. Військовослужбовці, члени їх сімей та інші виборці, які проживають у межах дислокації військових частин (формувань) і голосуватимуть на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами місць дислокації військових частин (формувань), включаються до списків виборців відповідної виборчої дільниці на підставі відомостей, поданих командирами військових частин (формувань) до органів, що складають списки виборців відповідно до частини третьої статті 31 цього Закону, не пізніше як за сорок днів до дня виборів. Зазначені відомості подаються в одному примірнику за підписом командира військової частини (формування) і засвідчуються печаткою військової частини (формування). Командир військової частини (формування) забезпечує своєчасне надання зазначених відомостей відповідним органам та їх достовірність.

3. У списку виборців зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, рік народження (для осіб, яким на день виборів виповнилося або виповнюється вісімнадцять років, – також число та місяць народження), адреса місця проживання виборця. За відсутності відомостей про місяць і день народження громадянина вважається, що він народився 1 січня відповідного року. У списку виборців передбачаються відповідні місця для підписів виборців за отримання виборчого бюлетеня в день виборів, а також для підписів члена дільничної виборчої комісії, який видав виборчий бюлетень. Виборці включаються до списку в порядку, зручному для проведення голосування.

4. Якщо територіальна виборча комісія не отримала список виборців на звичайній виборчій дільниці у строки, передбачені части-

ною першою цієї статті, вона оскаржує до місцевого суду бездіяльність сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження, у порядку, передбаченому цим Законом.

5. Територіальна виборча комісія не пізніше як за тридцять один день до дня виборів передає список виборців (в одному примірнику) відповідній дільничній виборчій комісії звичайної виборчої дільниці. Другий примірник зберігається в територіальній виборчій комісії. Від імені дільничної виборчої комісії список виборців отримують не менше трьох членів цієї комісії, одним з яких повинен бути голова комісії, а у разі неможливості – заступник голови або секретар комісії. Про передачу дільничній виборчій комісії списку виборців складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

ВИТЯГ ІЗ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

«Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року

Цей Закон визначає основні засади, особливості та порядок організації і проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних, Київської та Севастопольської міських рад (далі – депутатів) та сільських, селищних, міських голів.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Законодавство про вибори депутатів та сільських, селищних, міських голів

Організація і порядок проведення виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів (далі – місцевих виборів) регулюються Конституцією України, цим та іншими законами України.

Стаття 2. Основні засади місцевих виборів

1. Депутати сільських, селищних, міських рад та сільські, селищні, міські голови обираються громадянами України, які належать до відповідних територіальних громад. Депутати районних, обласних рад обираються громадянами України, які належать до відповідних територіальних громад у межах району, області. Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим обираються громадянами України, які проживають на території Автономної Республіки Крим.

2. Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища.

3. Вибори депутатів міських рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками кандидатів у депутати (далі – виборчі списки) від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному окрузі, межі якого збігаються з межами території відповідної міської громади.

4. Вибори депутатів районних у містах рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного району у місті.

5. Вибори депутатів районних рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного району.

6. Вибори депутатів обласних рад, міст Києва та Севастополя проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідної області, міст Києва та Севастополя.

7. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами Автономної Республіки Крим.

8. Вибори сільських, селищних, міських голів проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі, межі якого збігаються з межами відповідної територіальної громади.

9. Участь громадян України у місцевих виборах є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у виборах.

Стаття 3. Загальне виборче право

1. Право голосу на місцевих виборах мають громадяни України, які належать до відповідних територіальних громад, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років. Право голосу на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим мають громадяни України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років.

Військовослужбовці строкової служби не беруть участі у місцевих виборах.

2. Документом, який підтверджує громадянство України, є:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 3) дипломатичний паспорт;
- 4) службовий паспорт;
- 5) посвідчення особи моряка;
- 6) посвідчення члена екіпажу;
- 7) тимчасове посвідчення громадянина України.

3. Належність громадянина до відповідної територіальної громади визначається його місцем проживання на її території згідно з Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

4. Громадяни України, які належать до відповідної територіальної громади, які мають право голосу, можуть шляхом самовисування або через республіканські (в Автономній Республіці Крим), обласні, районні, районні у містах, міські організації політичних партій та їх виборчі об'єднання – блоки (далі – місцеві організації партій (блоки) брати участь у висуванні кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, роботі виборчих комісій, проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів та в інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

5. Будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими

ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та цим Законом.

6. Не мають права голосу на місцевих виборах громадяни України, визнані судом недієздатними, та громадяни України, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі.

Стаття 5. Пряме виборче право

Місцеві вибори є прямими. Громадяни України, які належать до відповідних територіальних громад та які мають право голосу на місцевих виборах, безпосередньо обирають депутатів та сільських, селищних, міських голів шляхом голосування за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків місцевих організацій партій (блоків) у багатомандатних округах, а також за кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, висунутих місцевими організаціями партій (блоками) або шляхом самовисування в одномандатних округах.

Стаття 8. Особисте голосування

Кожен виборець голосує на місцевих виборах особисто. Голосування за інших осіб чи передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється.

Стаття 9. Право бути обраним

1. Депутатом та сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг вісімнадцяти років та має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України.

2. Депутатом, сільським, селищним, міським головою не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

Стаття 10. Право висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови

Право висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови належить громадянам України,

які мають право голосу. Це право реалізується ними через місцеві організації партій (блоки) або шляхом самовисування у випадках, передбачених цим Законом.

Стаття 11. Засади виборчого процесу

1. Виборчий процес здійснюється на засадах:

- 1) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес;
- 2) політичного плюралізму та багатопартійності;
- 3) публічності і відкритості виборчого процесу;
- 4) рівності суб'єктів виборчого процесу перед законом;
- 5) рівності прав усіх кандидатів у депутати та відповідно кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності;
- 7) неупередженості до організацій партій (блоків), кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб та керівників підприємств, установ і організацій.

2. Початок виборчого процесу оголошує відповідна виборча комісія у строки та в порядку, визначені Конституцією України та цим Законом.

3. Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) складання списків виборців;
- 2) формування виборчих комісій;
- 3) утворення територіальних виборчих округів;
- 4) утворення виборчих дільниць;
- 5) висування та реєстрація кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 6) проведення передвиборної агітації;
- 7) голосування (повторне голосування);
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів місцевих виборів.

4. Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням результатів місцевих виборів.

Розділ II ВИДИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ, ПОРЯДОК І СТРОКИ ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 14. Види місцевих виборів та порядок їх призначення

1. Місцеві вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними, проміжними або першими (у разі формування нових місцевих рад (далі – перші місцеві вибори)).

2. Чергові місцеві вибори проводяться у зв'язку з закінченням визначеного Конституцією України строку повноважень місцевої ради та сільського, селищного, міського голови. Рішення про проведення чергових виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів приймає Верховна Рада України.

Рішення про проведення чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим відповідно до Конституції України.

Чергові вибори депутатів та сільських, селищних, міських голів відбуваються одночасно з виборами народних депутатів України.

3. Позачергові місцеві вибори призначаються Верховною Радою України у разі дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради, сільського, селищного, міського голови.

4. Повторні вибори депутата (депутатів) призначаються територіальною виборчою комісією в порядку, встановленому цим Законом, у разі визнання виборів депутата (депутатів) у цьому окрузі недійсними або такими, що не відбулися, або у разі визнання особи такою, яка відмовилася від депутатського мандата. Повторні вибори сільського, селищного, міського голови призначаються територіальною виборчою комісією в порядку, встановленому цим Законом, у разі визнання місцевих виборів недійсними або такими, що не відбулися, або у разі визнання особи такою, яка відмовилася від посади сільського, селищного, міського голови.

5. Проміжні вибори депутата призначаються територіальною виборчою комісією в порядку, встановленому цим Законом, у разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в цьому одномандатному окрузі.

6. Перші місцеві вибори призначаються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою, якщо інше не передбачено законом.

Стаття 15. Строки призначення місцевих виборів

1. Чергові місцеві вибори призначаються не пізніше як за 120 днів до дня виборів, а їх виборчий процес розпочинається за 90 днів до дня виборів. Відповідна виборча комісія оголошує про початок виборчого процесу місцевих виборів не пізніше ніж за п'ять днів до його початку.

2. Позачергові місцеві вибори призначаються не пізніше як за 70 днів до дня виборів, а їх виборчий процес розпочинається за 60 днів до дня виборів.

Відповідна виборча комісія оголошує про початок виборчого процесу позачергових місцевих виборів не пізніше ніж за п'ять днів до його початку.

3. Повторні місцеві вибори проводяться в останню неділю шістдесятиденного строку з дня оприлюднення територіальною виборчою комісією рішення про їх призначення. Рішення про призначення повторних місцевих виборів приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у тридцятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання місцевих виборів у цьому окрузі недійсними або такими, що не відбулися, або у разі визнання особи такою, яка відмовилася від депутатського мандата або посади сільського, селищного, міського голови.

4. Проміжні місцеві вибори проводяться в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування рішення про призначення виборів. Рішення про призначення проміжних виборів депутата приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у тридцятиденний строк з дня дострокового припинення повноважень депутата, обраного у відповідному виборчому окрузі.

5. Перші місцеві вибори призначаються не пізніш як за 120 днів до дня виборів, а початок їх виборчого процесу оголошується не пізніш як за 90 днів.

6. Місцеві вибори призначаються на неділю.

7. Рішення про призначення позачергових, повторних, проміжних та перших місцевих виборів оприлюднюється відповідним органом, який прийняв його відповідно до статті 14 цього Закону, через друковані засоби масової інформації або у разі неможливості – в інший визначений ним спосіб не пізніш як на третій день після його прийняття і доводиться до відома Центральної виборчої комісії.

8. Усі строки, визначені у цьому Законі, обчислюються календарними днями, годинами.

9. Першим днем строку, який відповідно до Закону має початися у зв'язку з настанням певної події, є день, наступний після дня настання вказаної події.

10. Останнім днем строку, який відповідно до Закону має закінчитися у зв'язку з настанням певної події, є день, що передує дню вказаної події.

11. Днем вчинення бездіяльності вважається останній день строку, в який мала бути вчинена дія, передбачена цим чи іншими законами України.

Стаття 16. Визначення загального складу місцевих рад

1. Рішення про загальний склад (кількість депутатських мандатів) сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради приймається відповідною радою поточного скликання не пізніш як за 90 днів до дня місцевих виборів.

2. У разі, коли відповідна місцева рада поточного скликання у строк, встановлений частиною першою цієї статті, не прийме рішення щодо загального складу місцевої ради, яка має обиратися, загальний склад відповідної місцевої ради залишається у тій самій кількості, що й у поточному скликанні.

Розділ VI ВИСУВАННЯ КАНДИДАТІВ У ДЕПУТАТИ ТА КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ

Стаття 33. Загальний порядок висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови

1. Висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови розпочинається за 70 днів і закінчується за 40 днів до дня місцевих виборів.

2. Право висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови реалізується виборцями через місцеві організації партій (блоки) або шляхом самовисування у порядку, передбаченому цим Законом.

3. Кандидатів у депутати місцевих рад та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови можуть висувати зареєстровані в установленому законом порядку обласні, міські, районні, районні у містах організації політичних партій або виборчі блоки відповідних організацій політичних партій за умови, що ці партії зареєстровані в установленому законом порядку не пізніш як за рік до виборів.

4. Громадянин України, який відповідно до частини першої статті 9 цього Закону має право бути обраним депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою, може самовисуватися кандидатом у депутати в одномандатному окрузі, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови шляхом подання заяви до відповідної територіальної комісії із зазначенням округу, де громадянин має бажання балотуватися на місцевих виборах.

Стаття 34. Висування кандидатів місцевою організацією партії (блоком)

1. Місцева організація партії (блок) може висунути кандидатом особу, яка є членом цієї партії (членом партії, місцева організація якої входить до блоку), або безпартійного громадянина.

2. Місцева організація партії, що входить до складу блоку, не може самостійно висувати кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

3. Районна організація партії (блок) може висунути:

одного кандидата на посаду сільського, селищного, міського (міста районного значення) голови в кожній територіальній громаді, що входить до складу району;

по одному кандидату у депутати в кожному виборчому окрузі по виборах до сільської, селищної ради, що входять до складу району;

виборчий список кандидатів у депутати в кожному багатомандатному окрузі по виборах відповідних міських (міст районного значення) рад;

виборчий список кандидатів у депутати районної ради у кількості, що не перевищує кількість депутатів у районній раді.

4. Міська організація партії (блок) може висунути:

одного кандидата на посаду міського голови;

кандидатів у депутати міської ради у кількості, що не перевищує кількості депутатів у міській раді.

Міська організація партії (блок) у містах з районним поділом, де створені районні у місті ради, може також висунути кандидатів у депутати до районних у місті рад у кількості, що не перевищує кількість депутатів відповідно у кожній районній у місті раді.

5. Районна у місті організація партії (блок) не може висувати кандидатів у депутати до районної у місті ради, якщо міська організація цієї ж партії (виборчий блок за участі міської організації цієї партії, виборчий блок за участі міських організацій тих же партій) відповідно не надала згоду на це або ухвалила рішення про висунення списку кандидатів до районної у місті ради у передбачений цим Законом спосіб.

6. Обласна організація партії (блок) може висунути:

кандидатів у депутати по виборах обласної ради у кількості, що не перевищує кількості депутатів в обласній раді.

7. Республіканська в Автономній Республіці Крим організація партії (блок) може висунути:

кандидатів у депутати по виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у кількості, що не перевищує кількості депутатів у Верховній Раді Автономної Республіки Крим.

8. Висування кандидатів місцевою організацією партії проводиться на зборах (конференціях) цієї організації, а блоком – на міжпартійних зборах (конференціях) відповідних місцевих організацій партій, що входять до блоку.

9. У протоколі зборів (конференції) місцевої організації партії (блоку) зазначаються час і місце їх проведення, загальна кількість членів місцевої організації партії (блоку), кількість учасників зборів (конференції), порядок денний, відомості про кожного кандидата (прізвище, ім'я та по батькові, число, місяць і рік народження, партійність, посада (заняття), місце роботи і проживання), дані про підсумки голосування щодо кандидатів.

Протокол зборів (конференції) підписується керівником місцевої організації партії (керівниками відповідних місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплюється печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня.

10. Про час і місце проведення зборів (конференції) з метою висування кандидатів місцева організація партії (блок) повідомляє у письмовій формі відповідну територіальну виборчу комісію не пізніше ніж за п'ять днів до дня проведення зборів (конференції). На таких зборах (конференції) мають право бути присутніми члени відповідних територіальних виборчих комісій.

Про час і місце проведення зборів (конференції) з метою висування кандидатів місцева організація партії (блок) повідомляє засоби масової інформації. Порядок акредитації представників засобів масової інформації на таких зборах (конференції) визначає організатор заходу.

11. Місцеві органи Міністерства юстиції України не пізніше як за 90 днів до виборів публікують у друкованих засобах масової інформації список місцевих організацій партій, зареєстрованих в установленому законом порядку.

Стаття 35. Порядок утворення виборчого блоку місцевих організацій партій

1. Виборчий блок партій для участі у місцевих виборах може бути утворений на загальнодержавному або місцевому рівні.

2. Виборчий блок партій для участі у місцевих виборах на загальнодержавному рівні утворюється у порядку, передбаченому Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1665–15). Поширення повноважень утвореного блоку на місцеві вибори повинно бути передбачене в рішеннях з'їзду (зборів, конференцій) кожної з цих партій та в угоді про утворення виборчого блоку. Повноваження виборчого блоку у цьому випадку поширюються на всі місцеві вибори на території України. Рішення місцевих організацій партій стосовно утворення виборчих блоків повинні попередньо узгоджуватися з рішеннями відповідних керівних органів партій вищого рівня.

3. Виборчий блок місцевих організацій партій може бути утворений місцевими організаціями одного рівня двох або більше партій, якщо вони не входять до іншого блоку, для участі у місцевих виборах. Виборчий блок місцевих організацій партій, утворений на рівні відповідно області, району чи міста обласного (республіканського в Автономній Республіці Крим) значення, поширюється на всі місцеві вибори в межах цієї адміністративно-територіальної одиниці, у тому числі у районах чи територіальних громадах, де відсутні місцеві організації однієї чи кількох партій, що входять до складу блоку. В останньому випадку від імені блоку виступають місцеві організації партій (місцева організація партії), що входять до блоку, які діють у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

4. Утворення виборчого блоку місцевих організацій партій відбувається на підставі рішень зборів (конференцій) відповідних організацій кожної з цих партій. Таке рішення підписується керівником організації та скріплюється печаткою цієї організації або організації вищого рівня.

5. Керівники або представники відповідних організацій партій, які наділені зборами (конференцією) повноваженнями щодо утворення виборчого блоку, укладають угоду про його утворення, яка підписується ними і скріплюється печатками цих організацій або організацій партій вищого рівня.

6. Угода про утворення виборчого блоку місцевих організацій партій повинна визначати:

- 1) назву блоку, яка не може використовувати назви партій, що не входять до складу цього виборчого блоку;
- 2) керівні органи виборчого блоку та умови їх функціонування;
- 3) норми представництва на міжпартійних зборах (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку;
- 4) порядок проведення міжпартійних зборів (конференції) щодо висунування кандидатів у депутати;
- 5) порядок прийняття рішень міжпартійними зборами (конференцією);
- 6) інші питання, які суб'єкти блоку вважають за потрібне передбачити в угоді.

7. Про утворення виборчого блоку для участі у місцевих виборах Центральна виборча комісія та відповідні територіальні виборчі комісії повідомляються не пізніше як за 95 днів до дня виборів.

8. Місцева організація партії, що входить до виборчого блоку, може не пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів прийняти рішення про її вихід із складу блоку. Таке рішення приймається зборами (конференцією) місцевої організації партії відповідно до її статуту. Рішення про вихід місцевої організації партії із складу виборчого блоку та витяг з протоколу зборів (конференції) про розгляд цього питання, підписані керівником місцевої організації партії, головуючим на зборах (конференції) та скріплені печаткою місцевої організації партії, протягом трьох днів передаються до територіальної виборчої комісії та керівного органу блоку.

9. Вихід місцевої організації партії із складу виборчого блоку, до якого входить більш ніж дві місцеві організації партії, не впливає на статус блоку як суб'єкта виборчого процесу незалежно від кількості місцевих організацій партій, які в ньому залишилися. Назва місцевої організації партії, яка вийшла із складу блоку, виключається у виборчих бюлетенях та в іншій виборчій документації з переліку назв місцевих організацій партій, що входять до блоку.

10. У разі виходу місцевої організації партії із складу виборчого блоку, до якого входило дві місцеві організації партії, суб'єктом виборчого процесу залишається місцева організація партії, яка не прийняла рішення про вихід з блоку. При цьому у виборчих бюлетенях та в іншій виборчій документації замість назви блоку зазначається назва місцевої організації партії, яка не прийняла рішення про вихід із блоку.

11. Якщо рішення, передбачене у частині восьмій цієї статті, прийняте не пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів, місцева організація партії, що вийшла із складу блоку, має право висунути власних кандидатів у депутати в порядку, передбаченому цим Законом.

12. Якщо рішення, передбачене у частині восьмій цієї статті, прийняте пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів, місцева організація партії, що вийшла із складу блоку, втрачає статус суб'єкта виборчого процесу.

13. Місцеві організації партій, що входять до виборчого блоку, можуть не пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів прийняти рішення про розпуск виборчого блоку. Такі рішення приймаються зборами (конференцією) усіх місцевих організацій партій, що входять до виборчого блоку. Рішення про розпуск виборчого блоку та витяги з протоколів зборів (конференції) про розгляд цього питання, підписані керівником місцевої організації партії, головуючим на зборах (конференції) та скріплені печаткою місцевої організації партії, протягом трьох днів подаються до територіальної виборчої комісії.

14. Якщо рішення, передбачені у частині тринадцятій цієї статті, прийняті не пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів, кожна з місцевих організацій партій, що входили до складу розпущеного виборчого блоку, має право висунути кандидатів у депутати в порядку, передбаченому цим Законом.

15. Якщо рішення, передбачені у частині тринадцятій цієї статті, прийняті пізніше ніж за 40 днів до дня проведення виборів, місцеві організації партій, що входили до складу розпущеного виборчого блоку, втрачають статус суб'єктів виборчого процесу.

Розділ VII РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ У ДЕПУТАТИ ТА КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ

Стаття 36. Умови реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі

1. Територіальна виборча комісія реєструє кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), за умови отримання таких документів:

1) заяви про реєстрацію кандидатів у депутати, підписаної керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріпленої печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня;

2) копії свідоцтва про реєстрацію місцевої організації партії (місцевих організацій партій, що входять до блоку);

3) копії угоди про утворення виборчого блоку політичних партій, передбаченої Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1665–15), у разі, якщо повноваження виборчого блоку, утвореного на загальнодержавному рівні, поширюються на місцеві вибори;

4) витягу з протоколу конференції (зборів) кожної місцевої організації партії, що входить до складу блоку, про утворення виборчого блоку на місцевому рівні, засвідченого підписами керівника місцевої організації партії, що входить до блоку, та скріпленого печаткою цієї місцевої організації партії (місцевих організацій партій) або організації вищого рівня – у разі висунення кандидатів у депутати блоком;

5) угоди про утворення виборчого блоку – у разі висунення кандидатів у депутати блоком місцевих організацій партій;

6) витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії (міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку) про висунення кандидатів у депутати від партії (блоку). Витяг з протоколу повинен бути засвідчений керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплений печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня;

7) виборчого списку кандидатів у депутати від місцевої організації партії (блоку) за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів, підписаного керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріпленого печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня;

8) заяв осіб, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цієї місцевої організації партії (блоку) із зобов'язанням припинити в разі обрання депутатом діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) та законів України несумісні з мандатом депутата, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у місцевих виборах;

9) автобіографій осіб, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), що обов'язково повинні містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання, відомості про наявність чи відсутність судимості;

10) передвиборної програми місцевої організації партії (блоку), викладеної державною мовою, обсягом до трьох тисяч друкованих знаків;

11) декларації про майно та доходи за рік, попередній року подання документів, кожного кандидата у депутати та членів його сім'ї за формою, затвердженою Міністерством фінансів України, не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів;

12) фотографій осіб, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), за розмірами та у кількості, встановленими територіальною виборчою комісією;

13) підписних листів.

2. У витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії, міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку, передбаченому пунктом 6 частини першої цієї статті, зазначаються: дата проведення, порядок денний, відомості про осіб, висунутих кандидатами у депутати (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, посада (заняття), місце роботи і адреса місця проживання), підсумки голосування щодо виборчого списку кандидатів, які висувуються у багатомандатному окрузі.

3. Документи, передбачені частиною першою цієї статті, подані до відповідної виборчої комісії, повторно не подаються, крім випадків, передбачених цим Законом.

Стаття 37. Умови реєстрації кандидатів у депутати в одномандатному окрузі

1. Відповідна територіальна виборча комісія реєструє кандидата у депутати в одномандатному окрузі за умови пред'явлення ним документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону, та за умови отримання таких документів:

1) заяви особи із зобов'язанням припинити в разі обрання депутатом діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) та законів України несумісні з мандатом депутата, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у місцевих виборах;

2) копії угоди про утворення виборчого блоку політичних партій, передбаченою Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1665-15), у разі, якщо повноваження виборчого блоку, утвореного на загальнодержавному рівні, поширюються на місцеві вибори;

3) витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії або міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку, про висунання кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови. Витяг з протоколу повинен бути засвідчений керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплений печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня;

4) автобіографії кандидата обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в

тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання, відомості про наявність чи відсутність судимості;

5) передвиборної програми кандидата;

6) декларації про майно та доходи за рік, попередній року подання документів, кандидата, а також членів його сім'ї за формою, затвердженою Міністерством фінансів України, не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів;

7) підписних листів за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, з кількістю підписів, визначеною частинами п'ятою та шостою статті 42 цього Закону, за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;

8) фотографій кандидата за розмірами та у кількості, встановленими територіальною виборчою комісією, не пізніше ніж за 70 днів до дня виборів.

2. У витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії, міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку, передбаченому пунктом 3 частини першої цієї статті, зазначаються: дата проведення, порядок денний, відомості про осіб, висунутих кандидатами на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатами у депутати (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, посада (заняття), місце роботи і адреса місця проживання), підсумки голосування щодо кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

3. Відповідна виборча комісія реєструє кандидата у депутати в одномандатному окрузі, який самовисунувся, за умови пред'явлення ним документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону, та документів, передбачених пунктами 1, 4–8 частини першої цієї статті.

4. Документи, передбачені частиною першою цієї статті, подані до відповідної виборчої комісії, повторно не подаються, крім випадків, передбачених цим Законом.

Стаття 38. Умови реєстрації кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови

1. Відповідна територіальна виборча комісія реєструє кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови за умови пред'явлення

ним документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону, та за умови отримання таких документів:

1) заяви особи, висунутої кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, про реєстрацію кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови із зобов'язанням припинити у разі обрання діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) та законів України несумісні з мандатом сільського, селищного, міського голови, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у місцевих виборах, а також із зобов'язанням у разі обрання сільським, селищним, міським головою протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їй підприємства та корпоративні права у порядку, встановленому законом;

2) копії угоди про утворення виборчого блоку політичних партій, передбаченої Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1665–15), у разі, якщо повноваження виборчого блоку, утвореного на загальнодержавному рівні, поширюються на місцеві вибори;

3) витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії або міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку, про висунування кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови. Витяг з протоколу повинен бути засвідчений керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплений печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку) або організації вищого рівня;

4) автобіографії кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, місце проживання, відомості про наявність чи відсутність судимості;

5) передвиборної програми кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;

6) декларації про майно та доходи за рік, попередній року подання документів, кандидата на посаду сільського, селищного, міського

голови, а також членів його сім'ї за формою, затвердженою Міністерством фінансів України, не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів;

7) підписних листів за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, з кількістю підписів, визначеною частиною п'ятою статті 42 цього Закону, за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;

8) фотографій кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови за розмірами та у кількості, встановленими територіальною виборчою комісією.

2. У витягу з протоколу зборів (конференції) місцевої організації партії, міжпартійних зборів (конференції) місцевих організацій партій, що входять до блоку, передбаченому пунктом 3 частини першої цієї статті, зазначаються: дата проведення, порядок денний, відомості про осіб, висунутих кандидатами на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатами у депутати (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, посада (заняття), місце роботи і адреса місця проживання), підсумки голосування щодо кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

3. Відповідна виборча комісія реєструє кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, який самовисунувся, за умови пред'явлення ним документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону, та документів, передбачених пунктами 1, 4–8 частини першої цієї статті.

4. Документи, подані до відповідної виборчої комісії, повторно не подаються.

Стаття 39. Порядок реєстрації кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі

1. Кандидати у депутати в багатомандатному окрузі, включені до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), реєструються відповідною територіальною виборчою комісією за наявності документів, передбачених частиною першою статті 36 цього Закону.

2. Подання документів до територіальної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі починається за 60 днів і закінчується за 40 днів до дня виборів.

3. Прийом документів здійснюється головою, заступником голови, секретарем або іншим членом виборчої комісії.

4. Представник місцевої організації партії (блоку) подає для реєстрації кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі документи, передбачені частиною першою статті 36 цього Закону.

5. Представнику місцевої організації партії (блоку), який подав передбачені частиною першою статті 36 цього Закону документи, територіальна виборча комісія видає довідку із зазначенням дати і часу прийняття документів, переліку прийнятих документів, а також кількості підписних листів у разі їх подання.

6. Особа, включена місцевою організацією партії (блоком) до виборчого списку кандидатів у депутати, яка на день подання заяви місцевої організації партії (блоку) про реєстрацію кандидатів у депутати до територіальної виборчої комісії не дала згоди балотуватися кандидатом у депутати від цієї місцевої організації партії (блоку), вважається виключеною з виборчого списку місцевої організації партії (блоку) з дня подання зазначеної заяви місцевою організацією партії (блоку). Заява такої особи про згоду балотуватися, подана після цього строку, не приймається.

7. Особа, включена місцевою організацією партії (блоком) до виборчого списку кандидатів у депутати, має право до дня реєстрації відкликати свою заяву про згоду балотуватися кандидатом у депутати. З моменту отримання територіальною виборчою комісією заяви про відкликання згоди балотуватися кандидатом у депутати така особа вважається виключеною з виборчого списку місцевої організації партії (блоку). Про отримання такої заяви територіальна виборча комісія письмово повідомляє представника місцевої організації партії (блоку) не пізніше як у триденний строк з дня отримання заяви. Повторна заява особи про її згоду балотуватися від місцевої організації партії (блоку) не приймається.

8. Особа, включена за її письмовою згодою до декількох виборчих списків різних місцевих організацій партій (блоків), рішенням територіальної виборчої комісії виключається з усіх виборчих списків, до яких вона була включена, про що повідомляються відповідні місцеві організації партій (блоки).

9. Територіальна виборча комісія не пізніш як на третій день після подання документів приймає рішення щодо реєстрації списку кандидатів у депутати, про що уповноваженій особі місцевої організації партії (блоку) видається копія відповідного рішення, і в разі реєстрації списку кандидатів у депутати від місцевої організації партії (блоку) публікує відповідне рішення і такий список кандидатів у депутати з відомостями про перших п'ять осіб списку.

10. Черговість кандидатів у депутати у виборчому списку, визначена місцевою організацією партії (блоком), не може бути змінена після їх реєстрації територіальною виборчою комісією, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

11. У разі реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі представнику місцевої організації партії (блоку) разом з копією рішення про реєстрацію у триденний строк з дня його прийняття видаються посвідчення кандидатів у депутати за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Виборчий список кандидатів у депутати місцевої організації партії (блоку) разом з рішенням у цей же строк оприлюднюється у місцевих друкованих засобах масової інформації.

12. Рішення територіальної виборчої комісії про відмову в реєстрації кандидатів у депутати повинно містити вичерпні підстави відмови. Копія цього рішення не пізніше наступного дня після його прийняття видається представнику місцевої організації партії (блоку).

13. Відмова у реєстрації кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), з підстав невідповідного оформлення поданих місцевою організацією партії (блоком) документів, передбачених частиною першою статті 38 цього Закону, або з підстав недостатньої кількості підписів виборців на підтримку виборчого списку місцевої організації партії (блоку) через неврахування підписних листів та підписів виборців не виключає повторного подання місцевою організацією партії (блоком) заяви про реєстрацію кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку кандидатів у депутати від місцевої організації партії (блоку). Така заява з виправленими відповідно до вимог цього Закону документами або з додатковими підписними листами з підписами виборців на підтримку виборчого списку місце-

вої організації партії (блоку) повинна бути подана до територіальної виборчої комісії не пізніше ніж за 35 днів до дня виборів. Остаточне рішення про реєстрацію кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), територіальна виборча комісія приймає не пізніше ніж за 31 день до дня виборів.

Стаття 40. Порядок реєстрації кандидатів у депутати в одномандатному окрузі

1. Кандидати у депутати в одномандатному окрузі реєструються відповідною територіальною виборчою комісією за дотримання умов, передбачених статтею 37 цього Закону.

2. Подання документів до відповідної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати в одномандатному окрузі починається за 60 і закінчується за 40 днів до дня виборів.

3. Особі, яка подала зазначені у статті 37 цього Закону документи, видається довідка про дату і час прийняття документів із зазначенням переліку прийнятих документів, а також кількості підписних листів у разі їх подання.

4. Особа, висунута кандидатом у депутати в одномандатному окрузі, має право до дня реєстрації її кандидатом відкликати свою заяву про самовисування чи про реєстрацію кандидатом. Повторна заява особи про її самовисування чи про реєстрацію кандидатом у цьому окрузі не приймається.

5. Територіальна виборча комісія не пізніш як на п'ятий день з дня прийняття заяви про реєстрацію кандидата у депутати в одномандатному окрузі та доданих до неї необхідних документів приймає рішення про реєстрацію кандидата або про відмову в його реєстрації.

6. Відмова у реєстрації кандидата у депутати в одномандатному окрузі з підстав невідповідного оформлення документів, передбачених статтею 37 цього Закону, або з підстав недостатньої кількості підписів виборців на його підтримку через неврахування підписних листів та підписів виборців не виключає повторного подання кандидатом заяви про його реєстрацію. Така заява з виправленими відповідно до вимог цього Закону документами або з додатковими підписними листами з

підписами виборців на підтримку кандидата повинна бути подана до територіальної виборчої комісії не пізніше ніж за 35 днів до дня виборів.

7. У разі реєстрації кандидата у депутати в одномандатному окрузі йому разом з копією рішення про реєстрацію у п'ятиденний строк з дня його прийняття видається посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

8. Перелік кандидатів у депутати, зареєстрованих у кожному одномандатному окрузі по виборах відповідної місцевої ради, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, громадянства, партійності, посади, місця роботи (заняття), місця проживання суб'єкта висування у п'ятиденний строк після закінчення реєстрації кандидатів оприлюднюється територіальною виборчою комісією в друкованих засобах масової інформації або у разі неможливості – іншим способом.

Стаття 41. Порядок реєстрації кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови

1. Кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови реєструється відповідною територіальною виборчою комісією за дотриманням умов, передбачених статтею 38 цього Закону.

2. Подання документів до відповідної виборчої комісії для реєстрації кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови починається за 60 і закінчується за 40 днів до дня виборів.

3. Особі, яка подала зазначені у статті 38 цього Закону документи, видається довідка про дату і час прийняття документів із зазначенням переліку прийнятих документів, а також кількості підписних листів у разі їх подання.

4. Особа, висунута кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, має право до дня реєстрації її кандидатом відкликати свою заяву про самовисування чи про реєстрацію кандидатом. Повторна заява особи про її самовисування чи про реєстрацію кандидатом у цьому окрузі не приймається.

5. Територіальна виборча комісія не пізніш як на п'ятий день з дня прийняття заяви про реєстрацію кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови та доданих до неї необхідних документів

приймає рішення про реєстрацію кандидата або про відмову в його реєстрації.

6. Відмова у реєстрації кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови з підстав невідповідного оформлення документів, передбачених статтею 38 цього Закону, або з підстав недостатньої кількості підписів виборців на його підтримку через неврахування підписних листів та підписів виборців не виключає повторного подання кандидатом заяви про його реєстрацію. Така заява з виправленими відповідно до вимог цього Закону документами або з додатковими підписними листами з підписами виборців на підтримку кандидата повинна бути подана до територіальної виборчої комісії не пізніше ніж за 35 днів до дня виборів.

7. У разі реєстрації кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови йому разом з копією рішення про реєстрацію у п'ятиденний строк з дня його прийняття видається посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

8. Перелік зареєстрованих кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати, зареєстрованих у кожному одномандатному окрузі по виборах відповідної місцевої ради, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, громадянства, партійності, посади, місця роботи (заняття), місця проживання, суб'єкта висування у п'ятиденний строк після закінчення реєстрації кандидатів оприлюднюється територіальною виборчою комісією в друкованих засобах масової інформації або у разі неможливості – іншим способом.

Стаття 42. Збір підписів виборців на підтримку кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі та виборчого списку місцевої організації партії (блоку)

1. Особа, висунута кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатом у депутати в одномандатному окрузі або особа, яка має намір самовисуватися, звертається до відповідної територіальної виборчої комісії із заявою про намір збирати підписи виборців на його підтримку та про видачу підписних листів. Така заява

подається до відповідної територіальної виборчої комісії особисто з пред'явленням документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону. До заяви додається автобіографія кандидата обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинна містити прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання із зазначенням часу проживання в Україні, відомості про наявність чи відсутність судимості.

2. Місцева організація партії (блок), яка висунула кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку, звертається до відповідної територіальної виборчої комісії із заявою про намір збирати підписи виборців на підтримку виборчого списку місцевої організації партії (блоку) та про видачу підписних листів. До заяви, підписаної керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріпленої печаткою місцевої організації партії (печатками місцевих організацій партій, що входять до блоку, або місцевих організацій партій вищого рівня), додаються документи, передбачені пунктами 2–5 частини першої статті 36 цього Закону, якщо вони не були подані раніше.

3. Територіальна виборча комісія у п'ятиденний строк з дня надходження до відповідної виборчої комісії заяви про видачу підписних листів і доданих до неї документів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, приймає відповідне рішення. Зразок підписного листа видається територіальною виборчою комісією не пізніше як у триденний строк з дня прийняття рішення про видачу підписних листів відповідно представникам місцевих організацій партій (блоків), від яких висунуто кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови.

4. Місцеві організації партії (блок), кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови мають право виготовляти будь-яку кількість підписних листів з дотриманням встановленої форми підписного листа.

5. На підтримку відповідного кандидата необхідно подати підписні листи з такою кількістю підписів виборців:

1) кандидата на посаду сільського, селищного голови – не менш як 50 підписів;

2) кандидата на посаду міського голови (міста районного значення чи міста, яке входить до складу міста республіканського в Автономній Республіці Крим, обласного значення, міста Севастополя) – не менш як 100 підписів;

3) кандидата на посаду міського голови (міст республіканського в Автономній Республіці Крим, обласного значення (крім міст – обласних центрів, міста Сімферополя) – не менш як 200 підписів;

4) кандидата на посаду міського голови міст Києва та Севастополя, Сімферополя, міст – обласних центрів – не менш як 300 підписів;

5) кандидата у депутати сільської, селищної ради – не менш як 10 підписів.

6. На підтримку виборчого списку кандидатів у депутати, висунутого місцевою організацією партії (блоком), необхідно подати підписні листи з такою кількістю підписів виборців:

1) виборчого списку кандидатів у депутати міської ради (міста республіканського в Автономній Республіці Крим, обласного значення, крім міст – обласних центрів, міста Сімферополя) – не менш як 500 підписів;

2) виборчого списку кандидатів у депутати міської ради (міста Києва, Севастополя, міст – обласних центрів, міста Сімферополя) – не менш як 800 підписів;

3) виборчого списку кандидатів у депутати районної, районної у місті ради, кандидатів у депутати міської ради (міста районного значення чи міста, яке входить до складу міста республіканського в Автономній Республіці Крим, обласного значення, міст Києва та Севастополя) – не менш як 200 підписів;

4) виборчого списку кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати обласної ради – не менш як 1000 підписів.

Стаття 43. Підписний лист

1. Форми підписних листів на підтримку виборчих списків місцевих організацій партій (блоків), від яких висунуто кандидатів у депутати та на підтримку кандидата на посаду сільського, селищного,

міського голови, затверджуються Центральною виборчою комісією не пізніше як за 85 днів до дня виборів.

2. Підписний лист повинен містити:

1) назву місцевих виборів;

2) повну назву місцевої організації партії (блоку) та повні назви місцевих організацій партій, що входять до блоку, від яких висунуто кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати, чи прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, професію, посаду (заняття), місце роботи і адресу місця проживання, партійність кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;

3) відомості про особу, яка збирає підписи виборців (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, адреса місця проживання, документ, передбачений частиною другою статті 3 цього Закону, за наявності – номер телефону);

4) повну назву населеного пункту, в якому проводиться збір підписів (села, селища, міста, а також району, області, Автономної Республіки Крим, до складу яких входить населений пункт).

3. Підписний лист повинен мати графі:

1) порядковий номер виборця у підписному листі;

2) прізвище, ім'я та по батькові виборця;

3) рік народження виборця (для виборців, яким у рік виборів виповнюється вісімнадцять років, – число, місяць та рік народження);

4) громадянство виборця;

5) адреса місця проживання виборця;

6) назва, номер і серія документа, що посвідчує особу виборця, зазначеного у частині другій статті 3 цього Закону;

7) дата проставлення підпису виборцем;

8) особистий підпис виборця.

Стаття 44. Порядок збирання та передачі підписів виборців до виборчих комісій

1. Підписи виборців на підтримку виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі за письмо-

вим дорученням відповідно представника місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі можуть збирати громадяни України, які на час збору підписів виборців мають право голосу на місцевих виборах.

2. Особа, яка збирає підписи виборців, до початку їх збирання повинна власноручно внести до підписних листів відомості, передбачені пунктами 3 і 4 частини другої статті 43 цього Закону.

3. Графи підписного листа, що стосуються виборця, заповнюються ним власноручно, а в разі неможливості за станом здоров'я власноручно заповнити підписний лист на його прохання – особою, яка збирає підписи. Правильність відомостей, внесених до підписного листа про себе власноручно виборцем або особою, яка збирає підписи, засвідчується особистим підписом виборця.

4. Усі записи у підписному листі виконуються ручкою (не олівцем), без скорочень.

5. Допущена помилка у підписному листі виправляється особою, яка її зробила, у спосіб, який дозволяє прочитати попередній запис. Виправлення засвідчується окремим підписом особи, яка зробила виправлення.

6. Ніхто не має права примушувати виборця підтримати своїм підписом виборчий список кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) у багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови. Забороняється платити коштами, товарами або послугами за підписи на підтримку виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) у багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, а також перешкоджати виборцю у підтримці цих кандидатів.

7. Забороняється збирати підписи на підприємствах, в установах та організаціях.

8. В одному підписному листі враховуються лише підписи виборців, які є членами відповідної територіальної громади.

9. Особа, яка збирала підписи виборців, підписує заповнений підписний лист та проставляє цифрами і прописом кількість зібраних у цьому підписному листі підписів виборців.

10. Участь посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування у збиранні підписів виборців на підтримку виборчих списків кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком), а також на підтримку кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови забороняється.

11. Встановлення додаткових обмежень щодо порядку збирання підписів забороняється.

12. Після закінчення збирання підписів виборців на підтримку виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) у багатомандатному окрузі, представники місцевої організації партії (блоку) підраховують загальну кількість підписів виборців, зібраних на підтримку виборчого списку. Про підсумки збору підписів виборців складається протокол за формою, встановленою територіальною виборчою комісією, який підписується керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку).

13. Кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат у депутати в одномандатному окрузі підраховує кількість підписів виборців, зібраних на свою підтримку, складає і підписує протокол про підсумки збору підписів виборців за формою, встановленою територіальною виборчою комісією.

14. Підписні листи, що подаються до відповідної виборчої комісії, повинні бути пронумеровані.

15. При прийманні підписних листів відповідна виборча комісія перевіряє відповідність кількості поданих підписних листів кількості цих листів, зазначеній у протоколі про підсумки збору підписів виборців, та складає акт про передачу-приймання підписних листів, в якому повинно бути зазначено кількість прийнятих підписних листів та заявлена кількість підписів виборців, а також зазначено дату і час їх приймання. Акт складається у двох примірниках і підписується уповноваженим на це членом виборчої комісії та особою, яка переда-

ла підписні листи. Перший примірник акта видається представнику місцевої організації партії (блоку), кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидату у депутати в одномандатному окрузі, а другий примірник акта зберігається у відповідній виборчій комісії.

Стаття 45. Порядок врахування підписів виборців

1. Територіальна виборча комісія забезпечує здійснення контролю за додержанням вимог цього Закону до підписних листів шляхом їх вибіркової перевірки членами виборчої комісії.

2. При встановленні на підставі підписних листів кількості виборців, які підтримали виборчий список кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі, не враховуються підписи окремих виборців:

1) у разі відсутності в підписному листі всіх або окремих відомостей про виборця, який підтримує своїм підписом виборчий список кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, передбачених формою підписного листа;

2) якщо при внесенні відомостей про виборця, який підтримує своїм підписом виборчий список кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) у багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, порушено вимоги статті 44 цього Закону;

3) вчинені замість виборця іншою особою;

4) вчинені особою, яка на день вчинення підпису не мала права голосу;

5) які не є членами територіальної громади, де проводяться місцеві вибори;

6) якщо підписи вчинені виборцем декілька разів на підтримку одного і того ж виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі;

7) якщо підписи вчинені виборцем до моменту видачі виборчою комісією підписних листів для збирання підписів на підтримку відповідного виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі.

3. При встановленні кількості виборців, які підтримали своїми підписами кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі, не враховуються підписні листи:

- 1) підписи виборців в яких зібрані особою, яка на день збору підписів не мала права голосу;
- 2) які містять недостовірні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;
- 3) в яких відсутні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;
- 4) в яких відсутній підпис особи, яка збирала підписи виборців;
- 5) в яких замість підпису особи, яка збирала підписи виборців, міститься підпис іншої особи;
- 6) в яких підписи виборців зібрані на підприємствах, в установах, організаціях;
- 7) невстановленої форми;
- 8) підроблені;
- 9) підписи в яких зібрано насильно, шляхом підкупу або обману;
- 10) що мають підчистки, виправлення без застережень;
- 11) підписи в яких зібрані за участі посадових та службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

4. Про результати збирання підписів на підтримку виборчого списку кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі, територіальна виборча комісія складає протокол, в якому зазначається кількість підписів виборців, що підлягають врахуванню, кількість неврахованих підписів виборців з обов'язковим зазначенням підстав їх неврахування. Копію протоколу виборча комісія у триденний строк з дня його затвердження видає представнику місцевої ор-

ганізації партії (блоку), кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови.

5. Право на ознайомлення з підписними листами, поданими до виборчої комісії, мають члени територіальної виборчої комісії.

Стаття 46. Декларація про майно і доходи кандидата у депутати та на посаду сільського, селищного, міського голови

1. Декларація про майно і доходи кандидата у депутати та на посаду сільського, селищного, міського голови, а також членів їх сімей за попередній рік заповнюється ним власноручно за формою, затвердженою Міністерством фінансів України, не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів.

2. Достовірність відомостей, внесених до декларації, зазначеної у частині першій цієї статті, перевіряється за зверненням територіальної виборчої комісії органами Державної податкової адміністрації України не пізніше як за 30 днів до дня виборів. Про виявлені порушення у цей же строк повідомляється відповідна виборча комісія.

3. Помилки і неточності, виявлені в декларації, не є підставою для відмови в реєстрації кандидата у депутати та підлягають виправленню.

Стаття 47. Відмова в реєстрації кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати

1. Територіальна виборча комісія відмовляє в реєстрації кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в разі:

- 1) порушення встановленого цим Законом порядку висування кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати;
- 2) відсутності або неправильних відомостей у документах, зазначених відповідно у статтях 36–38 цього Закону;
- 3) припинення громадянства України кандидата;
- 4) визнання судом кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати недієздатним, набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

5) виявлення територіальною виборчою комісією обставин, що позбавляють особу права бути обраною депутатом або сільським, селищним, міським головою відповідно до статті 9 цього Закону.

2. Рішення про відмову в реєстрації кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати повинно містити вичерпні підстави відмови. Копія цього рішення не пізніше наступного дня після його прийняття надсилається (видається) представнику місцевої організації партії (блоку), від якої висунуті кандидати у депутати в багатомандатному окрузі, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, або його довіреній особі.

3. Якщо жоден із кандидатів у депутати, висунутих місцевою організацією партії (блоком) у багатомандатному окрузі, не зареєстрований територіальною виборчою комісією у встановлений цим Законом строк, місцева організація партії (блок) втрачає статус суб'єкта виборчого процесу у виборах до відповідної місцевої ради.

Стаття 48. Скасування рішення про реєстрацію кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати

1. Територіальна виборча комісія скасовує рішення про реєстрацію кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в разі:

1) звернення кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в будь-який час після його реєстрації, але не пізніш як за п'ять днів до дня виборів, із письмовою заявою про відмову від балотування. Ця заява відкликанню не підлягає;

2) припинення громадянства України кандидата;

3) визнання судом кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови недієздатним чи набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

4) реєстрації кандидата у депутати сільської, селищної, міської ради кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови або кандидатом у депутати в іншому окрузі по виборах до цієї ж місцевої ради, або включення його до виборчого списку по виборах до цієї ж місцевої ради;

5) виявлення територіальною виборчою комісією обставин, що позбавляють особу права бути обраною депутатом або сільським, селищним, міським головою відповідно до статті 9 цього Закону;

6) встановлення у судовому порядку факту підкупу виборців кандидатом у депутати, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, а так само на його прохання або за його дорученням – іншими особами;

7) встановлення у судовому порядку, що підприємство, установа, організація, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат у депутати, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, під час виборчого процесу надавала виборцям гроші чи безоплатно або на пільгових умовах товари, послуги, цінні папери, кредити, лотереї, інші матеріальні цінності;

8) встановлення судом, що кандидат у депутати, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, який займає посади, у тому числі за сумісництвом, в органах державної влади чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах, організаціях, у військових частинах (формуваннях), утворених відповідно до законів України, залучає або використовує для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи;

9) встановлення у судовому порядку, що кандидат у депутати, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, крім коштів свого виборчого фонду, використовував при фінансуванні передвиборної агітації інші кошти;

10) витрати кандидатом у депутати, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови коштів у розмірі, більшому від установленної цим Законом граничної суми витрат виборчого фонду;

11) якщо кандидат у депутати, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови після оголошення йому територіальною виборчою комісією попередження в порядку, передбаченому частиною п'ятою цієї статті, повторно порушив вимоги цього Закону.

2. Територіальна виборча комісія скасовує рішення в частині реєстрації в багатомандатному окрузі окремого кандидата у депутати,

включеного до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), з виключенням його з виборчого списку у разі:

1) звернення кандидата у депутати в будь-який час після його реєстрації з письмовою заявою про відмову від балотування у багатомандатному окрузі. Ця заява відкликанню не підлягає;

2) звернення місцевої організації партії (блоку) про скасування рішення щодо реєстрації кандидата у депутати відповідно до рішення, прийнятого на підставі статуту партії, та угоди про утворення виборчого блоку;

3) припинення громадянства України кандидата у депутати;

4) вибуття кандидата у депутати за межі територіальної громади для проживання;

5) визнання судом кандидата у депутати недієздатним чи набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

6) включення кандидата у депутати більш ніж до одного виборчого списку місцевої організації партії (блоку);

7) виявлення територіальною виборчою комісією обставин, що позбавляють особу права бути обраною депутатом або сільським, селищним, міським головою відповідно до статті 9 цього Закону;

8) встановлення у судовому порядку факту підкупу виборців кандидатом у депутати, а так само на його прохання або за його дорученням – іншою особою;

9) встановлення у судовому порядку, що підприємство, установа, організація, засновником, власником або членом керівного органу яких є кандидат у депутати, під час виборчого процесу надавала виборцям гроші чи безоплатно або на пільгових умовах товари, послуги, цінні папери, кредити, лотереї, інші матеріальні цінності;

10) встановлення судом, що кандидат у депутати, який займає посаду, в тому числі за сумісництвом, в органах державної влади чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах, організаціях, у військових частинах (формуваннях), утворених відповідно до законів України, залучав або використовував для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи;

11) якщо кандидат у депутати після оголошення йому територіальною виборчою комісією попередження в порядку, передбаченому частиною п'ятою цієї статті, повторно порушив вимоги цього Закону.

3. Територіальна виборча комісія скасовує рішення про реєстрацію в багатомандатному окрузі всіх кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), у разі:

1) встановлення у судовому порядку факту підкупу виборців місцевою організацією партії (блоком), уповноваженою особою місцевої організації партії (блоку), а так само на їх прохання або за їх дорученням – іншою особою;

2) встановлення у судовому порядку, що організація, засновником, власником або членом керівного органу якої є місцева організація партії (блок) чи уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), під час виборчого процесу надавала виборцям гроші чи безоплатно або на пільгових умовах товари, послуги, цінні папери, кредити, лотереї, інші матеріальні цінності;

3) встановлення у судовому порядку, що місцева організація партії (блок), крім коштів свого виборчого фонду, використовувала при фінансуванні передвиборної агітації інші кошти;

4) витрати місцевою організацією партії (блоком) коштів у розмірі, більшому від установленої цим Законом граничної суми витрат виборчого фонду організації партії (блоку).

4. Територіальна виборча комісія надсилає (видає) місцевій організації партії (блоку), кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидату у депутати копію рішення про скасування реєстрації не пізніше як на другий день з дня його прийняття.

5. У разі порушення інших вимог цього Закону місцевою організацією партії (блоком), кандидатом у депутати територіальна виборча комісія може оголосити йому попередження, що оприлюднюється в державних та комунальних засобах масової інформації або в інший спосіб.

6. У разі смерті, визнання судом недієздатним кандидата у депутати відповідна виборча комісія приймає рішення про вибуття цього кандидата у депутати з балотування і про виключення його з виборчого списку місцевої організації партії (блоку).

Стаття 49. Порядок висунання і реєстрації кандидата у депутати замість того, який вибув

1. У разі вибуття кандидата у депутати після його реєстрації у випадку, коли за п'ять днів до закінчення строку реєстрації до відповідної ради зареєстровано менше кандидатів у депутати, ніж мандатів у цьому окрузі, територіальна виборча комісія звертається через засоби масової інформації до виборців, місцевих організацій партій (блоків) з пропозицією додатково висунути кандидатів у депутати. Додатково висунуті кандидати у депутати реєструються у порядку, встановленому цим Законом.

2. Якщо після закінчення строку реєстрації кандидатів у депутати у виборчому окрузі залишається один кандидат, голосування проводиться по одному кандидату у депутати.

3. У разі, коли у відповідному окрузі не залишилося жодного кандидата у депутати, проводяться повторні вибори відповідно до вимог статті 79 цього Закону.

Розділ IX

ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПАРТІЙ (БЛОКІВ), ЇХ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ, ОФІЦІЙНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ, КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ, КАНДИДАТІВ У ДЕПУТАТИ ТА ЇХ ДОВІРЕНИХ ОСІБ

Стаття 57. Гарантії діяльності місцевих організацій партій (блоків), їх уповноважених осіб у територіальних виборчих комісіях

1. Місцеві організації партій (блоки) з часу реєстрації територіальною виборчою комісією їх виборчих списків мають рівні права під час виборчого процесу на виступи їх кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та інших представників на передвиборних та інших зборах, нарадах, засіданнях, мітингах, безпосередньо пов'язаних з виборами, у засобах масової інформації.

2. Місцева організація партії (блок), кандидати у депутати від якої висунуті в багатомандатному окрузі, має право делегувати одного

представника до територіальної виборчої комісії з правом дорадчого голосу, який уповноважений представляти інтереси місцевої організації цієї партії (блоку) в територіальній виборчій комісії під час виборчого процесу. Кандидатура представника затверджується керівним органом місцевої організації партії (керівним органом блоку).

3. Представником місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої висунуті в багатомандатному окрузі, може бути громадянин України, який має право голосу. Не може бути представником місцевої організації партії (блоку) член виборчої комісії, довірена особа кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови або кандидата у депутати, посадова особа органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, особа рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, працівник Служби безпеки України, особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

4. Заява про реєстрацію представника місцевої організації партії (блоку), підписана керівником організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплена печаткою місцевої організації партії (або печатками організацій вищого рівня, що входять до блоку), та копія рішення керівного органу місцевої організації партії (керівного органу блоку) про затвердження кандидатури представника подаються до територіальної виборчої комісії одночасно з заявою про реєстрацію кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі. У заяві про реєстрацію представника місцевої організації партії (блоку) зазначаються прізвище, ім'я, по батькові представника, його громадянство, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), адреса місця проживання, за наявності – номер телефону. До заяви додається письмова згода цієї особи представляти інтереси місцевої організації партії (блоку) в територіальній виборчій комісії.

5. Територіальна виборча комісія не пізніше третього робочого дня після надходження документів, зазначених у частині четвертій цієї статті, реєструє представника місцевої організації партії (блоку) в територіальній виборчій комісії з правом дорадчого голосу та видає йому посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. У разі відмови в реєстрації (скасування реєстрації) кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації

партії (блоку), чи втрати місцевою організацією партії (блоком) статусу суб'єкта виборчого процесу з інших підстав повноваження представника місцевої організації партії (блоку) у територіальній виборчій комісії вважаються припиненими з моменту настання зазначених обставин.

6. Місцева організація партії (блок) може мати до трьох уповноважених осіб на рівні багатомандатного округу. Уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані у багатомандатному окрузі, не може бути кандидатом у депутати, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови і повинна відповідати вимогам, зазначеним у частині третій цієї статті. Список уповноважених осіб затверджується керівним органом місцевої організації партії (блоку).

7. Заява про реєстрацію уповноважених осіб місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному окрузі, підписана керівником місцевої організації партії (керівниками місцевих організацій партій, що входять до блоку) та скріплена печаткою місцевої організації партії (або печатками місцевих організацій партій вищого рівня, що входять до блоку), та копія рішення керівного органу місцевої організації партії (блоку) про затвердження списку уповноважених осіб місцевої організації партії (блоку) подаються до територіальної виборчої комісії у будь-який час після реєстрації кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку). У заяві про реєстрацію уповноважених осіб зазначаються прізвище, ім'я, по батькові кожної уповноваженої особи, відповідний округ, громадянство уповноваженої особи, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), адреса місця проживання, за наявності – номер телефону. До заяви додаються письмові згоди цих осіб представляти інтереси місцевої організації партії (блоку) у відповідному окрузі.

8. Територіальна виборча комісія не пізніше третього робочого дня після надходження документів, зазначених у частині сьомій цієї статті, реєструє уповноважених осіб місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, та видає представникові місцевої організації партії (блоку) їх посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. У разі втрати місцевою організацією партії (блоком) статусу

суб'єкта виборчого процесу повноваження уповноважених осіб місцевої організації партії (блоку) вважаються припиненими з моменту настання зазначених обставин.

9. Уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному окрузі, з дня її реєстрації територіальною виборчою комісією до припинення її повноважень або закінчення виборчого процесу має право на звільнення від виробничих або службових обов'язків без збереження заробітної плати за погодженням із власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом.

10. Представник, уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному окрузі, мають право у будь-який час до дня проведення виборів звернутися до територіальної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень.

11. Керівний орган місцевої організації партії (блоку), який приймав рішення про затвердження представника, у будь-який час до дня проведення виборів може прийняти рішення про відкликання представника чи уповноваженої особи та про затвердження іншої кандидатури замість вибулої. Відповідна заява разом з копією рішення та іншими документами подається до територіальної виборчої комісії у порядку, встановленому у частинах четвертій та сьомій цієї статті.

12. На підставі заяви, поданої відповідно до частини десятої або одинадцятої цієї статті не пізніше третього робочого дня після її надходження, а напередодні і в день виборів – негайно територіальна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації представника чи уповноваженої особи місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному окрузі. Копія рішення видається представнику місцевої організації партії (блоку) або надсилається на адресу керівного органу місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному окрузі.

13. Посвідчення представника, уповноваженої особи місцевої організації партії (блоку), повноваження яких припинено до закінчення виборчого процесу, негайно повертаються до територіальної виборчої комісії.

14. Представник місцевої організації партії (блоку) у територіальній виборчій комісії з правом дорадчого голосу може:

1) бути присутнім на всіх засіданнях територіальної виборчої комісії під час обговорення питань, пов'язаних з місцевими виборами, та брати участь у їх обговоренні;

2) знайомитися із змістом протоколів засідань територіальної виборчої комісії та її рішеннями, отримувати копії цих рішень;

3) невідкладно знайомитися з протоколами, телефонограмами та іншими офіційними повідомленнями, що надходять до територіальної виборчої комісії від відповідних дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів на виборчій дільниці;

4) мати інші права, передбачені цим Законом.

15. Уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані у багатомандатному окрузі:

1) сприяє місцевій організації партії (блоку) в їх участі у виборчому процесі, в тому числі у проведенні передвиборної агітації;

2) представляє місцеву організацію партії (блок) у відносинах з виборчими комісіями (крім Центральної виборчої комісії), органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з виборцями, іншими суб'єктами виборчого процесу на території відповідного округу;

3) може брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях виборчих комісій на території відповідного округу;

4) має право бути присутнім на виборчій дільниці під час голосування та на засіданні дільничної виборчої комісії при підрахунку голосів виборців з урахуванням обмежень, встановлених частиною дев'ятою статті 26 цього Закону;

5) має право у разі виявлення порушень цього Закону скласти відповідний акт, який підписується ним та не менш як двома виборцями, які засвідчують факт цього порушення, та подається до відповідної виборчої комісії;

6) має інші права, передбачені цим Законом.

Стаття 58. Гарантії діяльності кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати місцевих рад

1. Кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидату у депутати не може бути відмовлено у звільненні на пе-

ріод передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки.

2. Кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидати у депутати під час передвиборної агітації не можуть бути звільнені з роботи з ініціативи власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, командира військової частини (формування). Кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат у депутати без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, направлений у відрядження, а також призваний на військову або альтернативну (невійськову) службу, навчальні (перевірні) та спеціальні збори військовозобов'язаних.

Стаття 59. Довірені особи кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах

1. Кандидат на посаду сільського, селищного, міського (міста районного значення та міст, що входять до складу міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення) голови може мати відповідно не більше трьох довірених осіб із числа виборців, які належать до відповідних територіальних громад, територіальних громад, що входять до складу району.

2. Кандидат у депутати сільської, селищної ради може мати не більше двох довірених осіб з числа виборців, які належать до відповідних територіальних громад.

3. Кандидат на посаду міського (міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, міст Києва та Севастополя) голови може мати не більше п'яти довірених осіб із числа виборців, які належать до відповідної територіальної громади.

4. Довірені особи реєструються відповідною територіальною виборчою комісією за поданням кандидата у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови за наявності письмової згоди цих осіб. У поданні зазначаються: прізвище, ім'я, по батькові довіреної особи, її громадянство, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), адреса місця проживання, за наявності – номер телефону. До заяви додаєть-

ся письмова згода цієї особи представляти інтереси кандидата. Територіальна виборча комісія протягом трьох днів після дня надходження цих документів подає та реєструє довірених осіб кандидата у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови і видає їм посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

5. Не може бути довіреною особою кандидата представник, уповноважена особа місцевої організації партії (блоку), член виборчої комісії, посадова особа органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, особа рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, Служби безпеки України, особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

6. Довірені особи сприяють кандидатам під час виборчого процесу, представляють інтереси кандидата у відносинах з виборчими комісіями, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, виборцями.

7. Довірені особи набувають повноважень з дня їх реєстрації територіальною виборчою комісією. Повноваження цих осіб припиняються в день скасування рішення про реєстрацію кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови або з дня реєстрації обраного сільського, селищного, міського голови.

8. Довірені особи кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови мають право на звільнення від виконання виробничих або службових обов'язків з дня їх реєстрації на період виборчого процесу без збереження заробітної плати за погодженням із власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом.

9. Кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат у депутати в одномандатному окрузі має право в будь-який час до дня проведення виборів звернутися із заявою до територіальної виборчої комісії про припинення повноважень його довірених осіб і подати документи для реєстрації інших осіб у порядку, встановленому цим Законом.

10. Довірені особи кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі мають

право в будь-який час звернутися до територіальної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень.

11. На підставі заяви, поданої відповідно до частини дев'ятої чи десятої цієї статті, не пізніше третього робочого дня після її надходження, а напередодні і в день місцевих виборів – негайно відповідна територіальна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації довіреної особи кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови. Копія рішення надсилається кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови.

12. Посвідчення довіреної особи кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, реєстрація якої скасована, негайно повертається до територіальної виборчої комісії, яка його видала.

13. Довірена особа кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати має право:

1) подавати до територіальної виборчої комісії передвиборчу програму кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати, його автобіографію та фотокартки у кількості та форматом, що встановлені виборчою комісією;

2) отримувати у територіальній виборчій комісії виготовлені передвиборні плакати кандидатів;

3) отримувати у територіальній виборчій комісії посвідчення офіційних спостерігачів від кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати, чиї інтереси вона представляє;

4) за дорученням кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати бути розпорядником його особистого виборчого фонду;

5) бути присутньою на засіданнях виборчих комісій і брати в них участь з правом дорадчого голосу;

6) отримувати копії протоколів територіальної виборчої комісії про підрахунок бюлетенів, виданих комісією, та про підрахунок і видачу бюлетенів дільничним виборчим комісіям;

7) бути присутньою під час голосування на виборчій дільниці;

8) отримувати копії протоколів дільничної та територіальної виборчої комісії про підсумки голосування;

9) складати акти, що підписуються особами, які виявили порушення, і виборцями – свідками порушення, та подавати їх до відповідної виборчої комісії з дотриманням строків, встановлених законом;

10) звертатися до відповідної виборчої комісії із заявою про усунення виявлених порушень;

11) оскаржувати рішення, дії або бездіяльність територіальної, дільничної виборчої комісії в порядку, встановленому статтею 30 цього Закону.

14. Втручання довіреної особи у роботу виборчих комісій не допускається.

15. Довірені особи здійснюють свої функції на громадських засадах.

Стаття 60. Офіційні спостерігачі

1. У виборчому процесі можуть брати участь офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах. Офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій можуть вести спостереження за ходом виборчого процесу.

2. Повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня їх реєстрації відповідною територіальною виборчою комісією у порядку, передбаченому цим Законом, і припиняються після встановлення територіальною виборчою комісією результатів виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів.

3. Виборча комісія, яка зареєструвала офіційного спостерігача, може достроково припинити його повноваження у разі порушення ним цього Закону. Про припинення повноважень офіційного спостерігача приймається мотивоване рішення.

Стаття 61. Офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатних округах

1. Офіційним спостерігачем від місцевої організації партії (блоку), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному

окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі може бути громадянин України, який має право голосу на місцевих виборах.

2. Офіційний спостерігач від місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі, зазначених у частині першій цієї статті, реєструється територіальною виборчою комісією за поданням керівного органу місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі.

3. У поданні про реєстрацію офіційного спостерігача зазначаються його прізвище, ім'я та по батькові, громадянство, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), адреса місця проживання, за наявності – номер телефону. До подання додається заява про згоду цієї особи бути офіційним спостерігачем від відповідної місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі.

4. Подання про реєстрацію офіційного спостерігача від місцевої організації партії (блоку) за підписом керівника місцевої організації партії (місцевих організацій партій, що входять до блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі вноситься до відповідної територіальної виборчої комісії не пізніше як за п'ять днів до дня проведення місцевих виборів. Рішення про реєстрацію офіційного спостерігача приймається відповідною територіальною виборчою комісією у триденний строк з дня внесення документів, зазначених у частині третій цієї статті.

5. Підставою для відмови у реєстрації офіційного спостерігача може бути лише недотримання вимог частин першої і четвертої цієї статті.

6. Відповідна територіальна виборча комісія видає офіційним спостерігачам посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

7. Офіційний спостерігач від місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі може:

1) перебувати у приміщеннях виборчих дільниць перед початком голосування при перевірці виборчих скриньок, пломбуванні або опечатуванні їх, під час голосування;

2) спостерігати за діями членів дільничної виборчої комісії, у тому числі під час видачі бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам комісії здійснювати свої повноваження;

3) робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи;

4) бути присутнім при видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування та при проведенні такого голосування;

5) бути присутнім, з дотриманням вимог цього Закону, на засіданнях дільничних та територіальних виборчих комісій, з урахуванням положень, встановлених частиною дев'ятою статті 26 цього Закону, у тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, встановлення територіальною виборчою комісією підсумків голосування та результатів місцевих виборів;

6) отримувати копію протоколу відповідної виборчої комісії про результати підрахунку голосів на виборчій дільниці, копію протоколу про підсумки голосування у відповідному окрузі відразу після його підписання;

7) звертатися до відповідної виборчої комісії із заявою про усунення порушень цього Закону в разі їх виявлення;

8) скласти акт про виявлення порушень цього Закону, що підписується ним та не менш як двома виборцями, які засвідчують факт цього порушення, із зазначенням їх прізвищ, імен, по батькові, адреси місця проживання, та подати його до відповідної виборчої комісії у строки, передбачені цим Законом;

9) мати інші права, передбачені цим Законом.

8. Офіційний спостерігач від місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі не має права:

1) втручатися в роботу виборчої комісії, чинити дії, що порушують хід виборчого процесу або заважають членам виборчої комісії здійснювати свої повноваження;

2) заповнювати замість виборця (у тому числі і на його прохання) виборчий бюлетень;

4) бути присутнім при заповненні виборцем виборчого бюлетеня у кабіні (кімнаті) для таємного голосування.

9. У разі порушення офіційним спостерігачем вимог частини сьомої цієї статті дільнична виборча комісія може позбавити його права бути присутнім у приміщенні виборчої дільниці під час голосування та на засіданнях територіальної дільничної виборчої комісії.

10. Керівний орган місцевої організації партії (місцевих організацій партій, що входять до виборчого блоку), кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат у депутати в одномандатному окрузі мають право відкликати свого офіційного спостерігача, звернувшись із письмовою заявою до відповідної територіальної виборчої комісії про припинення його повноважень, і подати документи для реєстрації іншої особи в порядку, встановленому цим Законом.

11. Офіційний спостерігач має право у будь-який час звернутися до територіальної виборчої комісії з заявою про складення своїх повноважень. На підставі заяви територіальною виборчою комісією приймається рішення, копія якого надається уповноваженій особі місцевої організації партії (блоку), кандидату на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидату у депутати в одномандатному окрузі.

Стаття 62. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій

Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій реєструються та проводять спостереження за виборчим процесом у порядку та в межах, передбачених Законом України «Про вибори народних депутатів України» (1665-15).

Розділ X ГОЛОСУВАННЯ І ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ ДЕПУТАТІВ, СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ, МІСЬКИХ ГОЛІВ ТА ЇХ РЕЄСТРАЦІЯ

Стаття 63. Виборчі бюлетені

1. Виборчі бюлетені є документами суворої звітності.

2. Форма виборчого бюлетеня для голосування в багатомандатних округах затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше як за 32 дні до дня проведення місцевих виборів.

3. Текст виборчих бюлетенів для голосування у відповідних округах затверджується відповідними територіальними виборчими комісіями не пізніше як за 25 днів до дня проведення місцевих виборів.

4. Виборчий бюлетень повинен містити назву та дату місцевих виборів, означення (багатомандатний округ), а також позначені місця для номера виборчої дільниці, печатки дільничної виборчої комісії, прізвища, ініціалів та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видаватиме виборчий бюлетень.

5. Виборчий бюлетень має контрольний талон, відокремлений лінією відриву. Контрольний талон повинен містити назву та дату виборів, означення (багатомандатний округ), а також позначені місця для номера виборчої дільниці та номера, за яким виборця внесено до списку виборців, підпису виборця, який отримує виборчий бюлетень, прізвища, ініціалів та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видав виборчий бюлетень.

6. Кількість виборчих бюлетенів для голосування визначається відповідно територіальними виборчими комісіями не пізніше як за 25 днів до дня проведення місцевих виборів виходячи з кількості громадян, внесених до списків виборців на виборчих дільницях у межах виборчого округу, з урахуванням резерву виборчих бюлетенів, що становить два відсотки від кількості виборців.

7. У виборчому бюлетені для голосування в багатомандатному окрузі повинні зазначатися назви місцевих організацій партій (блоків) із зазначенням назв місцевих організацій партій, що утворили виборчий блок, прізвища, імена, по батькові перших п'яти кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку). Праворуч проти назви кожної місцевої організації партії (блоку) розташовується порожній квадрат. Після переліку всіх місцевих організацій партій (блоків) у виборчому бюлетені зазначається: «Не підтримую кандидатів у депутати від жодної місцевої політичної партії, виборчого блоку місцевої організації політичної партії». Праворуч від цих слів розташовується порожній квадрат. Назву місцевих організацій партій

(блоків) у виборчому бюлетені розміщують у порядку, визначеному жеребкуванням, що проводиться територіальною виборчою комісією за участю представників місцевих організацій партій (блоків) не пізніше як за 35 днів до дня проведення місцевих виборів.

8. Виборчий бюлетень повинен містити роз'яснення щодо порядку його заповнення виборцем під час голосування.

9. Виборчі бюлетені друкуються державною мовою.

10. Виборчі бюлетені для голосування у відповідному окрузі друкуються на однаковому папері і за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, та повинні бути однаковими за розміром, кольором і змістом.

11. Виборчі бюлетені для голосування у різних видах місцевих виборів виготовляються на папері різного кольору.

12. Виборчий бюлетень друкується на одному аркуші з текстовою частиною лише з одного боку.

Стаття 64. Порядок виготовлення виборчих бюлетенів та їх передачі виборчим комісіям

1. Територіальні виборчі комісії забезпечують виготовлення державними та комунальними поліграфічними підприємствами виборчих бюлетенів для голосування відповідно в виборчих округах не пізніше як за 10 днів до дня проведення виборів на підставі угод, укладених між виборчими комісіями і підприємствами.

2. Підприємства, які виготовляють виборчі бюлетені, визначаються виборчими комісіями, зазначеними у частині першій цієї статті.

3. Технічні відходи, поліграфічний брак, а також друкарські форми знищуються в порядку та строки, визначені умовами договору на виготовлення виборчих бюлетенів.

4. Територіальна виборча комісія не раніше як за 3 дні до дня проведення місцевих виборів на своєму засіданні передає виборчі бюлетені відповідним дільничним виборчим комісіям. Від імені кожної дільничної виборчої комісії бюлетені отримують не менш як три члени цієї комісії, які повинні бути представниками різних місцевих організацій партій (блоків).

5. Про передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів територіальна виборча комісія складає протокол за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, в якому зазначаються (за наявності):

- 1) вид місцевих виборів;
- 2) означення та номер виборчого округу;
- 3) номер виборчої дільниці, кількість виборців на виборчій дільниці згідно із списком виборців на день складання протоколу;
- 4) кількість переданих на виборчу дільницю виборчих бюлетенів для голосування у виборах депутатів у багатомандатному окрузі;
- 5) прізвища та підписи членів дільничної виборчої комісії, що прийняли виборчі бюлетені.

6. Протокол про передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів складається у двох примірниках і підписується всіма присутніми на засіданні членами територіальної виборчої комісії. Перший примірник зберігається в територіальній виборчій комісії, другий – невідкладно вивішується в приміщенні територіальної виборчої комісії для загального ознайомлення. Витяг із протоколу передається кожній дільничній виборчій комісії, яка отримала виборчі бюлетені.

7. Передача виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії здійснюється в кількості, що дорівнює кількості громадян, включених до списку виборців на виборчій дільниці, з резервом, обсяг якого становить два відсотки від кількості виборців.

8. Кожен член територіальної виборчої комісії, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидати у депутати в одномандатному окрузі або їх довірені особи, уповноважені особи місцевої організації партії (блоку) мають право отримати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів дільничним виборчим комісіям, засвідчені підписами голови та секретаря комісії і скріплені печаткою цієї комісії, але не більше однієї копії кожного протоколу.

9. Члени дільничної виборчої комісії транспортують виборчі бюлетені в приміщення дільничної виборчої комісії у супроводі працівника органів внутрішніх справ.

10. Члени дільничної виборчої комісії у день отримання комісією виборчих бюлетенів від територіальної виборчої комісії на засіданні дільничної виборчої комісії проставляють у визначених місцях кожного виборчого бюлетеня номер виборчої дільниці та печатку дільничної виборчої комісії, а у визначених місцях кожного контрольного талона – номер виборчої дільниці.

11. Виборчі бюлетені підлягають зберіганню в приміщенні дільничної виборчої комісії в сейфі (металевій шафі), який (яка) опечатується стрічкою з проставленням на ній підписів усіх присутніх на засіданні членів комісії та печатки комісії.

12. Відповідальність за організацію збереження виборчих бюлетенів несуть члени виборчих комісій, які одержують, передають і зберігають виборчі бюлетені.

13. У разі скасування рішення про реєстрацію кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі після виготовлення виборчих бюлетенів відповідна територіальна виборча комісія приймає рішення про внесення змін до виборчого бюлетеня чи передрукування виборчих бюлетенів. Такі зміни за рішенням виборчої комісії можуть бути внесені до виборчих бюлетенів членами дільничних виборчих комісій з використанням відповідного штампа. Про зміни, внесені до виборчого бюлетеня, повідомляється кожному виборцю під час видачі виборчого бюлетеня.

Стаття 66. Організація і порядок голосування

1. Голосування проводиться в день місцевих виборів з восьмої до двадцятої години.

2. Про час і місце голосування дільнична виборча комісія сповіщає виборців не пізніше як за 10 днів до дня його проведення.

3. Організація проведення голосування, обладнання приміщення для голосування та підтримання в ньому належного порядку, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

4. Дільнична виборча комісія не раніше як за тридцять хвилин до початку голосування проводить засідання, під час якого відкривається-

ся сейф (металева шафа) з виборчими бюлетенями. Голова дільничної виборчої комісії на підставі витягу із протоколу кожної територіальної виборчої комісії про передачу виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії оголошує кількість виборчих бюлетенів для голосування у кожному виді місцевих виборів та окремо у кожному окрузі, в яких проводиться голосування на виборчій дільниці, отриманих дільничною виборчою комісією. Ці відомості заносяться до відповідних протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

5. У разі виявлення пошкодження стрічки, якою було опечатано сейф (металеву шафу), дільнична виборча комісія негайно повідомляє про це органи внутрішніх справ і територіальну виборчу комісію та перераховує виборчі бюлетені, про що складається акт, який підписується всіма присутніми при цьому членами дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою комісії.

6. Голова дільничної виборчої комісії перед початком голосування представляє для огляду членам дільничної виборчої комісії, присутнім уповноваженим особам місцевих організацій партій (блоків), кандидатам у депутати, кандидатам на посаду сільського, селищного, міського голови, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації всі наявні виборчі скриньки. Виборчі скриньки після огляду пломбуються або опечатуються печаткою дільничної виборчої комісії. У кожен виборчу скриньку, що використовується для голосування на виборчій дільниці, опускається контрольний лист, в якому зазначені номер виборчої дільниці, час його вкидання у виборчу скриньку, прізвища голови, заступника голови, секретаря та інших членів дільничної виборчої комісії, уповноважених осіб місцевих організацій партій (блоків), довірених осіб кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, офіційних спостерігачів, які присутні при цьому. Контрольний лист підписується цими особами. Їх підписи скріплюються печаткою комісії.

7. Виборчі бюлетені для голосування у кожному виді місцевих виборів та окремо у кожному окрузі, в яких проводиться голосування, видаються виборцю на відповідній виборчій дільниці членом дільничної виборчої комісії на підставі списку виборців за умови пред'явлення виборцем передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону доку-

мента, що посвідчує його особу. Виборець розписується за отримання виборчих бюлетенів у визначеному місці на контрольних талонах та у списку виборців. Член дільничної виборчої комісії, який видає виборчі бюлетені, вписує своє прізвище та ініціали і розписується у визначених місцях на виборчих бюлетенях та контрольних талонах. Робити на виборчих бюлетенях будь-які позначки забороняється.

8. Виборець може перебувати у приміщенні для голосування протягом часу, необхідного для голосування.

9. Виборчий бюлетень заповнюється виборцем особисто в кабінеті (кімнаті) для таємного голосування. Під час заповнення виборчого бюлетеня забороняється присутність інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншої особи, крім членів виборчої комісії, кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, уповноважених осіб місцевих організацій партій (блоків), довірених осіб кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, офіційних спостерігачів.

10. Виборець не має права передавати свої виборчі бюлетені іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім члена виборчої комісії, який видає бюлетень), заохочення або змушування виборців до передачі бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз або іншим способом забороняються.

11. У виборчому бюлетені для голосування в багатомандатному окрузі виборець робить позначку «плюс» (+) або іншу, що засвідчує волевиявлення виборця, у квадраті проти назви місцевої організації партії (блоку), за кандидатів у депутати від якої (якого) він голосує. У разі невідтримання кандидатів у депутати від жодної місцевої організації партії (блоку) в багатомандатному окрузі виборець робить позначку «плюс» (+) або іншу, що засвідчує волевиявлення виборця, у квадраті проти слів: «Не підтримую кандидатів у депутати від жодної місцевої політичної партії, виборчого блоку місцевих організацій політичних партій». У виборчих бюлетенях для голосування в одномандатному окрузі виборець робить позначку «плюс» (+) або іншу, що засвідчує волевиявлення виборця, у квадраті проти прізвища кандидата, за якого він голосує. У разі, якщо виборець не підтримує жод-

ного кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови чи кандидата у депутати сільської, селищної ради, він робить відповідну позначку у квадраті проти слів: «Не підтримую жодного кандидата».

12. Виборець може голосувати лише за одного кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, один список кандидатів у депутати від місцевої організації партії (блоку) у виборчому окрузі.

13. У разі, якщо виборець, заповнюючи виборчий бюлетень, припустився помилки, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Член дільничної виборчої комісії видає інший виборчий бюлетень у порядку, встановленому частиною сьомою цієї статті, тільки в обмін на зіпсований, про що робить відповідну позначку в списку виборців проти прізвища виборця і розписується. Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається як невикористаний, про що складається акт. Зіпсований і погашений виборчий бюлетень при підрахунку голосів враховується як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями.

14. Виборець опускає заповнені виборчі бюлетені у виборчу скриньку. При пред'явленні відповідного посвідчення або за наявності вад здоров'я, які не потребують документального підтвердження, виборець має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі, крім членів виборчої комісії, кандидатів, уповноважених осіб місцевих організацій партій (блоків), довірених осіб кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, офіційних спостерігачів.

15. У разі пошкодження виборчої скриньки під час голосування виборча скринька опечатується головою дільничної виборчої комісії у присутності не менш як трьох членів виборчої комісії у спосіб, що унеможливує вкидання виборчих бюлетенів. Ця виборча скринька не використовується до закінчення голосування.

16. О двадцятій годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування. Доступ до приміщення інших виборців припиняється, після чого мають право проголосувати лише виборці, які

знаходяться в приміщенні для голосування. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються тільки члени комісії та особи, яким цим Законом надано право бути присутніми на засіданні дільничної виборчої комісії.

17. Під час проведення голосування не допускається закриття приміщень для голосування, припинення голосування, розкриття виборчих скриньок, підрахунок голосів до закінчення встановленого цим Законом часу голосування.

Стаття 67. Порядок організації голосування за межами приміщення для голосування

1. Виборець, який за станом здоров'я, що підтверджується медичною довідкою, не може прибути до приміщення для голосування, має право звернутися з письмовою заявою до дільничної виборчої комісії з проханням забезпечити йому голосування за межами приміщення для голосування. Така заява може бути подана не пізніше як за дванадцять годин до початку голосування.

2. Заява виборця про бажання голосувати за межами приміщення для голосування реєструється дільничною виборчою комісією із зазначенням дня і часу її надходження, прізвища, імені, по батькові та адреси місця проживання виборця.

3. На підставі заяв, зазначених у частині першій цієї статті, дільнична виборча комісія напередодні дня місцевих виборів після закінчення терміну подання таких заяв робить витяг із списку виборців за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. При цьому у списку виборців у графі «підпис виборця» робиться запис «голосує за межами приміщення для голосування».

4. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організовують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені виборчою комісією. Ці члени комісії повинні бути представниками різних місцевих організацій партій (блоків).

5. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організовується з таким розрахунком, щоб виборці змогли проголосувати не пізніше як за годину до закінчення голосування.

6. Голова дільничної виборчої комісії зобов'язаний оголосити про те, що члени дільничної виборчої комісії відбувають для організації голосування виборців за межі приміщення для голосування. Членам дільничної виборчої комісії видаються у необхідній кількості відповідні виборчі бюлетені, витяг із списку виборців та опломбована або опечатана виборча скринька для голосування, в яку опускається контрольний лист. У цьому листі зазначаються час виходу (година та хвилини) членів дільничної виборчої комісії для проведення голосування за межами приміщення для голосування, кількість отриманих виборчих бюлетенів, прізвища та ініціали членів дільничної виборчої комісії, яким видані виборчі бюлетені. Контрольний лист підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії, уповноваженими особами місцевих організацій партій (блоків), довіреними особами кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, офіційними спостерігачами. Їх підписи скріплюються печаткою дільничної виборчої комісії.

7. При проведенні голосування за межами приміщення для голосування мають право бути присутніми офіційні спостерігачі.

8. При організації голосування виборця за межами приміщення для голосування виборець розписується у контрольних талонах відповідних виборчих бюлетенів та у витязі із списку виборців. Один із членів дільничної виборчої комісії вписує своє прізвище та ініціали і розписується у визначених місцях на виборчих бюлетенях та контрольних талонах, після чого відповідні виборчі бюлетені видаються виборцю. Виборець заповнює виборчі бюлетені в порядку, передбаченому частинами одинадцятою–чотирнадцятою статті 66 цього Закону.

9. Після проведення голосування за межами приміщення для голосування член дільничної виборчої комісії, який видав виборчі бюлетені, у списку виборців проти прізвища виборця робить позначку «голосував за межами приміщення для голосування», зазначає своє прізвище та ініціали і розписується.

10. Витяг із списку виборців, за яким організовувалося голосування виборців за межами приміщення для голосування, додається до списку виборців і є його невід'ємною складовою частиною. До списку виборців додаються письмові заяви виборців, на підставі яких проходило це голосування.

11. Виборцям, які голосуватимуть за межами приміщення для голосування, забезпечуються умови для таємності їх волевиявлення.

Стаття 69. Протоколи дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців

1. Дільнична виборча комісія відповідно до статусу органу, до якого проводяться вибори, на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати у кожному багатомандатному окрузі, протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

2. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, прописом та цифрами заносяться:

- 1) кількість виборчих бюлетенів для голосування в окрузі, одержаних дільничною виборчою комісією;
- 2) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці;
- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 7) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата;
- 8) кількість виборців, які не підтримали жодного з кандидатів.

3. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидата у депутати в одномандатному окрузі, прописом та цифрами заносяться:

- 1) кількість виборчих бюлетенів для голосування в одномандатному окрузі, одержаних дільничною виборчою комісією;
- 2) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці;

- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 7) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата;
- 8) кількість виборців, які не підтримали жодного з кандидатів.

4. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, прописом та цифрами заносяться:

- 1) кількість виборчих бюлетенів для голосування в багатомандатному окрузі, одержаних дільничною виборчою комісією;
- 2) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці;
- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 7) кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі від кожної місцевої організації партії (блоку);
- 8) кількість виборців, які не підтримали кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі від жодної місцевої організації партії (блоку).

5. У протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у відповідному окрузі, зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Протокол підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. У разі відсутності підпису члена дільничної виборчої комісії у протоколі напроти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Протокол скріплюється печаткою дільничної виборчої комісії. Перший примірник цього протоколу мають право підписати уповноважені особи місцевих організацій партій (блоків) чи офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій (блоків), довірені особи кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, які були присутні при підрахунку голосів виборців.

6. Забороняється заповнення протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці олівцем, а також внесення до нього без відповідного рішення комісії будь-яких виправлень.

7. Якщо після підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці дільнична виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на своєму засіданні розглядає питання про внесення змін до нього шляхом складення нового протоколу, на якому робиться позначка «Уточнений».

8. Перший і другий примірники протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатних округах, перший примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців, поданих за кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, та перший примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, а за наявності і протокол з позначкою «Уточнений» запаковуються в окремий пакет. На пакеті робиться напис «Протоколи», зазначаються вид виборів, позначення та/або номер округу, номер виборчої дільниці, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії. Третій примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатних округах, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, зберігається у секретаря дільничної виборчої комісії, четвертий та п'ятий примірники протоколу невідкладно вивішуються для загального ознайомлення в приміщенні дільничної виборчої комісії. Копії протоколів по одному примірнику видаються членам дільничної виборчої комісії.

9. На прохання кандидатів або їх довірених осіб, уповноважених осіб місцевих організацій партій (блоків), офіційних спостерігачів, присутніх на засіданні комісії, копії протоколу видаються їм відразу після його підписання.

10. Пакети з протоколами дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, виборчими бюлетенями,

контрольними талонами і предметами, списками виборців, а також, за наявності, висловленими у письмовій формі окремими думками членів виборчої комісії, актами, заявами, скаргами та рішеннями, прийнятими комісією, невідкладно доставляються до відповідної територіальної виборчої комісії.

Стаття 70. Визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним

1. Дільнична виборча комісія може визнати голосування по окремих місцевих виборах або в цілому на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним за наявності таких обставин:

1) незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених частиною дев'ятою статті 66 цього Закону; голосування особами, які не мають права голосу на місцевих виборах; голосування особами, які не включені до списку виборців по виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування особою більш ніж один раз) у кількості, що перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

2) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більше ніж на два відсотки кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;

3) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує п'ять відсотків загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні.

2. У разі виявлення обставин, зазначених у частині першій цієї статті, у кожному випадку дільнична виборча комісія складає відповідний акт, який підписується всіма присутніми членами дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою виборчої комісії. Такий акт (акти) є підставою для розгляду дільничною виборчою комісією питання про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним.

3. У разі прийняття рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці за кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови повинен містити лише відомості, зазначені у пунктах 1–6 частини другої статті 69 цього Закону.

4. У разі прийняття рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, повинен містити лише відомості, зазначені у пунктах 1–6 частини четвертої статті 69 цього Закону.

5. Виборчі бюлетені запаковуються в пакети. На пакетах робиться напис «Виборчі бюлетені», зазначаються назва багатомандатного округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

6. Рішення дільничної виборчої комісії про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним та акт (акти), на підставі якого (яких) прийнято це рішення, додаються до першого примірника протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у відповідних виборчих округах.

Стаття 72. Встановлення підсумків голосування

1. Протоколи та інші документи дільничних виборчих комісій приймаються і розглядаються на засіданні відповідної територіальної виборчої комісії.

2. Засідання територіальної виборчої комісії починається з моменту надходження перших протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі, про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, та інших документів дільничної виборчої комісії і продовжується безперервно до встановлення підсумків голосування та результатів місцевих виборів.

3. У разі відповідності протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати у відповідних виборчих округах, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, вимогам цього Закону занесені до них відомості оголошуються.

4. У разі виявлення у протоколі дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати у відповідному окрузі, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, виправлень, помилок, неточностей територіальна виборча комісія своїм рішенням може зобов'язати дільничну виборчу комісію внести зміни до цього протоколу. Під час розгляду цього питання дільничною виборчою комісією відповідні примірники протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та додані до нього документи зберігаються в територіальній виборчій комісії.

5. Дільнична виборча комісія зобов'язана у строк, визначений територіальною виборчою комісією, розглянути питання про внесення змін до протоколу. Після цього протокол з позначкою «Уточнений» негайно транспортується і передається відповідній територіальній виборчій комісії в порядку, встановленому статтею 71 цього Закону.

6. За наявності відповідно оформлених актів, складених уповноваженими особами місцевої організації партії (блоку), довіреними особами кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидатів у депутати та офіційними спостерігачами, про порушення вимог цього Закону під час проведення голосування та (або) підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, що ставлять під сумнів результати підрахунку голосів виборців на цій дільниці, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про проведення повторного підрахунку голосів виборців.

7. У разі наявності акта або письмової заяви осіб про порушення вимог цього Закону під час транспортування протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інших документів до територіальної виборчої комісії територіальна виборча комісія може, а в разі наявних ознак розпакування запакованих документів

зобов'язана прийняти рішення про повторний підрахунок голосів виборців на цій дільниці.

8. Протоколи та інші документи дільничної виборчої комісії до проведення повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці територіальною виборчою комісією зберігаються у приміщенні засідання територіальної виборчої комісії.

9. Повторний підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати у відповідному виборчому окрузі, за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, здійснюється територіальною виборчою комісією, яка прийняла рішення про повторний підрахунок голосів, з обов'язковою участю членів дільничної виборчої комісії, які передають виборчу документацію, після розгляду і прийняття протоколів та інших документів від усіх дільничних виборчих комісій. У повторному підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці територіальною виборчою комісією мають право брати участь усі члени цієї дільничної виборчої комісії і можуть бути присутніми уповноважені особи місцевих організацій партій (блоків), довірені особи кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, офіційні спостерігачі.

10. Територіальна виборча комісія у разі повторного підрахунку нею голосів виборців на відповідній виборчій дільниці складає протокол про повторний підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови у відповідному окрузі, за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

11. Протокол про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови у відповідному окрузі, складається територіальною виборчою комісією у кількості чотирьох примірників. Примірники протоколів нумеруються і мають однакову юридичну силу. Цей протокол підписується присутніми членами територіальної виборчої комісії та членами дільничної виборчої комісії, які брали участь у повторному підрахунку голосів виборців, та скріплюється печаткою територіальної виборчої комісії. Відомості протоколу оголошуються.

12. У разі виявлення територіальною виборчою комісією на відповідній виборчій дільниці обставин, зазначених у частині сьомій цієї статті, чи інших обставин, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців на виборчій дільниці, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. У цьому випадку протокол про повторний підрахунок голосів виборців на цій виборчій дільниці, поданих за кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови у відповідному виборчому окрузі, складається виборчою комісією у порядку, зазначеному у частині одинадцятій цієї статті.

13. Перший примірник протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці разом з протоколом дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на цій дільниці, рішенням територіальної виборчої комісії про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним додаються до протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування у відповідному окрузі.

Другий примірник цього протоколу зберігається у секретаря територіальної виборчої комісії, третій – передається дільничній виборчій комісії, четвертий – відразу вивішується для загального ознайомлення у приміщенні територіальної виборчої комісії. Копії кожного з протоколів видаються членам територіальної виборчої комісії. Відомості протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці оголошуються.

14. Територіальна виборча комісія після прийняття і розгляду протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на відповідних виборчих дільницях, поданих за кандидатів у депутати у відповідному багатомандатному та одномандатному окрузі, та про підрахунок голосів виборців, поданих за кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, у тому числі з позначками «Уточнений», на підставі цих протоколів, а в разі повторного підрахунку голосів виборців – протоколів територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці встановлює окремо по

відповідному багатомандатному та одномандатному окрузі такі відомості:

- 1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;
- 2) кількість виборців, включених до списків виборців на виборчих дільницях;
- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними.

15. До протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування в одномандатному окрузі, крім відомостей, зазначених у частині чотирнадцятій цієї статті, цифрами і прописом заносяться:

- 1) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата у депутати в одномандатному окрузі, за кожного кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 2) кількість голосів виборців, поданих проти всіх кандидатів у депутати в одномандатному окрузі, проти всіх кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 3) прізвище, ім'я, по батькові кандидатів у депутати сільської, селищної, районної у місті ради, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, які набрали найбільшу кількість голосів виборців в одномандатному окрузі.

16. До протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування в багатомандатному окрузі, крім відомостей, зазначених у частині чотирнадцятій цієї статті, цифрами і прописом заносяться:

- 1) кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку від кожної місцевої організації партії (блоку);
- 2) кількість виборців, які не підтримали кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі від жодної місцевої організації партії (блоку).

17. Протоколи про підсумки голосування у відповідних округах складаються територіальною виборчою комісією у кількості трьох примірників. Примірники протоколів нумеруються і мають однакову юридичну силу.

18. Забороняється заповнення протоколів територіальної виборчої комісії про підсумки голосування у відповідних виборчих округах олівцем, а також внесення до них без відповідного рішення комісії будь-яких виправлень.

19. Протокол територіальної виборчої комісії про підсумки голосування у відповідному окрузі підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами територіальної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії, та засвідчується печаткою територіальної виборчої комісії. У протоколі зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами територіальної виборчої комісії. У разі відсутності підпису члена територіальної виборчої комісії у протоколі проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Якщо після підписання протоколу про підсумки голосування у відповідному окрузі територіальна виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на своєму засіданні розглядає питання про внесення змін до протоколу шляхом складення нового протоколу, на якому робиться позначка «Уточнений».

20. Уповноваженим особам місцевих організацій партій (блоків), кандидатам у депутати, кандидатам на посаду сільського, селищного, міського голови або їх довіреним особам, офіційним спостерігачам на їх прохання невідкладно видається копія протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування у виборчому окрузі та, за наявності, протоколу про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці з розрахунку по одній копії кожного протоколу для кожної місцевої організації партії (блоку) та кандидата у депутати, зареєстрованого в багатомандатному окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови.

21. Встановлення підсумків голосування в округах, що утворюються в межах багатомандатного виборчого округу по виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних та районних рад відповідно до статті 17 цього Закону, проводиться територіальною виборчою комісією в порядку та черговості, визначених пунктами 2, 3 частини третьої статті 68 цього Закону.

Стаття 73. Встановлення результатів виборів сільського, селищного, міського голови, депутатів в одномандатних округах

1. Територіальна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів відповідних дільничних виборчих комісій складає протокол про підсумки голосування в одномандатному окрузі, до якого заносяться прописом та цифрами такі відомості:

- 1) кількість виготовлених виборчих бюлетенів;
- 2) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;
- 3) кількість виборців, включених до списків виборців;
- 4) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 5) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 6) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 7) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 8) кількість голосів виборців, поданих за кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 9) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови.

На підставі складеного протоколу про підсумки голосування територіальна комісія приймає одне із рішень про результати виборів сільського, селищного, міського голови: про визнання депутата, сільського, селищного, міського голови обраним, про повторне голосування, про визнання місцевих виборів в окрузі такими, що не відбулися.

2. Обраним депутатом, сільським, селищним, міським головою вважається кандидат, який одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів, які балотувалися в цьому окрузі, та за умови, що кількість голосів, поданих за нього, перевищує кількість голосів виборців, які не підтримали жодного з кандидатів у окрузі.

3. Якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів у виборах в окрузі набрали два або більше кандидатів, проводиться повторне голосування по цих кандидатурах.

4. Вибори в окрузі визнаються такими, що не відбулися, у зв'язку з вибуттям усіх зареєстрованих у виборчому окрузі кандидатів.

5. Повідомлення про результати голосування і підсумки виборів, обраного сільського, селищного, міського голову, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, професії, посади (заняття), місця роботи сільського, селищного, міського голови, партійності, назви місцевої організації партії (блоку), від якої він обраний, не пізніш як на десятий день після проведення виборів публікуються у пресі або доводяться до відома населення відповідної території в інший спосіб. Про результати голосування і підсумки виборів територіальна виборча комісія приймає відповідне рішення. Територіальна виборча комісія інформує відповідну раду про результати виборів депутатів та сільського, селищного, міського голови на її пленарному засіданні.

Стаття 74. Встановлення результатів виборів депутатів у багатомандатному виборчому окрузі

1. Територіальна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів відповідних дільничних виборчих комісій про підсумки голосування в багатомандатному окрузі не пізніш як на п'ятий день з дня місцевих виборів встановлює результати виборів депутатів у багатомандатному окрузі, про що складає протокол про підсумки голосування та результати виборів депутатів. До протоколу про результати виборів депутатів заносяться прописом та цифрами такі відомості:

- 1) кількість виготовлених виборчих бюлетенів;
- 2) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;
- 3) кількість виборців, включених до списків виборців на виборчих дільницях;
- 4) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 5) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 6) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 7) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 8) кількість голосів виборців, поданих за кожного з кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку кожної організації партії (блоку);
- 9) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата у депутати у багатомандатному окрузі, включених до виборчого списку кожної організації партії (блоку).

2. Право на участь у розподілі депутатських мандатів у багатомандатному окрузі набувають кандидати у депутати, включені до виборчих списків місцевих організацій партій (блоків), що отримали три і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

3. Кандидати у депутати, включені до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), яка отримала менше трьох відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, права на участь у розподілі депутатських мандатів у багатомандатному окрузі не мають.

4. Депутатські мандати у багатомандатному окрузі розподіляються між виборчими списками місцевих організацій партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів виборців кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків, як зазначено у частині другій цієї статті, у послідовності, визначеній частинами п'ятою–сьомою цієї статті.

5. Кількість голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата у багатомандатному окрузі (далі – виборча квота), обчислюється шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків місцевих організацій партій (блоків), що отримали три і більше відсотків голосів виборців, на число депутатських мандатів.

6. Кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків кожної місцевої організації партії (блоку), що набули право на участь у розподілі депутатських мандатів, ділиться на виборчу квоту. Ціла частина отриманого числа становить кількість депутатських мандатів, що отримали кандидати у депутати цієї організації партії (блоку). Дробові залишки враховуються при розподілі решти депутатських мандатів, що залишаються після цього нерозподіленими.

7. Місцеві організації партій (блоки), кандидати у депутати, які мають більші порівняно з іншими дробові залишки після ділення, отримують по одному додатковому депутатському мандату, починаючи з виборчого списку місцевої організації партії (блоку), що має найбільший дробовий залишок. При цьому першочергово депутатський мандат отримує виборчий список місцевої організації партії (блоку), що отримав три і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь

у голосуванні, але відповідно до частини шостої цієї статті не отримав жодного депутатського мандата. Якщо дробові залишки у двох чи більше виборчих списках місцевих організацій партій (блоків) однакові, першим додатковий депутатський мандат отримує той виборчий список місцевої організації партії (блоку), за кандидатів у депутати від якої (якого) віддано більшу кількість голосів виборців.

8. Результатом виборів депутатів є визначення в порядку черговості у виборчих списках місцевих організацій партій (блоків) осіб, обраних депутатами від місцевих організацій партій (блоків) відповідно до кількості депутатських мандатів, отриманих виборчими списками місцевих організацій партій (блоків).

9. Після встановлення кількості депутатських мандатів, отриманих виборчими списками місцевих організацій партій (блоків), та визначення відповідно до вимог частини восьмої цієї статті осіб, обраних депутатами, територіальна виборча комісія у протоколі про результати виборів депутатів у багатомандатному окрузі зазначає:

1) кількість депутатських мандатів, отриманих виборчими списками місцевих організацій партій (блоків);

2) прізвища, імена, по батькові, рік народження, професію, посаду (заняття), місце роботи, адресу місця проживання, партійність обраних депутатів.

10. Протокол територіальної виборчої комісії про результати виборів депутатів у багатомандатному окрузі складається у двох примірниках, підписується головою, заступником голови, секретарем комісії та іншими членами комісії, присутніми на засіданні, і скріплюється печаткою територіальної виборчої комісії. До протоколу додаються, за наявності, висловлені у письмовій формі окремі думки членів територіальної виборчої комісії, заяви і скарги щодо порушень порядку встановлення результатів виборів територіальною виборчою комісією та рішення, які комісія прийняла в результаті їх розгляду. Перший примірник протоколу зберігається у територіальній виборчій комісії, другий – невідкладно вивішується для загального ознайомлення в приміщенні територіальної виборчої комісії. На прохання офіційних спостерігачів, довірених осіб кандидатів у депутати, уповноважених осіб місцевих організацій партій (блоків) їм видаються копії протоколу.

11. Повідомлення про результати голосування, список обраних депутатів у багатомандатному окрузі (в алфавітному порядку) із зазначенням прізвища, імені, по батькові, професії, посади (заняття), місця роботи і проживання кожного депутата, партійності, назви місцевої організації партії (блоку), від якої він обраний, не пізніше як на десятий день після проведення виборів публікуються в пресі або доводяться до відома населення відповідної території в інший спосіб. Про результати голосування і підсумки виборів територіальна виборча комісія приймає відповідне рішення. Територіальна виборча комісія інформує відповідну раду про результати виборів депутатів на її пленарному засіданні.

Стаття 75. Визнання виборів недійсними та проведення повторного голосування

1. Територіальна виборча комісія може визнати вибори недійсними по окремих видах місцевих виборів або в цілому по виборчому округу чи по окремих виборчих дільницях у разі:

1) якщо в ході їх проведення або під час підрахунку голосів допущено порушення цього Закону, яке вплинуло на результати місцевих виборів;

2) якщо кількість виборчих дільниць, на яких голосування в одномандатному окрузі було визнано недійсним, становить не менше 25 відсотків від загальної кількості виборчих дільниць, утворених на території цього округу.

2. Не можуть бути підставою для визнання недійсними виборів депутата, сільського, селищного, міського голови порушення вимог цього Закону, які мали на меті спонукати чи спонукали виборців голосувати за кандидатів, якщо вони не були обрані у відповідному окрузі.

3. Заява до територіальної виборчої комісії про визнання виборів недійсними може бути подана особою, яка балотувалася кандидатом у депутати, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, їх довіреними особами, місцевими організаціями партій (блоків), кандидати у депутати від яких були зареєстровані відповідно до цього Закону, або їх уповноваженими особами, а також органами прокуратури протягом десяти днів з дня опублікування територіальною виборчою комісією результатів виборів.

4. Рішення територіальної виборчої комісії про визнання виборів недійсними, про відмову у визнанні виборів недійсними або неприйняття рішення з цього питання може бути оскаржене до суду в установленому законом порядку.

5. У разі, коли відповідна виборча комісія визнала вибори по окремій або кількох виборчих дільницях недійсними, що вплинуло на результати місцевих виборів по відповідному округу, територіальна виборча комісія за пропозицією відповідної дільничної виборчої комісії призначає повторне голосування на тих виборчих дільницях, де вибори було визнано недійсними.

6. Якщо у виборчому окрузі найбільшу і водночас однакову кількість голосів набрали два або більше кандидатів у депутати, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, територіальна виборча комісія приймає рішення про проведення в окрузі повторного голосування по цих кандидатурах.

7. Про прийняте рішення щодо проведення повторного голосування територіальна виборча комісія не пізніше ніж на другий день після встановлення результатів першого туру виборів повідомляє відповідну місцеву раду та інформує виборців.

8. Повторне голосування проводиться не пізніше як у двотижневий строк після дня виборів у порядку, встановленому цим Законом.

Стаття 76. Офіційне оприлюднення результатів виборів

1. Територіальна виборча комісія не пізніше як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів у багатомандатному окрузі та в одномандатних округах офіційно оприлюднює результати місцевих виборів депутатів у місцевих друкованих засобах масової інформації. Список обраних депутатів публікується із зазначенням в алфавітному порядку прізвища, імені, по батькові, року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, адреси місця проживання, партійності та назви місцевої організації партії (блоку), від яких обрано депутата, та обраних голів.

2. Офіційне оприлюднення територіальною виборчою комісією результатів місцевих виборів депутатів та сільських, селищних, міських

голів є підставою для звільнення з роботи (посади), несумісної з депутатським мандатом, посадою сільського, селищного, міського голови, та прийняття рішення про припинення дії іншого представницького мандата особи, обраною депутатом, сільським, селищним, міським головою.

Стаття 77. Реєстрація обраних депутатів та сільських, селищних, міських голів

1. Особа, обрана депутатом, сільським, селищним, міським головою, для її реєстрації зобов'язана подати до територіальної виборчої комісії не пізніше як на двадцятий день з дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів документ про її звільнення з роботи (посади), несумісної з депутатським мандатом, посадою сільського, селищного, міського голови, та (або) копію зареєстрованої заяви про припинення дії іншого представницького мандата, поданої до відповідної місцевої ради.

2. У разі звернення особи, обраною депутатом, сільським, селищним, міським головою, до територіальної виборчої комісії про наявність поважних причин, які перешкоджають виконати вимоги частини першої цієї статті, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про визнання цих причин поважними і встановити інший строк виконання зазначених вимог або про відмову у визнанні цих причин поважними.

3. При отриманні документів, зазначених у частині першій цієї статті, територіальна виборча комісія приймає рішення про реєстрацію сільського, селищного, міського голови, депутата відповідної місцевої ради.

4. У разі невиконання без поважних причин особою, обраною депутатом у багатомандатному окрузі, у строки, зазначені у частинах першій і другій цієї статті, вимог частини першої цієї статті територіальна виборча комісія приймає рішення про визнання її такою, яка відмовилася від депутатського мандата, та визнає обраним депутатом наступного за черговістю кандидата у депутати у виборчому списку відповідної місцевої організації партії (блоку).

5. У разі невиконання без поважних причин та у строки, зазначені у частинах першій і другій цієї статті, особою, обраною депутатом,

сільським, селищним, міським головою, вимог частини першої цієї статті територіальна виборча комісія приймає рішення про визнання особи такою, яка відмовилася відповідно від депутатського мандата, посади сільського, селищного, міського голови, та призначає в цьому окрузі повторні вибори.

Розділ XI ЗАМІЩЕННЯ ДЕПУТАТІВ, ПОЗАЧЕРГОВІ, ПОВТОРНІ, ПРОМІЖНІ ТА ПЕРШІ МІСЦЕВІ ВИБОРИ

Стаття 78. Заміщення депутатів та проміжні вибори депутатів

1. У разі коли депутат, який обирався в багатомандатному окрузі, достроково припинив повноваження або його повноваження достроково припинені на підставах і в порядку, передбачених Конституцією України (254к/96-ВР) і законами України, за рішенням територіальної виборчої комісії обраним депутатом визнається наступний за черговістю кандидат у депутати у виборчому списку місцевої організації партії (блоку). Якщо черговість для отримання депутатського мандата вичерпана, депутатський мандат залишається вакантним до проведення чергових або позачергових виборів.

2. Реєстрація особи, обраної депутатом відповідно до частини першої цієї статті, та видання їй тимчасового посвідчення депутата здійснюються територіальною виборчою комісією з дотриманням порядку, передбаченого статтею 77 цього Закону.

3. Виборчі дільниці утворюються не пізніше як за 50 днів до дня проведення проміжних місцевих виборів, дільничні виборчі комісії – не пізніше як за 45 днів до дня проведення проміжних місцевих виборів в одномандатних округах, висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови розпочинається за 40 днів до дня проведення виборів, реєстрація кандидатів закінчується не пізніше як за 30 днів до дня проведення виборів.

4. Списки виборців, складені відповідно до вимог статті 31 цього Закону, передаються дільничним виборчим комісіям не пізніше як за 30 днів до дня проведення проміжних місцевих виборів, для ознайомлення виборців – подаються не пізніше як за 10 днів до дня проведення виборів.

5. У разі дострокового припинення повноважень депутата менш як за шість місяців до закінчення строку повноважень діючого складу відповідної місцевої ради вибори депутата замість того, повноваження якого були достроково припинені, за рішенням відповідної ради можуть не проводитися.

Стаття 79. Проведення повторних місцевих виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів

1. Рішення про проведення повторних місцевих виборів приймає територіальна виборча комісія не пізніше як через 30 днів після дня проведення виборів або після дня повторного голосування.

2. Повторні місцеві вибори проводяться тими ж виборчими комісіями, по тих же виборчих округах, виборчих дільницях, за тими ж списками виборців у порядку та в строки, визначені цим Законом.

3. На повторних місцевих виборах не можуть балотуватися громадяни, щодо яких було скасовано рішення про їх реєстрацію як кандидатів, а також особи, які вчинили дії, внаслідок яких місцеві вибори або повторне голосування були визнані недійсними, та в інших випадках, передбачених законом.

Стаття 80. Проведення позачергових виборів депутатів та сільського, селищного, міського голови

1. Позачергові місцеві вибори депутатів місцевих рад та сільського, селищного, міського голови призначаються Верховною Радою України в разі дострокового припинення їх повноважень відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (280/97-ВР).

2. Позачергові місцеві вибори відповідно депутатів місцевих рад та сільського, селищного, міського голови проводяться в порядку і строки, передбачені цим Законом для чергових виборів.

Стаття 81. Перші місцеві вибори

1. Перші місцеві вибори призначаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міською радою.

2. Перші місцеві вибори проводяться в порядку і строки, встановлені цим Законом, з такими особливостями:

1) територіальна виборча комісія утворюється відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міською радою в порядку, встановленому статтею 21 цього Закону;

2) територіальна виборча комісія відповідно до цього Закону утворює виборчі округи, а також виборчі дільниці, дільничні виборчі комісії у порядку та строки, передбачені цим Законом;

3) депутати місцевої ради, сільський, селищний, міський голова у разі утворення нової або поділу адміністративно-територіальної одиниці обираються на строк до обрання на чергових виборах депутатів та сільського, селищного, міського голови і сформування за результатами таких виборів відповідної ради у правомочному складі;

4) рішення про утворення нової місцевої ради та загальний склад депутатів новоутвореної місцевої ради приймає відповідно Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна, Київська або Севастопольська міська рада у чисельності, визначеній частиною четвертою статті 16 цього Закону.

3. Рішення про проведення перших місцевих виборів у районах приймає Верховна Рада України. Районні територіальні виборчі комісії у таких випадках утворюються Центральною виборчою комісією у порядку, передбаченому Законом.

Розділ XII

ФІНАНСОВЕ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ

Стаття 82. Фінансування місцевих виборів депутатів

1. Витрати на підготовку і проведення чергових, позачергових та перших місцевих виборів здійснюються виключно за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України, та коштів виборчих фондів місцевих організацій партій (блоків), кандидатів на посаду сільського, селищ-

ного, міського голови. В усіх інших випадках, передбачених цим Законом, вибори проводяться за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

2. Місцева організація партії (блок), кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатних округах, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидати у депутати в одномандатних округах для фінансування своєї передвиборної агітації можуть утворити виборчий фонд, що формується в порядку, встановленому цим Законом.

Стаття 83. Фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція із Державного бюджету України

1. Фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України, здійснюється територіальною виборчою комісією, яка є розпорядником цих коштів, відповідно до затвердженого нею кошторису доходів і видатків.

2. Обсяг коштів для підготовки і проведення чергових місцевих виборів передбачається окремим рядком у законі про Державний бюджет України.

3. Центральна виборча комісія затверджує середні норми видатків територіальної та дільничної виборчих комісій на підготовку і проведення місцевих виборів.

4. Територіальна виборча комісія в десятиденний строк з дня її сформування відповідно до середніх норм видатків територіальної виборчої комісії складає єдиний кошторис доходів і видатків на підготовку і проведення виборів з урахуванням видатків дільничних виборчих комісій.

5. Територіальна виборча комісія розподіляє кошти між дільничними виборчими комісіями на підготовку і проведення місцевих виборів відповідно до середніх норм видатків, затверджених Центральною виборчою комісією.

6. Фінансування виборчих комісій здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Кошти на підготовку і проведення місцевих виборів, передбачені Державним бюджетом України, перераховуються територіальній виборчій комісії у триденний строк з дня оголошення про початок виборчого процесу.

7. Територіальна виборча комісія зобов'язана не пізніше як у тижневий строк з дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів повернути не використані нею на підготовку і проведення виборів кошти Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

8. Територіальна виборча комісія в десятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів складає та подає до відповідної місцевої ради фінансовий звіт про надходження та використання коштів за рахунок відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України на підготовку і проведення місцевих виборів.

9. Контроль за правильним та цільовим використанням коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення місцевих виборів, здійснюється місцевими радами, відповідними органами Міністерства фінансів України та Рахунковою палатою.

10. Відшкодування кредиторської заборгованості територіальних виборчих комісій після закінчення строку їх повноважень за умов незавершеного фінансування місцевих виборів у межах коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України на підготовку і проведення місцевих виборів, здійснюється Кабінетом Міністрів України до закінчення фінансового року.

Стаття 84. Виборчий фонд місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі

1. Місцева організація партії (блоку), кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидат у депутати в одномандатному окрузі можуть відкрити рахунок виборчого фонду не пізніше

ше ніж за 30 днів до дня проведення місцевих виборів. Підставою для відкриття рахунку виборчого фонду є копія рішення територіальної виборчої комісії про реєстрацію кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії (блоку), кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови.

2. Порядок відкриття і закриття рахунку виборчого фонду місцевої організації партії (блоку), кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови (далі – виборчого фонду) встановлюється Національним банком України за погодженням із Центральною виборчою комісією не пізніше як за 100 днів до дня проведення місцевих виборів.

3. Рахунок виборчого фонду відкривається в установі банку України, яка визначається територіальною виборчою комісією, за місцезнаходженням відповідної виборчої комісії. Місцева організація партії (блок), кандидати у депутати, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови мають право відкрити лише один рахунок і тільки в національній валюті.

4. Витрачання коштів з рахунку виборчого фонду здійснюється у безготівковій формі.

5. Послуги установи банку, пов'язані з відкриттям і закриттям рахунку виборчого фонду, надаються безоплатно. Установа банку за користування коштами, що знаходяться на рахунку виборчого фонду, відсотки не нараховує і не сплачує.

6. Установа банку не пізніше наступного робочого дня після дня відкриття рахунку виборчого фонду повідомляє територіальну виборчу комісію про відкриття рахунку та його реквізити.

7. Інформація про відкриття рахунку виборчого фонду та його реквізити може оприлюднюватися у друкованих засобах масової інформації за рахунок коштів виборчого фонду.

8. Витрачання коштів з рахунку виборчого фонду припиняється за день до дня проведення місцевих виборів. До цього терміну рахунок не може бути закритий, а витрачання коштів з нього припинено чи обмежено інакше як за рішенням суду.

9. Рахунок виборчого фонду закривається установою банку на шістнадцятий календарний день після дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів.

Стаття 85. Розпорядники виборчого фонду місцевої організації партії (блоку), кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови

1. Місцева організація партії (блок), кандидати у депутати, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидати у депутати в одномандатних округах відповідно з числа своїх уповноважених та довірених осіб визначають розпорядників виборчого фонду, які разом з керівником місцевої організації партії (блоку), кандидатом у депутати, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови несуть відповідальність за використання коштів виборчого фонду згідно із законами України. Розпорядниками виборчого фонду місцевої організації партії (блоку) за рішенням керівних органів місцевої організації партії (блоку) можуть бути дві уповноважені особи, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови – одна його довірена особа.

2. Розпорядники коштів виборчого фонду зобов'язані вести облік надходження та використання коштів виборчого фонду.

3. Установа банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, надає розпоряднику виборчого фонду потижнево або за його зверненням відомості про розміри та джерела внесків, що надійшли на рахунок виборчого фонду.

4. Розпорядники виборчого фонду зобов'язані не пізніше як на п'ятий день після дня місцевих виборів подати до відповідної виборчої комісії фінансовий звіт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, не пізніше ніж за 85 днів до дня проведення місцевих виборів.

Стаття 86. Формування виборчого фонду та здійснення контролю за надходженням, обліком та використанням його коштів

1. Виборчий фонд місцевої організації партії (блоку) формується за рахунок коштів місцевих організацій партії (блоку), а також добровільних внесків фізичних осіб, кандидата на посаду сільського,

селищного, міського голови, кандидата у депутати в одномандатному окрузі формуються за рахунок їх власних коштів та добровільних внесків фізичних осіб, а кандидата у депутати в одномандатному окрузі, висунутого місцевою організацією партії (блоку), – також і за рахунок коштів цих організацій.

2. Гранична сума витрат виборчого фонду місцевої організації партії (блоку) не може перевищувати:

- 1) для територіальних громад з чисельністю до 20 тисяч виборців – 20 тисяч гривень;
- 2) для територіальних громад, районів, районів у містах з чисельністю до 50 тисяч виборців – 50 тисяч гривень;
- 3) для територіальних громад, районів, районів у містах з чисельністю до 100 тисяч виборців – 100 тисяч гривень;
- 4) для територіальних громад, районів, районів у містах, областей з чисельністю до 500 тисяч виборців – 250 тисяч гривень;
- 5) для територіальних громад, районів, областей з чисельністю до 1 мільйона виборців – 500 тисяч гривень;
- 6) для територіальних громад, областей з чисельністю понад 1 мільйон виборців, Автономної Республіки Крим – 1 мільйон гривень.

3. Гранична сума витрат виборчого фонду кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови не може перевищувати половини суми, визначеної частиною другою цієї статті для відповідної територіальної громади.

4. Гранична сума витрат виборчого фонду кандидата у депутати в одномандатному виборчому окрузі не може перевищувати 50 розмірів мінімальних заробітних плат.

5. Добровільні внески однієї фізичної особи до виборчого фонду не можуть перевищувати трьох розмірів мінімальних заробітних плат.

6. Забороняється робити добровільні внески до виборчого фонду:

- 1) іноземцям та особам без громадянства;
- 2) анонімним жертводавцям (без зазначення в платіжному документі відомостей, передбачених у частині другій статті 3 цього Закону).

7. Добровільний внесок громадянина України до виборчого фонду приймається установою банку або відділенням зв'язку за умови подання громадянином документа, передбаченого частиною другою статті 3 цього Закону. У платіжному документі при цьому обов'язково зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та адреса місця проживання громадянина.

8. Добровільний внесок перераховується установою банку або переказується відділенням зв'язку на рахунок виборчого фонду не пізніше наступного робочого дня з дня отримання відповідного платіжного документа. Загальний строк безготівкового перерахування внеску на рахунок виборчого фонду не повинен перевищувати одного банківського дня.

9. Розпорядники виборчого фонду мають право відмовитися від внеску фізичної особи, про що вони подають відповідні заяви та платіжні документи до установи банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду. Цей внесок повертається фізичній особі за рахунок її добровільного внеску, а в разі неможливості такого повернення зараховується до відповідного місцевого бюджету.

10. У разі надходження добровільного внеску від фізичної особи, який перевищує розмір, встановлений частиною третьою цієї статті, сума, що перевищує встановлений розмір внеску, на підставі відповідної заяви та платіжного документа, поданих розпорядником виборчого фонду, повертається фізичній особі установою банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, за рахунок цих коштів, а в разі неможливості такого повернення зараховується до відповідного місцевого бюджету.

11. Розпорядник виборчого фонду зобов'язаний відмовитися від внеску фізичної особи, яка відповідно до цього Закону не має права робити такого внеску. На підставі заяви розпорядника виборчого фонду про відмову від внеску з цієї причини установа банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, перераховує такий внесок до відповідного місцевого бюджету за рахунок коштів цього внеску.

12. Вибірковий контроль за надходженням, обліком і використанням коштів виборчого фонду місцевої організації партії (блоку), кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови здійснюється відповідною територіальною виборчою комісією та установою банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду.

13. Кошти виборчого фонду, не використані місцевою організацією партії (блоком), на підставі рішення вищого статутного органу місцевої організації партії, керівного органу місцевих організацій партій, що входять до блоку, прийнятого у семиденний строк після офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів, перераховуються розпорядником виборчого фонду на поточний банківський рахунок місцевої організації партії (блоку), місцевих організацій партій, що входять до виборчого блоку, у семиденний строк з дня прийняття відповідного рішення вищого статутного органу місцевої організації партії, керівного органу виборчого блоку. У разі неприйняття у зазначений строк такого рішення невикористані кошти виборчого фонду перераховуються установою банку у безспірному порядку до відповідного місцевого бюджету на п'ятнадцятий день з дня офіційного оприлюднення територіальною виборчою комісією результатів місцевих виборів.

14. У разі скасування рішення про реєстрацію кандидатів або визнання виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів недійсними залишки коштів їх виборчих фондів за рішенням територіальної виборчої комісії перераховуються до відповідного місцевого бюджету.

15. Внески, що надійшли до виборчого фонду після дня місцевих виборів, повертаються установою банку відповідній фізичній особі за її рахунок, а в разі неможливості такого повернення перераховуються до відповідного місцевого бюджету.

16. Фінансові звіти про надходження та використання коштів виборчого фонду місцевої організації партії (блоку), кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, оприлюднюються територіальною виборчою комісією у місцевих друкованих засобах масової інформації у п'ятиденний строк з дня їх надходження до виборчої комісії.

Стаття 87. Матеріально-технічне забезпечення підготовки і проведення виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані сприяти виборчим комісіям у реалізації їх повноважень:

надавати їм необхідні приміщення;
забезпечувати їх охорону, а також охорону виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації; надавати згідно із встановленими територіальною виборчою комісією нормами та переліком транспортні засоби і засоби зв'язку, обладнання, інвентар, оргтехніку, що підлягають поверненню після припинення повноважень виборчих комісій. Порядок оплати або відшкодування зазначених послуг встановлюється Кабінетом Міністрів України.

2. Закупівля товарів, оплата робіт, послуг для підготовки і проведення чергових і позачергових місцевих виборів здійснюється виборчими комісіями за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України, а проміжних місцевих виборів – за рахунок коштів місцевих бюджетів, відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України.

Стаття 88. Відповідальність за порушення законодавства України про вибори депутатів та сільських, селищних, міських голів

1. Особа притягується до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом, якщо:

- 1) перешкоджає шляхом насильства, обману, погроз, підкупу чи іншим способом вільному здійсненню громадянином України права обирати і бути обраним;
- 2) використовує своє посадове або службове становище з метою бути обраним депутатом, сільським, селищним, міським головою;
- 3) вчасно не склала списки виборців чи не уточнила відомості, що повинні містити ці списки;
- 4) порушує право громадянина на ознайомлення із списком виборців;
- 5) поширює явно неправдиві відомості про кандидатів у депутати, про кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови або здійснює інші дії, що принижують честь і гідність кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;
- 6) перешкоджає вести передвиборну агітацію чи порушує встановлені правила ведення передвиборної агітації;
- 7) порушує встановлений цим Законом порядок фінансування виборчого процесу;

8) перешкоджає або втручається в роботу виборчих комісій або в діяльність членів виборчих комісій, пов'язану з виконанням ними своїх повноважень;

- 9) перешкоджає голосуванню на виборчих дільницях;
- 10) порушує таємницю голосування;
- 11) примушує виборців голосувати всупереч їх волевиявленню;
- 12) порушує вимоги цього Закону під час видачі виборчих бюлетенів: видає громадянам виборчі бюлетені з метою надання їм можливості проголосувати за інших осіб чи проголосувати більше ніж один раз в ході голосування, видає виборчі бюлетені громадянам, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці, або видає громадянам заповнені виборчі бюлетені;
- 13) передає іншим особам незаповнені виборчі бюлетені, крім випадків, передбачених цим Законом;
- 14) вчинила підлог виборчих документів, приписку, склала і видала явно неправдиві документи, здійснила явно неправильний підрахунок голосів виборців або неправильно встановила результати виборів.

2. Законами України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства України про місцеві вибори.

Стаття 89. Зберігання виборчої та іншої документації і матеріальних цінностей

1. Територіальна виборча комісія після офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів передає виборчу та іншу документацію до відповідної місцевої державної архівної установи.

2. Перелік виборчої та іншої документації, що підлягає зберіганню в місцевих державних архівних установах, та порядок її передачі до цих установ визначаються територіальною виборчою комісією за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади, що здійснює управління архівною справою.

3. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування після припинення повноважень дільничних і територіальних виборчих комісій зобов'язані забезпечити збереження виборчих скриньок, кабін для голосування, печаток, штампів цих комісій, методичної літератури, що їм надавалися на період виборчого процесу.

4. Протоколи дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування у виборчих округах та про результати місцевих виборів, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Закону при проведенні голосування і підрахунку голосів виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом одного року з дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів, після чого знищуються в установленому порядку.

5. Місцеві державні архівні установи забезпечують доступ до виборчої документації по місцевих виборах у порядку, встановленому законодавством України.

Розділ XIV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 жовтня 2005 року.

2. Визнати такими, що втратили чинність з 1 жовтня 2005 року:

Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (14/98-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 3–4, ст. 15; 1999 р., № 15, ст. 85; 2002 р., № 24, ст. 165);

Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (118/98-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 6–7, ст. 24, № 8, ст. 29; 2001 р., № 9, ст. 38; 2002 р., № 17, ст. 123; 2003 р., № 27, ст. 209).

Перелік рекомендованої літератури

Баймуратов М. О., Сосновських Ю. Ю. Муніципальні права особистості: становлення та сутність // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. – № 4. – С. 3–10.

Барабашев Г. В., Шеремет К. Ф. Советское строительство: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1988.

Баранова Л. М. Зміст права комунальної власності // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р. / За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 230–232.

Батанов О. Концептуальні засади співвідношення функцій територіальних громад з функціями місцевих органів державної виконавчої влади // Право України. – 1999. – № 5. – С. 25–30.

Батанов О. В. Деякі теоретичні проблеми співвідношення місцевого самоврядування та державної влади // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 2. – С. 21–30.

Батанов О. В. Місцеве самоврядування в Україні // Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю. С. Шемшученка: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 293–309.

Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.

Безмертний Р. Самоврядування. Конституційна модель і проблеми повноцінного функціонування // Віче. – 1997. – № 11. – С. 45–56.

Битяк Ю. П. Напрями наукових досліджень проблем місцевого самоврядування // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць. Випуск 2. – Харків: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 34–44.

Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000.

Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Навч. посібник. – К.: АМУУП, 1997.

Бодрова І. І. Роль асоціацій місцевих рад у політико-правовому механізмі функціонування місцевого самоврядування в Україні // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 9. – С. 258–264.

Болдирєв С. В. Система місцевого самоврядування в Україні (теоретичний аспект) // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збір-

ник наукових праць. Випуск 4. – Харків: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 123–128.

Борденюк В. Деякі проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування у містах з районним поділом // Право України. – 2001. – № 2. – С. 53–57.

Васильєв М. А. Акты местного самоуправления: правовое положение, юридический режим и классификация. – Обнинск: Ин-т муницип. управления, 2002.

Васильєв М. А. Нормотворческий процесс в муниципальных образованиях: организация и технология. – Обнинск: Ин-т муницип. управления, 2002.

Васильєв М. А. Правовое регулирование нормотворческой деятельности в муниципальных образованиях. – Обнинск: Ин-т муницип. управления, 2002.

Веніславський Ф. В. Конституційне визначення меж державної влади в Україні // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – № 43. – С. 17–22.

Волков В. Д. Правовий статус міста // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 58–65.

Воронов М. П. Місцеве самоврядування та його акти: Навч. посібник. – К., 1992.

Воронов М. П. Організаційно-правові проблеми становлення місцевого самоврядування в Україні // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р. / За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 59–63.

Гаєва Н. П. Органи державної влади і об'єднання громадян // Органи державної влади України / За ред. В. Ф. Погорілка: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 471–505.

Гаращук В. М. Дисципліна в державному управлінні // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – № 43. – С. 80–85.

Гаращук В. М. Сутність, принципи та гарантії законності // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. – № 42. – С. 106–112.

Гарчева Л. П., Ярмыш А. Н. Конституционное право Украины: Учеб. пособие. – Симферополь: Доля, 2000.

Гетманець О. П. Податок як основа формування державної власності // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 9. – С. 325–327.

Головченко В., Корпань О. Конституційні принципи місцевого самоврядування//Право України. – 1998. – № 3. – С. 14–17,30.

Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: Изд-во ЮКЭА, 2002.

Гончаренко В. Державно-правове будівництво в перші роки незалежності України (24 серпня 1991 р. – середина 1996 р.)// Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4(19). – С. 76–87.

Грив В., Білик Ю. Місцеве самоврядування: закони і реальність// Віче. – 1998. – № 5. – С. 32–40.

Дашковська О. Р. Взаємодія неурядових жіночих організацій з органами місцевого самоврядування: проблеми і перспективи// Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р./За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 85–87.

Дашковська О. Р. Конституційний статус і взаємодія гілок державної влади в Україні// Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права: Зб. наук. статей/Голова редколегії В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 29–45.

Делія Ю. Компетенційні спори: причини і шляхи їх подолання// Право України. – 2000. – № 6. – С. 32–33.

Делія Ю. Місцеве самоврядування як суб'єкт конституційних правовідносин// Право України. – 1999. – № 11. – С. 24–27.

Державне будівництво: Збірник нормативно-правових актів. У 2 кн./За ред. М. І. Панова. – Харків: Гриф, 2002.

Державне управління: теорія і практика/ За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998.

Державно-правова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. Листопад 1997 р./ Ред. кол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997.

Єлагін В. П. Взаємодія місцевих владних структур з організаціями третього сектора// Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. – Харків: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – № 2(13). – С. 46–52.

Єрмоменко В. Призначення на посаду: актуальні питання теорії та практики// Право України. – 2000. – № 6. – С. 39–43.

Журавський В. С. Проблеми становлення та розвитку партій парламентського типу// Держава і право: Збірник наукових праць. Випуск 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 59–63.

Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування)// Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1(12). – С. 3–15.

Заєць А. Принцип розподілу влад у новітній українській конституційно-правовій практиці// Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2(13). – С. 40–50.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»: науково-практичний коментар/ Ред. кол.: В. Ф. Опришко (голова), М. Ф. Верменчук, В. В. Медведчук та ін. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999.

Захаров В. М. Региональная кадровая политика как система// Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць. – Харків: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – № 2(13). – Ч. II. – С. 21–24.

Кампо В. Адміністративна реформа в Україні: проблеми формування документально-інформаційної бази// Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2(21). – С. 45–53.

Кампо В. М. Місцеве самоврядування в Україні. – К.: Ін Юре, 1997.

Кампо В. М. Український муніципалізм: історія і сучасність// Хроніка–2000. Випуск 27–28. Укр. культурологічний альманах, 1998. – С. 492–504.

Клімова Г. П. Інститут місцевого самоврядування в сучасній Україні// Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. Випуск 4. – Харків: Ін-т держ. будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 15–23.

Козюбра М. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти)// Українське право. – 1995. – № 1(2). – С. 4–13.

Коліушко І. Адміністративна реформа в Україні// Право України. – 1998. – № 2. – С. 10–14.

Колодій А., Копейчиков В., Цвік М. Народовладдя як основа представницької демократії. – Українське право. – 1995. – № 1(2). – С. 14.

Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво та місцеве самоврядування: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2000.

Конституційне право України/ За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999.

Конституційне право України: Підручник/ За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2002.

Конституційне право України: Підручник/ За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002.

Конейчиков В., Павленко П. Деякі загальні питання правового статусу посадової особи // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2(21). – С. 53–61.

Корнієнко І. М. Місцеве самоврядування: вибір зроблено, проблеми залишилися // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 87–92.

Корнієнко М. Державна влада і місцеве самоврядування: актуальні питання теорії і практики // Українське право. – 1995. – № 1(2). – С. 68–77.

Косюта М. Роботи з кадрами – постійну увагу // Право України. – 1998. – № 2. – С. 34–38.

Кравченко В. В. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2000.

Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2003.

Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посібник. – К.: Знання, 1999.

Кривуца І. В. Конституційні основи здійснення державної влади в Україні // Держава і право: Зб. наук. праць. – Випуск 13. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 121–125.

Крижанівський С. Територіальній громаді – належні повноваження // Місцеве самоврядування. – 1998. – № 5–7. – С. 137–140.

Крусаян А. Местное управление и самоуправление: к постановке вопроса о содержании и понятии // Юридический вестник. – 1998. – № 1. – С. 84–87.

Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні: Монографія. – Львів: Літопис, 2001.

Куйбіда В., Чушенко В. Поняття місцевого самоврядування в Україні // Право України. – 1998. – № 5. – С. 17–21.

Кучма Л. Д. Засади місцевого самоврядування: Виступ на зборах Української Асоціації місцевих та регіональних влад. 19 червня 1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 111–112. – 21 червня.

Лісова Т. В. Правові форми реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у сфері організації землеустрою // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р. / За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 286–288.

Лук'янов Д. В. Політичні партії як політичний і правовий інститут // Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права: Зб. наук. статей / Голова редколегії В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 100–108.

Лысодед А. В. Участие органов местного самоуправления в реализации общегосударственных программ борьбы с преступностью // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р. / За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 261–264.

Любченко П. М. Компетенція суб'єктів місцевого самоврядування. – Харків: Модель всесвіту, 2001.

Любченко П. М. Підсистеми публічної влади: правове регулювання їх взаємодії // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – № 34. – С. 38–44.

Любченко П. М. Територіальна громада: проблеми правового статусу // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць. Випуск 2. – Харків: Ін-т держ. будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 50–60.

Мартиненко В. М. Теоретико-методологічні засади формування прямих і зворотних зв'язків між суспільством і державою // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць. – Харків: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – № 3(14). – С. 59–66.

Медведчук В. Адміністративна реформа як засіб вдосконалення державного управління // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2(13). – С. 66–75.

Мельников О. Ф., Татарець О. Л., Шайдеров В. О. Перспективне управління штатами // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. – Харків: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – № 3(14). – С. 76–82.

Мельниченко В. Коли місцеві власті не зебракують: фінансові та матеріальні засади місцевого самоврядування // Віче. – 1997. – № 11. – С. 66–81.

Мельниченко В. Пошуки моделі державного управління тривають // Віче. – 1999. – № 12. – С. 3–21.

Мельниченко В. Розподіл і єдність влади. Зарубіжна практика і потреби України // Віче. – 2000. – № 9. – С. 136–155.

Мишина Н., Фельдман Е. Местное самоуправление: понятийно-терминологический состав в теории и законодательстве // Юридический вестник. – 1999. – № 4. – С. 99–102.

Місцеве самоврядування: світовий та український досвід / Програма сприяння парламентові України. – К.: Заповіт, 1997.

Муніципальне право України: Підручник / За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

Мягченко М. Загальнотеоретичні засади діяльності органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування в Україні // *Право України*. – 2000. – № 7. – С. 19–22.

Нижник Н.Р. Роль кадрової політики в реалізації функцій держави // *Вісник Академії правових наук України*. – 2002. – № 3(30). – С. 9–16.

Олейников С.М. Правові форми діяльності держави в контексті основ конституційного ладу України // *Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права: Зб. наук. статей/Голова редколегії В.Я. Тацій*. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 18–29.

Оніщук М., Кампо В. Правові засади місцевого самоврядування в Україні. – К.: Освіта і культура, 1998.

Онупрієнко А.М. До питання про соціальну природу місцевих органів влади // *Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць*. Випуск 2. – Харків: Ін-т держ. будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 105–110.

Органи державної влади України/За ред. В.Ф. Погорілка: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002.

Організаційно-правові проблеми створення та діяльності муніципальної міліції в Україні: Учбово-методичний посібник. – К.: Арніка-2, 2000.

Орзих М. Суверенитет України: конституційна регламентація // *Юридический вестник*. – 1997. – № 1. – С. 67–72.

Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. – Львів: Літопис, 2002.

Панкевич О. До питання про основні завдання соціальної держави (загальнотеоретичний аспект) // *Вісник Академії правових наук України*. – 2000. – № 2(21). – С. 183–191.

Петренко М.Я. Особливості здійснення місцевого самоврядування в умовах великого міста // *Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф.*, Харків, 4–5 грудня 2001 р./За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 18–22.

Петренко М.Я. Роль органів місцевого самоуправління в матеріальному і соціальному забезпеченні органів внутрішніх справ (на опыте Харькова) // *Вісник Університету внутрішніх справ*. – 1999. – № 8. – С. 291–294.

Петришин О. Види державної служби: загальнотеоретичний підхід // *Вісник Академії правових наук України*. – 2000. – № 4(23). – С. 116–128.

Петришин О. Поняття посадової особи державного апарату // *Вісник Академії правових наук України*. – 2000. – № 2(21). – С. 37–45.

Погорілко В.Ф. Актуальні проблеми реформування державної влади в Україні // *Вісник Академії правових наук України*. – 1995. – № 3. – С. 21–27.

Пухтинський М. Територіальна організація влади в Україні // *Українське право*. – 1995. – № 1(2). – С. 24–39.

Рабінович П.Г. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) // *Українське право*. – 1996. – № 3. – С. 30–34.

Роль громадських організацій та інших неурядових структур у становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Наук.-практ. посібник/За ред. В.В. Кравченка. – К.: Атіка, 2003.

Роль політичних партій в творенні державності України/М.І. Горлач, В.О. Ковальов, О.І. Крюков та ін. – Харків: ХДТУ радіоелектроніки, 1994.

Руда Н.І. Територіальна громада – суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти // *Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Вип. 12. – К., 2001. – С. 232–243.

Салій І. Українські міста: питання власності і муніципального управління: Навчальний посібник. – К.: ЕксОб, 2001.

Свирський Б.М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине. Учебное пособие. – Харьков: Эспада, 2001.

Селиванова И.А. Проблемы организационной формы органов местного самоуправления // *Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф.*, Харків, 4–5 грудня 2001 р./За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 239–242.

Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. – К.: Ін Юре, 2002.

Серьогін В.О. Гласність на муніципальному рівні: сучасний стан і шляхи оптимізації // *Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф.*, Харків, 4–5 грудня 2001 р./За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 89–92.

Серьогін В.О., Серьогіна С.Г. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні. Частина Загальна. – Харків, 2000.

Серьогіна С.Г. Організація місцевого самоврядування в Україні в контексті форми правління // *Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць*. Випуск 2. – Харків: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 61–71.

Серьогіна С.Г. Форми діяльності місцевих рад: проблеми правового регулювання і реалізації // *Проблеми вдосконалення правового регулюван-*

ня місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р./ За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 56–59.

Соболев О. В. Шляхи вирішення житлової проблеми співробітників ОВС// Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 8. – С. 108–113.

Советское строительство: Учеб. пособие / Под ред. О.Ф. Фрицкого, В. Ф. Кузнецовой. – К.: Выща школа, 1988.

Советское строительство: Учебник/Под ред. А. А. Безуглова. – М.: Юрид. лит., 1985.

Станік С. Оптимізація нормотворчої діяльності як правового засобу утвердження прав і свобод людини//Право України. – 1999. – № 5. – С. 3–7.

Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: Навч. посібник / Автори і упорядники: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2000.

Таций В., Грошевий Ю. Прокуратура в системі поділу влади// Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1(16). – С. 61–69.

Таций В. Я., Тодика Ю. М. Проблеми реалізації Конституції України// Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2(21). – С. 20–29.

Телешун С. Державний устрій України. Перспективи розвитку// Віче. – 2000. – № 7. – С. 56–67.

Телешун С. Структурні елементи вертикалі політичної влади і державне управління та органи місцевого самоврядування// Право України. – 2001. – № 6. – С. 28–31.

Ткаченко А. Місцеве самоврядування в Україні на сучасному етапі: проблеми становлення і перспективи розвитку// Голос України. – 1999. – № 155. – 21 серпня.

Ткачук А., Саєнко Ю., Привалов Ю. Місцеве самоврядування в Україні// Розбудова держави. – 1997. – № 7/8. – С. 71–83; № 9. – С. 37–41; № 10. – С. 52–58.

Тодика Ю., Серьозін В. Конституційний принцип гласності: поняття і сутність// Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1(12). – С. 50–58.

Тодика Ю. М. Конституційні засади місцевого самоврядування в аспекті становлення конституціоналізму в Україні// Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р./ За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 11–14.

Тодька Ю. М. Конституція України: проблемы теории и практики: Монография. – Харків: Факт, 2000.

Тодька Ю. М. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика: Монография. – Харків: Факт, 2001.

Тодька Ю. Н., Яворский В. Д. Выборы органов местного самоуправления: конституционно-правовой аспект. Учеб. пособие. – Харків: Факт, 1998.

Трачук П. А. Основні форми безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні// Держава і право: Збірник наукових праць. Випуск 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 102–105.

Трачук П. А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні: Монографія. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003.

Управление организацией: Учебник / Под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н. А. Саломатина. – М.: ИНФРА-М, 1999.

Фрицький О., Соловйова І. Державна влада в Україні як конституційно-правовий інститут// Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1(12). – С. 34–41.

Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2002.

Фрицький О. Ф. Порівняльний аналіз досвіду, становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні і у Франції// Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 73–81.

Фролов М. Ю. Міліція місцевого самоврядування (муніципальна міліція): проблеми, перспективи розвитку// Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 9. – С. 282–285.

Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків: Право, 1996.

Цвик М. В., Дашковская Е. Р. О современной трактовке теории разделения властей// Проблемы законности. – 1993. – № 28. – С. 32–38.

Цвик М. В. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя// Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 27–35.

Чапала Г. В. Державна влада і місцеве самоврядування: загальні риси та особливості// Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р./ За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 111–113.

Чапала Г. В. Місцеві органи влади в Україні: система і співвідношення// Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових

праць. Випуск 2. – Харків: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 111–117.

Чукаєва В. Государственное строительство и самоуправление Украины: Учебное пособие. – Днепропетровск, 1999.

Шановал В. Принцип поділу влади і незалежність суду // Голос України. – 1996. – 18 квітня.

Шестак В. С. К вопросу о понятиях «государственный контроль» и «государственный надзор» в системе права Украины // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 7. – Ч. 3. – С. 51–54.

Шинкарь Л. В. Становлення муніципальної служби в Україні // Держава і право: Зб. наук. праць. – Випуск 19. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 205–210.

Щебетун І. С. Система гарантій місцевого самоврядування // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4–5 грудня 2001 р./За ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 177–178.

Яворський В. Д. Місцеве самоврядування і вибори в Україні // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць. Випуск 2. – Харків: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування, 2002. – С. 45–49.

Яковюк І. В. Украинский конституционализм и социальное государство: истоки и перспективы развития // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – № 34. – С. 44–49.

Ярмиш О. Н. Историчні віхи розвитку самоврядування в Північному Причорномор'ї // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 7. – С. 163–168.

Ярмиш О. Н. Проблеми взаємовідносин між правоохоронними органами та населенням: вітчизняний та зарубіжний досвід // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 8. – С. 245–252.

Ярмиш О. Н., Головка О. М. До питання про типи місцевого самоврядування // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 1. – С. 3–13.

Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Підручник. – Харків: НУВС, 2002.

Зміст

Тема 1. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні як галузь права.....	3
Тема 2. Поняття і суть місцевого самоврядування.....	23
Тема 3. Конституційно-правові принципи місцевого самоврядування	38
Тема 4. Конституційні засади місцевої демократії та порядок формування виборних органів місцевого самоврядування.....	48
Тема 5. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування	68
Тема 6. Система, функції та повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування	84
Тема 7. Правове регулювання матеріальної основи місцевого самоврядування	104
Тема 8. Фінансово-правова основа місцевого самоврядування.....	111
Тема 9. Правові гарантії у системі місцевого самоврядування.....	120
Тема 10. Основи публічно-правової відповідальності в системі місцевого самоврядування	135
Додатки	148
Перелік рекомендованої літератури	267

НБ ПНУС

779443

Навчальне видання

ТРАЧУК Петро Антонович

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Коректор Л. Звенигородська
Обкладинка Д. Чевка

Макетування «ДМД-дизайн»
м. Чернівці. Тел. (050) 570-89-01.

З питань придбання звертатись:
(0372) 585357, 583357;
моб. (050) 374-43-41
e-mail: books_profi@mail.ru

Видано за сприяння приватних підприємців
Москалюк В.М. та Москалюк Н.М.
м. Чернівці

Здано до набору 23.03.07. Підписано до друку 20.04.07. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 16,28. Обл.-вид. арк. 19,15.
Зам. 001. Тираж 500 прим.

ТОВ «Видавництво "Наші книги"»,
58000, м. Чернівці, вул. 28 Червня, 44, офіс 307.